

Kulturspor i landskabet - arv eller miljø?

Refleksioner over hvorfor
og en revurdering af hvordan
vi bevarer forhistoriske lokaliteter

Mette Kirstine Bjerrum Jensen

Kandidatspeciale, april 2003

Forhistorisk Arkæologi, Århus Universitet

Vejleder: lektor Jørgen Lund

Heritage or Environment?

Reflections on why and how we preserve the
archaeological record

English Summary

FORORD	4
INDLEDNING	6
PROLOG: TILSTANDSRAPPORT OVER KULTURARVEN I LANDSKABET	8
DEL 1: HVORDAN FORVALTES KULTURARVEN I LANDSKABET?	12
LOVGRUNDLAGET	12
<i>Planloven</i>	13
<i>Naturbeskyttelsesloven</i>	13
<i>Museumsloven</i>	15
INTRODUKTION TIL FORVALTNINGSPRAKSIS	17
FREDEDE FORTIDSMINDER – AMTERNES OG KULTURARVSSTYRELSENS FORVALTNING	
EFTER NATURBESKYTTELSSESLOVEN	17
KULTURMILJØ – AMTERNES FORVALTNING EFTER PLANLOVEN	19
<i>Hvordan opstod begrebet "kulturmiljø"?</i>	19
<i>"Kulturmiljø" i den amtslige forvaltning</i>	20
<i>Trusler og beskyttelsesindsats</i>	21
<i>Forhistoriens plads i kulturmiljøet</i>	22
<i>Kan kulturmiljøudpegningerne måle sig med naturmiljøet?</i>	24
KULTURARVEN I LANDSKABET – KULTURARVSSTYRELSEN OG MUSEERNES FORVALTNING	
AF MUSEUMSLOVEN	24
<i>Udpegning af kulturarvsarealer</i>	25
<i>Administrationen af museumsloven</i>	28
<i>Arkæologiens bidrag til kulturmiljødiskussionen</i>	31
<i>Interesse- og kompetencekonflikter</i>	34
DELKONKLUSION	35
DEL 2: HVORFOR SKAL VI BEVARE KULTURARVEN I LANDSKABET?	37
HISTORISK IDENTITET ER VIGTIG!	39
<i>Stolte traditioner</i>	39
<i>Arv og national identitet</i>	42
KULTUREL BÆREDYGTIGHED	45
<i>Kulturmiljø, ressourcer og bæredygtighed</i>	45
<i>Forskningsgrundlaget</i>	47
ER HISTORIEFORSTÅELSE VIGTIG?	49
<i>Refleksioner over identitet</i>	49
<i>Refleksioner over kulturel mangfoldighed</i>	52
<i>Refleksioner over kulturen i naturen</i>	53
DELKONKLUSION	57
DEL 3: HVORDAN? EN REVURDERING AF MULIGHEDERNE FOR BEVARING AF KULTURSPORENE	59
<i>Ideen om helhedsforvaltning</i>	59
<i>"Kulturminner og kulturmiljø" i Norge</i>	61
<i>"Kulturmiljø og kulturarv" i Sverige</i>	64
SAMARBEJDE OM BEVARING AF KULTURSPORENE	65
<i>Fælles ideologi</i>	65
<i>Samarbejde mellem amter, kommuner og museer</i>	66
<i>Samarbejde på ministerielt niveau</i>	68
BEVARINGSTILTAG PÅ FLERE NIVEAUER	69
<i>Fredning</i>	69

<i>Udpegning af områder med kulturel mangfoldighed</i>	71
<i>Konkrete tiltag i kulturmiljøforvaltningen</i>	73
<i>Synliggørelse af de usynlige fortidsminder</i>	75
REFLEKSIV PRIORITERING AF BEVARINGSOPGAVERNE	76
<i>Grundlaget for prioritering: statusrapporter</i>	78
HELHEDSORIENTERET FORVALTNING	79
<i>Natur- og kulturbevaring</i>	79
<i>Hånd om dyrkningstruslen</i>	82
<i>Helhed i formidlingen og bevaringen af landskabet</i>	84
SAMMENFATNING OG UDBLIK: ARV ELLER MILJØ?	85
<i>Kulturarv! og kulturmiljø? i Danmark</i>	85
<i>Kulturel mangfoldighed – fremtidens kulturmiljø og kulturarvspolitik</i>	86
EFTERSKRIFT	90
KILDEHENVISNINGER	91
<i>Litteratur</i>	91
<i>Hjemmesider</i>	98
<i>Love og bekendtgørelser</i>	98
<i>Interviews</i>	99
ENGLISH SUMMARY	100
NOTER	101

Forord

Grunden til dette speciale blev lagt ved en krise i den arkæologiske verden i starten af det nye årtusinde. Budskabet var: vores kulturarv forsvinder med lynets fart. Det var nødvendigt at få bevaret grundlaget for arkæologien, altså kildematerialet i landskabet, og efter en arkæologikonference på Nationalmuseet i marts 2000 stod det klart, at de gældende metoder ikke var tilstrækkelige. Lovgivningen sikrede ikke kulturarven, og midlerne til udgravning sikrede end ikke at kulturarven blev registreret inden destruktionsen. I løbet af en generation kunne vi se frem til, at alle fortidens spor i landskabet var forsvundet efter intensiv dyrkning og i mindre grad anlægsaktivitet. Den daværende Rigsantikvar Steen Hvass indledte konferencen med at udtrykke ovenstående med disse ord:

"Den største udfordring for dansk arkæologi i år 2000 er ikke at foretage arkæologiske udgravninger, men at sikre og bevare vores kulturarv for fremtiden. Den arkæologiske kulturarv bør beskyttes endnu bedre end naturmiljøet, den kan hverken gendannes eller erstattes. Er de arkæologiske levn først ødelagt, så er de tabt for evigt."

Denne udfordring ønskede jeg at tage op. Efter det alarmerende budskab sammensatte jeg en suppleringsuddannelse med titlen "kultur og miljø". Jeg begyndte på tværfaget Miljølære for at få indblik i principperne og lovgivningen bag den miljøpolitik, der forvalter vores landskab og dets ressourcer. Her lærte jeg først og fremmest, at de forhistoriske interesser ofte ganske let kan sammenlignes og forenes med de biologiske interesser i landskabet.

Men i mødet med andre fagretninger var det også tit nødvendigt at forsvare, *hvorfor* det er vigtigt at vi bevarer flere tusind år gamle kulturspor? Kan man ikke bare grave det ud, der er truet? Ved vi i øvrigt ikke allerede, hvad der er værd at vide om forhistorien? Og kan samfundets udgifter til undersøgelse eller bevaring af forhistoriske lokaliteter forsvares? Disse spørgsmål om mit fags samfundsmæssige relevans blev understøttet ved erindringen om arkæologikonferencen. Ambitiøst var folketingspolitikere, amterne, kommunernes repræsentanter, landbruget og journalister inviteret til konferencen, der jo skulle skabe forståelse udenfor den arkæologiske verden om fortidsmindernes tilstand. Alligevel var der kun ganske få deltagere, der ikke var arkæologer. Havde samfundet overhovedet interesse i at bevare kulturarven?

For at være bedre rustet til at give svar på disse spørgsmål læste jeg bl.a. Kulturteori på Kulturstudier, og fik en helt ny indgangsvinkel til kulturbegrebet, nemlig at vi i den kultur, vi lever i i dag, bruger historiske myter til at definere os selv og vores forhold til de andre. Det gik op for mig, at grunden til, at det så ofte er svært at forklare hvorfor det er væsentligt at bevare vores såkaldte kulturarv, er, at vi altid falder tilbage på argumenter, der i bund og grund støtter tanken om en nationalstat og dermed også har en så nationalistisk tone, at vi som fagfolk vægrer os ved at bruge dem – mens politikere med lethed misbruger dem. Det er nødvendigt med en helt ny indgangsvinkel til, hvorfor vi skal kende "vores" fortid. I hvert fald hvis vi som fagfolk skal kunne argumentere *hvorfor* samfundet skal bruge ressourcer såvel på at bevare som at forske i vores forhistorie. Gennem et formidlingsfag på suppleringsuddannelsen Museologi blev jeg bekræftet i

min formodning om, at relevansen af at bevare forhistorien i landskabet kan hænge sammen med formidlingen af den. Her blev tanken om helhed i arealforvaltningen generelt, og i forvaltningen af kulturmiljøet specifikt, styrket ved mødet med økomuseumsideen.

I specialet vil jeg gerne bruge den viden, jeg gennem mine sidste års studier har tilegnet mig om kulturarven i landskabet. Det er svært alene i ét speciale at leve op til "den største udfordring i dansk arkæologi", men forhåbentlig bliver specialet et skridt i den rigtige retning.

Indledning

Udgangspunktet for specialet går tilbage til årtusindskiftet, nemlig at give et bud på, *hvordan* vi bevarer forhistorien i landskabet. Men i kølvandet af tre års refleksioner over emnet bliver det lige så magtpåliggende at stille spørgsmålet *hvorfor* vi overhovedet skal sikre det arkæologiske kildegrundlag?

Det er vigtigt at understrege, at specialet omhandler den del af kulturarven, der findes i landskabet – altså den del af det arkæologiske kildemateriale, der findes in situ. Den kulturarv, vi har på museerne, hvad enten det er kunstmuseer, Nationalmuseet eller et lokalhistorisk museum, vil blive forbigået i denne sammenhæng, selvom der i fremtiden også ligger en stor opgave i at bevare denne. Ud fra en faglig vinkel bliver hovedvægten lagt på den forhistoriske del af kulturarven, på trods af at der kan være store fordele ved at behandle den forhistoriske og den historiske kulturarv under et i forvaltningen. Mange steder vil konklusionerne om den forhistoriske kulturarv dog også gælde den historiske.

Specialet er opdelt i tre hovedafsnit. Først gives der imidlertid en kort opsummering af tilstanden af kulturarven i landskabet. I første hovedafsnit vil lovgivningen på området og principperne bag denne blive gennemgået. Med lovgrundlaget på plads vil bevaringsopgaverne i kulturministeriet, i amterne og på museerne blive beskrevet for at vise hvordan disse instanser aktuelt varetager bevaringen af kulturarven i landskabet. Hvilke opgaver forsøger Kulturarvsstyrelsen at løse? Hvordan fungerer amternes udpegning af kulturmiljøer? Føler museerne et ansvar for bevaringen af forhistorien in situ i landskabet, og hvordan håndteres den nye museumslov? Efter gennemgangen af den aktuelle forvaltning vil det stå klart, at fortidsmindeforvaltningen i dag står i et vadested, hvor kultursporene opfattes som arv i kulturforvaltningen og miljø i arealforvaltningen.

I specialet vil der blive brugt flere begreber for det samme fænomen. *Kulturhistorien i landskabet*, *kulturlandskabet*, *kulturmiljø* eller *kulturarven i landskabet* dækker i praksis over det samme, nemlig den del af det arkæologiske og historiske kildemateriale, der i fysisk form findes in situ i landskabet. Men begreberne rummer samtidig et vidt forskelligt indhold. I del to vil jeg vise, at det ikke er ligegyldigt, om man taler om *kulturmiljø* eller om *kulturarven* i landskabet.

Specialets 2. del vil derfor tage udgangspunkt i arkæologien som *kulturarv*, set i forhold til *kulturmiljø*. Hvilke begreber bruges, når kultursporene i landskabet er på dagsordenen? I denne forbindelse er det væsentligt at beskæftige sig med det "nye" begreb i den arkæologiske verden, nemlig *kulturarven i landskabet*. Hvad dækker dette begreb over, og hvordan retfærdiggøres det, at denne såkaldte arv skal bevares? Begrebsbrugen afslører med andre ord *hvorfor* vi skal bevare kulturarven. Hovedformålet med denne del af specialet er at diskutere, om de anvendte argumenter har relevans i nutidens samfund, og give nye bud på, hvilken rolle arkæologisk forskning kan spille i et postmoderne og globaliseret samfund. Formidling af kultursporene i landskabet bringes på bane som en god base for at forstå kulturers historie, og som et udgangspunkt for refleksioner over begrebet identitet.

Udover at diskutere arkæologiens relevans i nutiden, er det formålet med specialet at beskrive en alternativ bevaringspolitik, som udspringer af tanken om helhedsorienteret landskabsforvaltning. I tredje del gives der således eksempler på, hvordan bevaring af kulturmiljøet kan ske i samspil med naturforvaltning og forureningsbekæmpelse. Dette bliver sat i perspektiv i forhold til bevaringspolitikken i Norge og Sverige. Tilsidst bliver der givet et personligt bud på en visionær målsætning for fremtidens bevaringspolitik.

Hver af disse spørgsmål er et specialeemne i sig selv, og derfor er der en fare for, at fremstillingen kan virke overfladisk. Det er imidlertid formålet med specialet at skabe et overblik over den aktuelle situation for bevaringen af forhistorien i landskabet mere end at vurdere de enkelte indsatsområder for sig. På grund af den generaliserede tilgang til materialet vil specialet være baseret på andres undersøgelser og udtalelser, mere end på ny dokumentation af fortidsmindernes tilstand og konkrete eksempler på bevaringen af disse.

Opsummerende stiller jeg tre spørgsmål i mit speciale:

1. *Hvordan* har kulturarven det i dag, og hvordan forvaltes denne?
2. *Hvorfor* skal vi overhovedet sikre kulturarven mod destruktion?
3. *Hvordan* sikrer vi bedst kultursporene i fremtiden?

Det skal nævnes, at jeg vil undlade brug af forkortelser for institutioner eller love, eksempelvis KUAS for Kulturarvsstyrelsen eller nbl for naturbeskyttelsesloven. Dette er valgt for at specialet kan læses af andre end arkæologer.

Prolog: Tilstandsrapport over kulturarven i landskabet

Efter arkæologikonferencen i marts 2000 stod det klart, at det, man gik rundt og spøjte med – at der kun var brug for en enkelt generation arkæologer mere – nu var et veldokumenteret faktum. Fortidsminderne bliver "tryllet" væk for øjnene af os.

Konferencen var kulminationen på at rigsantikvaren op gennem 1990-erne havde oplevet et stadig stigning i udgravningsansøgninger, forårsaget af vækst i anlægsbranchen og ikke mindst af en stadig op- og overpløning af bopladser og grave. Efterhånden var rigsantikvarens finansielle rammer så snævre, at der hvert forår, når bevillingerne var delt ud på årets første ansøgninger, kom en klagesang fra de gravende museer om alle de fund, de måtte se forsvinde uregistrerede. I løbet af sommeren 2000 kom det så vidt, at Det Arkæologiske Nævn ikke længere ville tage det ansvar at skulle prioritere ansøgninger uden at have midler hertil, og nævnet nedlagde derfor sit arbejde. I mange år havde nævnet nødtvungent nedprioriteret ansøgninger vedrørende dyrkningstruede lokaliteter, til et absolut minimum.

En rapport over køkkenmøddingernes tilstand viser hvor grell situationen er. I forbindelse med et fredningsprojekt er det dokumenteret, at de i løbet af 100 år er nedslidt med mellem 60 og 90 %! Indenfor tre udvalgte undersøgelsesområder, Nordjylland, Syddjursland og Nordvestsjælland, kan det ses, at 70-80 % af alle køkkenmøddinger er helt ødelagte eller kraftigt beskadigede, fortrinsvis ved dyrkning, men også sommerhusbyggeri og råstofudvinding har været et hårdt bekendtskab for skaldyngerne. Hvis nedpløjningen fortsætter, konstaterer rapporten, vil mange være helt væk om 10-15 år (Andersen, S. 2001).

Den mere intensive opdyrkning af tidligere udyrkede arealer har betydet en forringelse af fortidsmindernes tilstand. Således har sammenlignende berejsninger i Vester Tørslev sogn i Østjylland vist, at ved den første berejsning i 1899 lå kun 16 % af de registrerede gravhøje i dyrket mark, resten lå fortrinsvis i lynghede. Hundrede år senere lå hele 88 % i dyrket land. Opgørelsen viser endvidere at det store skift i landbruget sker før 1948 (Fiedel 1999; 121).

Den øgede effektivitet i landbruget med tungere markredskaber og dybere plovskeer siden 2. Verdenskrig har desuden øget pløjelagets dybde. Sammenligninger mellem udgravninger foretaget omkring år 1900 og igen omkring 1990 af jernaldergravpladserne Møllegårdsmarken og Bregentved på Fyn, samt Nørre Sandegård på Bornholm, viser sammenfattende at pløjedybden er forøget med mellem 15 og 25 cm, nogle steder med en halv meter! Ved jernalderbebyggelsen Rispebjerg er pløjelagets tykkelse i løbet af knap 10 år forøget fra 12 til 35 cm. Landbruget effektiviseres stadig, og ved ejerskifte kan man ofte iagttage, at introduktionen af nye redskaber betyder, at der pludselig pløjes mere af fortidsminderne (Henriksen 2001; Jørgensen 2001).

Over gamle bopladser er udviklingstendensen forstærket ved, at humuslagene i kulturlag brænder hurtigt sammen, så snart der sker en opløjning af disse. På Rytterbakken på Bornholm, har dette betydet at kulturlaget er blevet en halv meter mindre i løbet af 20 år (Jørgensen 2001).

For de arkæologiske spor er den konstante opløjning af undergrunden katastrofal. Dette kan vises på den yngre jernalders boplads i Snorup. Her har opmålinger i henholdsvis 1935 og 1995 vist, at der er forsvundet 40 cm af de arkæologiske anlæg (Jørgensen 2001). Også på de ovennævnte gravfelter på Fyn har nedslidningen af det arkæologiske kildemateriale kunnet konstateres ved at sammenligne udgravningskampagner foretaget i løbet af de sidste godt 100 år. I slutningen af 1800-tallet var 10 % af de udgravede brandgrave let mærket af ploven, men ikke i en grad, så det påvirkede dateringen af materialet. Mod slutningen af 1900-tallet var 25 % af gravene udaterbare på grund af bortpløjning af urnen. I alt var 50 % af materialet ubrugeligt til videnskabelige analyser, idet det højst kunne dateres indenfor pladsernes brugstid. Specielt urner og brandpletter lider under det mekaniserede landbrug, men også jordfæstegrave berøres af den øgede pløjedybde (Henriksen 2001).

Figur 1:
Sortmuldpladserne på Bornholm er blevet reduceret med en halv meter i løbet af de sidste 20 år. (Jørgensen 2001; 70)

Tendensen med færre grave og ødelagte bopladsspor kan sammenlignes med oplysninger jeg har udtaget ved en arkivgennemgang i relation til et bebyggelsesprojekt under Foranderlige Landskaber¹. Undersøgelsen af gravmaterialet fra ældre førromersk jernalder viste det samme resultat som på de fynske gravpladser. Brandgravene fra perioden er ofte anlagt i en ringe dybde fra overfladen, og de udgør derfor en meget udsat fundgruppe. Af i alt 122 ældre førromerske arkivregistreringer omhandlede kun 14 journaler gravlokaliteter fra perioden, og ingen gravpladser var totaludgravede. Konklusionen var, at langt den overvejende del af denne fundgruppe efterhånden er forsvundet ved dyrkning siden jernalderen, og velbevarede gravfelter kan kun forventes bevaret i gammel skov eller på meget ekstensivt udnyttede arealer.

Det samme billede tegner sig for jernalderbopladserne fra yngre førromersk jernalder og ældre romertid. Fra anmeldelser før 1980 indgår betegnelserne "kulturlag", "stenlagt ildsted" og "nedbrændt hus" i de forskellige journaler, hvilket tyder på, at bopladsernes tilstand i første halvdel af det 20. århundrede var god, selvom lokaliteterne jo blev erkendt på grund af en

begyndende nedbrydning. Fra de seneste 20-30 års bopladsudgravninger er der derimod meget sjældent kulturlag, og journalerne indeholder nu kun oplysninger om stolpespor.

Det er ikke kun de skjulte fortidsminder, der forsvinder for ploven. Her taler førnævnte undersøgelse af de registrerede gravhøje i Øster Tørslev sogn sit tydelige sprog. I 1899 blev der registreret 45 *synlige* fortidsminder, som *ikke* blev tinglyst fredede. I dag er 29 af dem helt forsvundet, mens resten er beskadigede eller ødelagte (Fiedel 1999).

Ovenstående konstateringer kan sammenlignes med oplysninger, som Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat i 1997 indsamlede fra i alt 38 gravende museer. De viste, at de forhistoriske bopladser nedslides med mellem 0,5 og 2 cm om året, og fortsætter den hastighed vil stort set alle bopladser i dyrket mark være forsvundet om 20 år (Jørgensen 2001;71).

Kulturarvens tilstand i dag er ringe og den forværres årligt. Andre fortidsmindetyper viser det samme billede som ovenfor, eksempelvis de mange ikke-fredede gravhøje og stortstensgrave (Asingh 2001; Andersen, N. 2001), ødekirketomter og borganlæg (Engberg 2001). Heller ikke de middelalderlige byruiner (Madsen 2001) eller fortidsminderne under vand (Skaarup 2001) er forskånet for en stadig destruktion. Specialet igennem vil der dog blive lagt vægt på de forhistoriske, landfaste kulturminde.

De ovenstående data tyder på, at det er nødvendigt med en grundig gennemgang af arkivmaterialet samt en dokumentation ved arkæologiske undersøgelser for at få præcise oplysninger om bevaringstilstanden af den del af det arkæologiske kildemateriale, der stadig findes in situ. En sådan statusrapport for de dyrkningstruede anlæg fra forhistorisk tid er desværre kun fremlagt for køkkenmøddinger².

Det arkæologiske kildemateriale er altså i fare for at forsvinde i løbet af min tid som arkæolog. Kildematerialet er imidlertid ikke kun udsat for en konstant nedslidning under dyrket mark, men også for en total destruktion i løbet af få timer, når der bygges og anlægges nyt i byerne og i det åbne land. På denne måde forsvinder ca. 2000 fortidsminder om året. Kun lidt over en fjerdedel af disse bliver forinden undersøgt af arkæologer (Kulturministeriet 2002; 25). Det ovennævnte pres på rigsantikvarens pengekasse, som betød at staten blev nødt til at give ekstra bevillinger ud over finanslovens, var medvirkende til at forstærke ønsket om en ny museumslov, der i højere grad sikrede kulturarven ved bevaring fremfor ved udgravning, hvilket Kulturministeriet jo ville kunne spare penge på.

I de seneste år er skovrejsning blevet en af de største trusler mod kulturarven i landskabet. I 1989 besluttede regeringen, at det danske skovareal skal fordobles i løbet af 80-100 år. Skov- og Naturstyrelsen har siden da tilplantet et par tusinde hektar ny skov om året. Der gives tilskud til, at mange af skovarealerne først dybdepløjes, hvilket begrundes i formindsket brug af pesticider (Skov- og Naturstyrelsen 2003). Den øgede skovrejsning afspejles i de arkæologiske bevillinger, hvor procentdelen til forundersøgelser i forbindelse med skovrejsning med dybdepløjning er steget siden midten af 1990-erne (Kulturministeriet 2002; 30). Målet er at plante 4-5.000 hektar ny skov

om året (Skov- og Naturstyrelsen 2003), hvilket betyder at der fremover skal udgraves dobbelt så store skovrejsningsarealer som hidtil.

Databox

- Der findes 150.000 kulturhistoriske lokaliteter, fortrinsvis arkæologiske, i DKC
- Der indberettes ca. 3.000 lokaliteter om året
- Der blev undersøgt 740 lokaliteter i 2000
 - 26 % af disse var dyrkningstruede
 - 21 % var truet af skovrejsning
 - 35% skyldtes anlægsarbejde
 - 18% var forårsaget af bl.a. råstofindvinding, læplantning og forskning
- Der blev brugt 46 mio. kr. på fortidsmindebeskyttelse i 2000 (herunder arkæologiske undersøgelser samt drift af DKC)

(Kilde: Kulturministeriet 2002)

Del 1: Hvordan forvaltes kulturarven i landskabet?

De næste afsnit beskriver lovgivningen omkring den faste kulturarv, samt hvordan de ansvarlige institutioner forvalter de forhistoriske interesser.

Der er tre lovgivninger, der er relevante i denne forbindelse. Naturbeskyttelsesloven indbefatter især de synlige fortidsminder, heriblandt mange gravhøje. Planlovens VVM-procedurer og kulturmiljøudpegninger sikrer at de kulturhistoriske interesser i landskabet opvejes mod de øvrige samfundinteresser i det åbne land, herunder anlægsarbejde, råstofindvinding, naturgenopretning og skovrejsning. Museumsloven varetager først og fremmest de skjulte fortidsminder. I denne findes blandt andet bestemmelserne om at væsentlige fortidsminder skal undersøges arkæologisk inden destruktion.

Siden 1. januar 2002 bliver de dele af naturbeskyttelsesloven, der berører fortidsminder, forvaltet af Kulturarvsstyrelsen under Kulturministeriet. Det er imidlertid amterne, der har den daglige tilsynspligt og med fortidsminderne, og dispenserer i forhold til loven. Amterne varetager ligeledes planloven; udpejning af kulturmiljøer samt udarbejdelsen af VVM-tillæg til regionplanen. Kulturarvsstyrelsen forvalter endvidere bestemmelserne i Museumsloven, herunder prioritering af udgravninger.

Lovgrundlaget

Vedtægterne i miljølovgivningen, herunder planloven og naturbeskyttelsesloven, hviler på de såkaldte *miljøprincipper*, der er noget u håndgribelige. Disse er udtryk for grundlæggende værdier, som der er enighed om skal afspejles i retssystemet, men hvad ordet princip dækker over er ikke entydigt afklaret i retssammenhæng. De kan blive defineret i national sammenhæng ud fra traditioner og retspraksis, eller de kan opstå internationalt. Miljøprincipperne skal altså forstås som et fælles etisk udtryk på et generelt niveau (Basse 2000; 11).

Det grundlæggende princip i miljølovgivningen er *bæredygtighedsprincippet*. Ideen bag bæredygtighed er at "nutidens mennesker finder en måde at leve på, så også de fremtidige generationer har noget at leve af" (Basse 2000; 13), og bæredygtighedsbegrebet optræder på en væsentlig plads i såvel EU som FN sammenhæng. Bæredygtighedsbegrebet er indskrevet i den norske grundlov, men ikke i den danske. Alligevel er bæredygtighed grundstenen i dansk miljølovgivning og dermed i planloven og naturbeskyttelsesloven.

Bæredygtighedsprincippet bruges desuden i Maltakonventionen. Denne konvention er netop uarbejdet i et internationalt fællesskab for at fastslå en fælles etisk holdning til bevaringen af

landenes arkæologiske kulturarv. En ratificering af Maltakonventionen i dansk lovgivning kan sidestilles med implementeringen af miljøprincipperne i jurisdiktionen.

Planloven

Planloven spiller en væsentlig rolle for kulturarven i landskabet, der indenfor planforvaltningen kaldes kulturmiljøer, i og med at loven indeholder retningslinierne for region- og lokalplanlægningen. I planlovens formålsparagraf lyder det at:

§ 1. Loven skal sikre, at den sammenfattende planlægning forener de samfundsmæssige interesser i arealanvendelsen og medvirker til at værne landets natur og miljø, så samfundsudviklingen kan ske på et bæredygtigt grundlag i respekt for menneskers livsvilkår og for bevarelsen af dyre- og plantelivet.

Planloven hviler dermed på bæredygtighedsprincippet. Allerede i formålsparagraffen kan man finde håb for kulturmiljøet; amter og kommuner skal tage hensyn til miljøet når de udarbejder region-, kommune- og lokalplaner. Hensynet skal tilmed sikre bæredygtighed i menneskers livsvilkår – og hvad afspejler bedre menneskets foranderlige livsvilkår end kulturmiljøet?

I planloven finder vi bestemmelserne om regionplanlægning. I regionplanen skal amterne blandt andet udpege de områder, hvor der skal tages særlig hensyn til landbruget, skovrejsningsområder, arealer, der kan genoprettes som vådområder og endelig skal amtet udpege retningslinier for *bevaringsværdier* og naturbeskyttelsesinteresser i det åbne land, herunder sikringen af naturområder (§ 6 stk. 3). Det er blandt disse bevaringsværdier, vi finder *kulturmiljøet*. Mens omsorgen for naturinteresserne er eksplicit formuleret, halter beskyttelsen af kulturmiljøinteresserne langt bagefter. Trods dette sikrer planloven, at de udpegede kulturmiljøer bliver respekteret i kommunernes lokalplanlægning, da denne ikke må stride imod regionplanens retningslinier (planloven § 13).

Planloven indeholder også retningslinierne omkring VVM-redegørelser (Vurdering af Virkning på Miljøet) (§ 6c), der skal udarbejdes før større anlægsarbejder der medfører væsentlige ændringer af miljøet, såsom kabel- eller vejføring eller større byggerier. I VVM-redegørelsen skal der indgå en vurdering arbejdets betydning for fortidsminder.

Naturbeskyttelsesloven

I Danmark er der fredet ca. 30.000 fortidsminder. Dette er overvejende synlige fortidsminder, og en meget stor del er gravhøje. Disse er beskyttet gennem naturbeskyttelsesloven (lov om naturbeskyttelse). Herudover kendes 150.000 fortidsminder, der *kan være* beskyttet af loven i kraft af deres synlighed, men som ikke er registreret som fredede (Kulturministeriet 2002; 25). Naturbeskyttelsesloven har hidtil været den, der bedst sikrede kulturarven i landskabet. I lovens formålsparagraf lyder det (med min kursivering):

§ 1. Loven skal medvirke til at værne landets natur og miljø, så samfundsudviklingen kan ske på et bæredygtigt grundlag i respekt for menneskets livsvilkår og for bevarelsen af dyre- og plantelivet.

Stk. 2. Loven tilsigter særligt

- 1) at beskytte naturen med dens bestand af vilde dyr og planter samt deres levesteder og de landskabelige, *kulturhistoriske*, naturvidenskabelige og undervisningsmæssige værdier,
- 2) at forbedre, genoprette eller tilvejebringe områder, der er af betydning for vilde dyr og planter og for landskabelige og *kulturhistoriske interesser*, og
- 3) at give befolkningen adgang til at færdes og opholde sig i naturen samt forbedre mulighederne for friluftslivet.

Naturbeskyttelseslovens formål er altså afstemt med planlovens bestemmelser om at skabe plads for en bæredygtig udvikling i respekt for livsvilkårene. Det er også i naturbeskyttelsesloven at de kulturhistoriske interesser skal beskyttes gennem *fredning*. Paradoksalt nok spiller *genopretning* også en ret stor rolle for de fredede fortidsminder (§75), idet man i tilfælde hvor disse er ulovligt ødelagt eller fjernet forsøger at genetablere deres ydre fremtoning – vel først og fremmest af landskabelige hensyn? Paradoksalt, fordi et fortidsminde, forskelligt fra dyre- og plantelivet, ikke kan genudsættes og man ikke kan forbedre dets tilstand eller antallet af dem. Lad det være slået fast, at genopretning ikke er en beskyttelse af kulturarven, og at der bør sættes spørgsmåltegn ved fremtidige udgifter hertil. Så længe det i loven er formuleret sådan, at fortidsminder kan genoprettes, er det jo ikke ubetinget vigtigt at beskytte dem.

Loven har hidtil været en i princippet udmærket beskyttelse af de *synlige* fortidsminder (§12). Ud over at selve det synlige fortidsminde ikke må ødelægges, omfatter fredningen en 2 meter beskyttelseszone omkring det, hvor dyrkning ikke er tilladt (§13). Loven betyder således, at de synlige fortidsminder i dyrket land skånes væsentligt mere end de, der ligger under terræn. Arealet 100 meter omkring de synlige fortidsminder er desuden beskyttet mod byggeri og tilplantning, med mindre amtet giver tilladelse til det (§18). Fortidsmindernes visuelle miljø i landskabet er også sikret på den måde, i og med man ikke må henlægge affald eller stille eksempelvis en campingvogn op indenfor 100 meter zonen.

Principielt foreligger der i naturbeskyttelsesloven også en mulighed for at sikre de ikke-synlige fortidsminder i søer, åer og moser eller bopladser (bilag til lov om naturbeskyttelse kap. 2), og de ikke-synlige nedpløjede eller små høje og agerspor (bilag til lov om naturbeskyttelse kap. 3). Såfremt lodsejeren modtager meddelelse om deres tilstedeværelse er disse beskyttet på lige fod med de synlige fortidsminder, altså mod ændring af fortidsmindets tilstand. En sådan tinglysning beskytter imidlertid *ikke* mod fortsat landbrugsmæssig drift (Kulturministeriet 2002; 27), og naturbeskyttelseslovens § 12 og 13 kan således ikke bruges til dyrkningstruede fortidsminder.

Der foreligger dog en mulighed for at arealfrede også fortidsminder gennem naturbeskyttelsesloven. Denne type af tinglysning udløser erstatning til lodsejeren, og betyder dermed at man kan friholde arealet for dyrkning. Metoden er dyr, og på nuværende tidspunkt er kun få fortidsminder under terræn fredet (Kulturministeriet 2002; 34).

Museumsloven

Museumsloven spiller også en rolle for kulturarvens bevaring – og med den nye museumslov, der trådte i kraft 1. januar 2002, også for *bevaringen* af den del af kulturarven, der er i landskabet. I formålsparagrafen står der følgende (med min kursivering):

§ 1. Lovens formål er at fremme museernes virksomhed og samarbejde med henblik på at *sikre* Danmarks kultur- og naturarv samt adgang til og viden om denne og dens samspil med verden omkring os.

og videre:

§ 2. *Gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling* er det museernes opgave 1) at virke for sikring af Danmarks kultur- og naturarv...

Formålsparagrafferne i den nye museumslov adskiller sig ikke fra den foregående. Det er stadig museernes hovedformål at sikre en indsamling af kulturarven, hvilket i sagens natur først kan ske i det øjeblik, den forlader sin oprindelige placering i landskabet. Men museerne skal også sikre kulturarven gennem registrering, bevaring, forskning og formidling. Formuleringen er hidtil er blevet tolket sådan for den forhistoriske kulturarvs del, at dette skulle ske ved udgravning og senere på museet. Det har indtil nu *ikke* været opfattet som museernes opgave at sikre kulturarven i landskabet.

Det er dog muligt ud fra museumslovens formulering at tolke teksten sådan, at museernes ansvar strækker sig til også at sikre bevaringen af kulturarven *in situ*. Man kan godt registrere, forske og formidle fortidsminderne i landskabet. Dette kræver imidlertid, at "lovens ånd" tolkes anderledes end hidtil.

Ud over at varetage indsamling og formidling på museet, er museerne forpligtiget til at udføre arkæologiske undersøgelser (§5 stk. 5). I de situationer er kapitel 8, der omhandler "sikring af kultur- og naturarven i forbindelse med den fysiske planlægning og forberedelse af jordarbejder m.v., herunder arkæologiske og naturhistoriske undersøgelsesopgaver i tilknytning hertil" den væsentlige del af museumsloven. Her lyder det (med min kursivering) at:

§ 23. Kulturministeren og de statslige og statsanerkendte museer skal *gennem samarbejde med plan- og fredningmyndighederne virke for, at væsentlige bevaringsværdier sikres for eftertiden.*

Stk. 2. Planmyndighederne skal inddrage vedkommende statslige eller statsanerkendte kulturhistoriske museum, når der udarbejdes en regionplan, kommuneplan eller lokalplan, der berører bevaringsværdier.

Forskelligt fra den forrige museumslov har *bevaringen* af kulturarven fået en hovedrolle, når museerne skal forholde sig til den fysiske planlægning. Argumentet for at bevare findes i bæredygtighedsprincippet, hvilket ses i formuleringen "for eftertiden". Overordnet *har* museerne altså ansvar for at bevare kulturarven for eftertiden, og med begrundelse i § 23 kan det

sandsynliggøres, at ånden i den nye museumslov adskiller sig så meget fra den gamle, at man kan tolke museernes hovedformål sådan, at de skal sikre kulturarven i landskabet.

Går man lovparagrafferne efter i sømmene, er det dog ikke eksplicit formuleret, hvorvidt bevaring i denne sammenhæng betyder, at kulturarven i landskabet bevares in situ, eller at kulturarven registreres og genstandsmaterialet bevares på museet. Arkæologernes "samarbejde med plan- og fredningsmyndighederne" består i arkivalisk kontrol samt "undersøgelsesopgaver" (vel almindeligvis forstået som forundersøgelser) med henblik på at der kan tages hensyn til fortidsminderne i planmaterialet (§ 23 stk. 3). Museet skal altså kigge i arkiverne, og eventuelt foretage en prøvegravning, når de for eksempel får en lokalplan tilsendt. Dette adskiller sig ikke fra arkæologernes arbejdsprocedure under den gamle museumslov.

Det nye er, at *planmyndighederne* skal tage hensyn til væsentlige bevaringsværdier. Ifølge loven skal de kontakte museet for at indarbejde hensynet til fortidsminder allerede når de *udarbejder* en region-, kommune-, eller lokalplan (§23 stk. 2). Museerne skal så foretage sine "undersøgelsesopgaver" i *høringsfasen* (stk. 3) – altså inden planen vedtages! Dette giver arkæologerne mulighed for at gøre indsigelser mod en plan, der truer bevaringsværdige fortidsminder, således at den kan ændres til fordel for det arkæologiske kildemateriale.

Disse fornuftige arbejdsforhold for arkæologerne – med god til til at gøre indsigelser, og dermed mulighed for at sikre kulturarven for fremtidige generationer – falder dog til jorden, når man i næste lovparagraf kan læse, at "kommunalbestyrelsen og amtsrådet skal underrette vedkommende kulturhistoriske museum senest samtidig med, at der meddeles byggetilladelse, tilladelse til råstofindvinding eller dispensation fra fortidsmindebeskyttelseslinjen efter naturbeskyttelsesloven" (§ 24). Hvis museet først modtager en byggetilladelse, når den er givet, har arkæologerne højst to uger til at foretage undersøgelser og gøre indsigelser mod tilladelsen. Erfaringen fra varetagelsen af naturbeskyttelsesinteresser viser i øvrigt at når først en arealplan er vedtaget, eller en byggetilladelse er givet, er det næsten umuligt at få den ændret i den sidste indsigelsesfase (se eksempelvis Bjerrum et al. 2001).

Lovens umiddelbare bevarende intention mister desuden sin betydning, når det er formuleret sådan at bygherren forud for igangsætning af arbejdet *kan* anmode det kulturhistoriske museum om en udtalelse om, hvorvidt der er risiko for at ødelægge fortidsminder ved anlægsarbejdet (§ 25). Bygherren *skal* altså ikke kontakte museet inden han går i gang med gravemaskinen. Lovens formål udvandes også, når museet først kan gå i gang med større forundersøgelser, der betales af bygherren selv, efter at denne har givet sit samtykke (§ 26 stk. 2). Bevaring spiller heller ikke en væsentlig rolle i formuleringen om, at museet skal "tilkendegive, hvorvidt det i givet fald vil være nødvendigt at gennemføre en arkæologisk undersøgelse m.v.". Selvom "m.v." omfatter ekspropriation af arealet (§ 27 stk. 8) står der *ikke* udtrykkeligt "hvorvidt området skal friholdes fra bebyggelse på grund af bevaringsværdier".

Det er dog væsentligt at bide mærke i de tilføjelser, der er i den nye museumslov, om proceduren når man støder på fortidsminder under jordarbejde (min kursivering):

§ 27 Stk. 3. Kulturministeren beslutter snarest, om arbejdet kan fortsætte, eller om det skal indstilles, indtil der er foretaget en arkæologisk undersøgelse, eller indtil *spørgsmålet om erhvervelse* efter stk. 8 er afgjort. Senest 1 år efter, at anmeldelsen er modtaget, kan arbejdet genoptages, medmindre kulturministeren har afgivet indstilling om erhvervelse af fortidsmindet efter stk. 8.

Stk. 8. Finder kulturministeren, at det pågældende fortidsminde bør bevares på stedet for eftertiden, kan kulturministeren *erhverve fortidsmindet og eventuelt omkringliggende areal*. Erhvervelsen kan ske ved ekspropriation efter reglerne i lov om fremgangsmåden ved ekspropriation vedrørende fast ejendom.

Kulturarvsstyrelsen har således fået mulighed for gennem museumsloven at ekspropriere områder, den finder værd at bevare for eftertiden. Dette kan ske når fortidsminder ligger i vejen for anlægsarbejde, og vil derfor gælde for fremtidige fund. De lokaliteter, vi allerede kender, kan altså *ikke* eksproprieres efter museumsloven.

Introduktion til forvaltningspraksis

De næste afsnit beskriver, hvordan de tre lovgivninger administreres af henholdsvis amterne, Kulturarvsstyrelsen og museerne. Virkningerne af den ressortomlægning, der skete med oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen, hvor Kulturhistorisk Kontor under Skov- og Naturstyrelsen blev nedlagt, vil blive evalueret. I samme forbindelse vil det blive vurderet, hvilken betydning ressortændringen og den nye museumslov har for at intentionen i Maltakonventionen opfyldes, nemlig bevaringen af kulturarven in situ. Der vil blive givet bud på, hvordan kulturmiljøudpegningerne skal opfattes i forhold til Kulturarvsstyrelsens igangværende udpegning af kulturarvsarealer.

Fredede fortidsminder – amternes og Kulturarvsstyrelsens forvaltning efter naturbeskyttelsesloven

De synlige fortidsminder er principielt beskyttet i kraft af naturbeskyttelsesloven. De fortidsminder, der er blevet *tinglyst* fredede ved herredsberedningerne, har nydt godt af denne beskyttelse. Ved den førnævnte genregistrering af fortidsminderne i Vester Tørslev sogn kunne det konstateres, at alle de her 23 tinglyste fortidsminder endnu eksisterer – mens næsten to tredjedele af de synlige, *ikke-tinglyste* fortidsminder som nævnt var pløjet væk (Fiedel 1999; 121).

Landbrugets drift har i løbet af de sidste 100 år bevirket, at der kun er de ca. 20.000 fredede høje tilbage af de 80.000 velbevarede høje, man kendte fra herredsberedningen (Asingh 2001; 49). En del af de 60.000 ødelagte høje er stadig synlige, og de har siden 1969 været omfattet af naturbeskyttelsesloven, men overpløjes fortsat (se Fiedel 1999). I bilag til naturbeskyttelsesloven hedder det, at fortidsminderne er fredet "i henhold til lovens § 12, *hvis de er synlige i terrænet*". I praksis viser ovenstående at de synlige fortidsminder – på trods af den helt klare formulering i

loven – *ikke* er sikret mod hverken at blive fjernet eller langsomt nedpløjet, med mindre de er tinglyst fredede!

Hvad gælder de tinglyste høje er disse også udsat for en langsom destruktion, idet der tit pløjes helt til højfoden³, og deres fortsatte eksistens er dermed truet på trods af lovgivningen. Et andet problem er den manglende afmærkning af fortidsminder. Det er ikke alle steder i landet, der er blevet rejst fredningssten, og mangelfuld mærkning af specielt skjulte fortidsminder betyder en meget dårlig beskyttelse af disse, selvom de er fredede (Andersen, S. 2001; 28).

Det er dog muligt at rette op på den manglende effekt af naturbeskyttelsesloven, såfremt amterne tager deres tilsynspligt alvorligt. Tilsynet med de fredede fortidsminder er i dag generelt for ringe. Merete Holm har for nyligt påvist, at kun 5 ud af landets 14 amter lever op til deres tilsynspligt ved at føre systematisk tilsyn med fortidsminderne. Halvdelen af amterne fører tilsyn efter behov, og 2 amter fører intet tilsyn (Holm 2002). I Viborg Amt (jævnfør note ovenfor) betyder "efter behov", at fortidsmindet tilses hvis der bliver indgivet anmeldelse. Ud over medarbejdernes tilfældige opdagelser af ulovlige forhold, kom en stor del af disse anmeldelser fra Skov- og naturstyrelsens berejningskampagner, der imidlertid blev stoppet inden berejningerne var færdige. Ribe Amt har valgt at fortolke deres tilsynspligt efter naturbeskyttelsesloven sådan, at de har udvalgt 30 "nationale fortidsminder", som de fører tilsyn med, mens resten af amtets 1500 fortidsminder forsømmes (Holm 2002; 24). Den manglede seriøsitet omkring fortidsminder skyldes måske, at kun tre amter har en fast arkæolog i medarbejderstaben (oplysning fra Holm 2002).

I en nylig udarbejdet rapport (Kulturministeriet 2002) mener et tværministerielt udvalg, sammensat fra blandt andet Kulturministeriet, Finansministeriet, Miljøministeriet, Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling samt Økonomi- og Erhvervsministeriet, at det fremtidige beskyttelsesarbejde bør rettes mod de fortidsminder, der er omfattet af kapitel 2 og 3 i bilag til naturbeskyttelsesloven – altså hovedsageligt de skjulte fortidsminder (ibid. s. 34).

Fredning under naturbeskyttelseslovens bilag kapitel 2 og 3 til beskyttelse af ikke-synlige bopladser og lignende har imidlertid ingen virkning for dyrkningstruede fortidsminder, idet fredning under naturbeskyttelseslovens § 12 sker uden erstatning til ejeren. Derfor kan man ikke kræve ændring i arealanvendelsen, og den landbrugsmæssige drift vil derfor fortsætte som hidtil (Kulturministeriet 2002; 27). En effektiv beskyttelse mod dyrkningstruslen kræver en arealfredning under § 33. Frem til ressortomlægningen kunne Kulturhistorisk Kontor under Skov- og Naturstyrelsen indstille arkæologiske lokaliteter til fredning, og selvom sagsgangen var besværlig, blev eksempelvis nogle af de endnu godt bevarede køkkenmøddinger fredede på denne måde (Andersen, S. 2001). I dag varetages fortidsmindebeskyttelsen alene af Kulturarvsstyrelsen. Denne har ikke beføjelser til at indstille til arealfredning. Hvor det før var omstændigt at få arealfredet arkæologiske lokaliteter, må det i dag betragtes som nærmest umuligt, idet Kulturarvsstyrelsen først skal henvende sig til Miljøministeriet, som så kan indstille til fredning. På dette punkt har ressortomlægningen *forninget* intentionen i Maltakonventionen, nemlig at sikre kulturarven in situ.

Kulturmiljø – amternes forvaltning efter planloven

I dette afsnit vil der først blive givet en introduktion til begrebet kulturmiljø. Derefter vil det blive gennemgået, hvordan amterne, og museerne i samarbejde med disse, har brugt kulturmiljøudpegninger som et virkemiddel til at sikre den forhistoriske del af kulturarven. Materialegrundlaget er regionplaner og kulturhistoriske udpegninger fra fire udvalgte amter.

Hvordan opstod begrebet "kulturmiljø"?

Et kulturmiljø er "et geografisk afgrænset område, som ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling" (Århus Amt 2001b; 8). Kulturmiljøet kan også beskrives som "et kulturhistorisk interesseområde, hvor samspillet menneske/natur bliver anskueliggjort af mange delelementer – som tilsammen har betydelig større interesse, end når kulturelementerne vurderes hver for sig" (bemærkning til et konkret kulturmiljø i: Århus Amt 2001b; 36). Her understreges kulturmiljøets egenskab, nemlig at det samler de enkelte brikker i det samfundshistoriske puslespil, og gør delelementer til helheder i landskabet. Begge definitioner lægger stor vægt på, at kulturmiljøerne rummer en historisk fortælling – et optimalt kulturmiljø skal indeholde elementer fra samfundenes udvikling og brug af landskabet fra istid til efterkrigstid.

Formålet med at finde og beskrive kulturmiljøer er at sikre disse områder mod byggeri og lignende, "der ødelægger eller slører de bevaringsværdige anlæg, strukturer eller helheder" (Århus Amt 2001b; 8). Kulturmiljøerne skal altså udpeges for at der kan tages hensyn til dem i den nutidige arealforvaltning.

Før midt i 1990-erne viser skrivelser at "kulturmiljøet" allerede på dette tidspunkt var erkendt som værende en uerstattelig og truet landskabsressource. Alligevel bliver kulturmiljø som forvaltningsbegreb først introduceret af den daværende Miljø- og Energiminister Svend Auken i en kronik i juli 1994. I 1995 skriver Svend Auken i sit forord til *På opdagelse i Kulturlandskabet* (Etting 1995) at kulturmiljøet skal betragtes som "den 3. dimension" i miljøarbejdet, hvor de to andre udgøres af henholdsvis forureningsbekæmpelsen og naturbeskyttelsen. At kulturmiljøet på det tidspunkt bliver en integreret del af den samlede miljøindsats fremgår bl.a. ved at Danmark i 1995 valgte "kulturlandskabet" som nationalt tema i det europæiske Naturbeskyttelsesår (ibid). Kulturmiljøbegrebet blev indført for at give forvaltningen en mere omfattende fortolkning af, hvad der er værdifulde historiske spor end hvad der er dækket af begrebet *fortidsminder* (Højring og Caspersen 2001; 7).

I 1997 har begrebet kulturmiljø dog stadig ikke fået fylde som miljøpolitikens 3. dimension. I tilstandsrapporten *Natur og Miljø 1997. Påvirkninger og tilstand* (Holten-Andersen et al. 1998) fylder afsnittet om kulturmiljøet 6 af rapportens 288 sider. Det omhandler desuden kun de i forvejen fredede fortidsminder samt bevaringsværdige bygninger og bymiljøer, hvorimod der ikke findes en vurdering af de ikke-fredede kulturmiljøers tilstand.

På trods af den ringe deltagelse blandt de miljøpolitiske sværvægttere som naturmiljøet og indsatsen mod forurening, blev kulturhistorien på grund af miljø-endelsen pludselig berettiget til at være en del af den samlede miljøindsats. Begrebet kulturmiljø giver fortidsminderne ret til at blive

sammenlignet med naturressourcerne i administrationen af planloven. De mange udgivelser om kulturmiljø, der er kommet siden Folketinget behandlede Svend Aukens kulturmiljøredegørelse i januar 1996 og frem til regeringsskiftet i slutningen af 2001, viser da også, at der i Miljøministeriet har været opbakning til en administrativ styrkelse af indsatsen for de kulturhistoriske interesser. Dette kan tydeligst ses i det faktum, at amterne har været pålagt at inddrage kulturmiljø som en del af regionplanlægningen fra og med Regionplan 2001, og at der til formålet ved lov blev oprettet kulturmiljøråd i alle amter. Begrebet kulturmiljø er altså en håndterbar størrelse i amternes regionplanlægning, og i kommunernes arealforvaltning under regionplanen.

"Kulturmiljø" i den amtslige forvaltning

Kulturmiljøpolitikken blev indført for at regulere den måde, landskabet forandrer sig på i vores tidsæra. Kulturmiljøets æstetiske fremtoning og dermed dets synlighed har derfor altid været relevant i opfattelsen af, hvad kulturmiljø er (se eksempelvis Etting 1998; 1). For at undersøge hvilken rolle de forhistoriske perioder spiller i amternes forvaltningspraksis kulturmiljøudpegningerne i fire amter blive diskuteret. Amterne Ribe, Roskilde, Århus og Vejle er valgt ud fra Merete Holms (2002) analyse af amternes indsats for fortidsminderne. Disse amter er valgt, fordi de i Holms undersøgelse i rækkefølge udviser svag, jævn og stor indsats for fortidsmindebeskyttelsen. I hverken Ribe eller Roskilde er der ansat en kulturhistoriker på amtet. I Århus varetager en kunsthistoriker kulturmiljøudpegningerne (se samtale med Poul Henning Jensen 2002). I Ribe føres der end ikke tilsyn med de fredede fortidsminder, på nær 30 udvalgte. I modsætning hertil gør Roskilde og Århus Amter en indsats for at tilse og pleje fortidsminderne, samt at gøre dem tilgængelige i pjecer og på nettet – men der er ikke arkæologer ansat i miljøforvaltningen. Dem sidder der til gengæld to af i Vejle amt, hvilket betyder, at der rettes en stor indsats med hensyn til såvel formidlingen som pleje og tilsyn af fortidsminderne (Holm 2002; 22ff). Det skal understreges, at det ikke er formålet her at vurdere de enkelte amters indsats på kulturmiljøområdet, men derimod at give en overordnet fremstilling af amternes kulturmiljøpolitik ud fra de fire eksempler.

I Roskilde Amt er såvel forhistoriske som historiske inklusive nyere tids elementer opremset i Regionplanens redegørelse. Roskilde Amt sætter stort set lighedstegn mellem fortidsminder og *synlige* fortidsminder, og gravhøjene er således den eneste benævnte fortidsmindetype i Regionplanen (Roskilde Amt 2001a; 70). Ved nærlæsning af bemærkningerne må man konstatere, at det væsentligste kriterium for udpeging af kulturmiljøer i Roskilde er, at de dateres til perioden 1800-1940. De forhistoriske spor er blot udpeget som "andre kulturhistoriske interesseområder" (Roskilde Amt 2001b; 62). Kulturmiljøet i Roskilde Amt omfatter altså kun forhistoriske elementer i et meget lille omfang.

I Vejle Amt har man valgt at udpege kulturmiljøer, hvor man kan læse samspillet mellem landskabet og menneskets udnyttelse deraf, og at fokusere på de mere ubeskyttede kulturværdier (Hougaard Rasmussen et al. 1997; 5). Kulturmiljøerne i Amtet er ikke udpeget indenfor emner, og der er ikke en begrundet vægtning mellem synlige og skjulte kulturelementer. Der lægges vægt på helhederne indenfor de enkelte miljøudpegninger, men der er ikke et udtrykt mål om at sikre hele kulturhistorien gennem de udpegede miljøer. Der er eksempler på forhistoriske udpegninger, blandt andet boplads fra stenalder til jernalder (ibid.), og det er understreget i regionplanen, at

der skal tages hensyn til de undersøiske forhistoriske lokaliteter ved aktiviteter på søterritoriet (Vejle Amt 2001). Generelt udgøres de forhistoriske kulturmiljøer dog af områder omkring gravhøje (se Hougaard Rasmussen et al. 1997).

Ribe Amt har valgt at lægge *reel* vægt på det egnstypiske og sammenhængen i landskabet, som oprindeligt er tilsigtet med kulturmiljøudpegningerne. Amtet konstaterer at "det er strukturen i landskabet, dvs. bebyggelsens placering, markopdelingen mv., der fortæller den lange historie. Det er denne helhed, vi bør bevare" (Ribe Amt 2001; 167). Om de egnstypiske bebyggelser står der at "de ældste af vores nuværende landsbyer stammer fra middelalderen, men mange har rødder tilbage i oldtiden" (Ribe Amt 2001; 164). Således har amtet i de tilfælde, hvor bebyggelsen kan føres tilbage til jernalder, udpeget denne i sammenhæng med den bebyggelse, der er synlig i dag. I alt indeholder 14 ud af de 34 kulturmiljøer under kategorien "Landsbyer og bebyggelse" bo- eller gravplads fra jernalder eller vikingetid. Herudover er der udpeget to jernalderlige marksystemer, samt Hærvejen under kategorien "Vejanlæg" (ibid.; 169-174). Den forhistoriske "taber" er perioderne forud for jernalder, hvoraf kun en enkelt boplads fra stenalder er udpeget. Men generelt må det formodes at de kulturhistoriske udpegninger styrkes ved at være tænkt som en sammenhæng i landskabet med elementer, der fører frem til nutidens bebyggelse.

Århus Amt har som et kriterium, at kulturmiljøet skal være tematypisk. Da ét af amtets temaer hedder "Fortidsminder" er det muligt at udpege forhistoriske lokaliteter. Amtet fastslår ydermere at "*fortidsminder* er både synlige fortidsminder og ikke-synlige fortidsminder og potentielle fundområder" (Århus Amt 2001a; 72). Dette giver rig mulighed for at beskytte det arkæologiske kildemateriale under kulturmiljøudpegningen – især når man også kan beskytte *potentielle* fundområder.

På trods af at Ribe Amt har tilkendegivet kun at tilse og pleje 30 af de "nationale fortidsminder og større, markante højgrupper" (Holm 2002; 23, Ribe Amt 2001; 163), yder amtet en god indsats for inddragelse af forhistoriske elementer i kulturmiljøudpegningerne. Til gengæld spiller de skjulte kulturminder ikke en betydelig rolle i Vejle Amts udpegninger, på trods af, at der her er ansat arkæologer i forvaltningen. Forskellen mellem ovenstående gennemgang af amternes forvaltning og Merete Holms undersøgelse skyldes sandsynligvis, at amterne i praksis skelner skarpt mellem varetagelsen af naturbeskyttelseslovens bestemmelser, og udpegningen af beskyttelsesområder (se note 3 om Viborg amt).

Trusler og beskyttelsesindsats

Ribe Amt ser nybyggeri og tilplantning som den største trussel mod sammenhængene i kulturmiljøet (Ribe Amt 2001; 167). Roskilde Amt har øje for, at de forhistoriske kulturspor er truet af dybdepløjning, dræning, grusgravning, tilplantning, tilgroning og byudvikling. Roskilde Amt antager, at fortidsminderne er beskyttet under Naturbeskyttelsesloven, hvorfor det kun er områderne omkring disse, der eventuelt skal udpeges som kulturmiljøer (Roskilde Amt 2001a; 70f). Amterne er tilsyneladende bekendt med det arkæologiske kildemateriales "fjender". Desværre er det som nævnt hovedsageligt nyere tids elementer, der bliver udpeget i Roskilde Amt.

Dette står i modsætning til Århus Amt, der er opmærksom på, at også områder med skjulte og potentielle forhistoriske materialer kan og bør udpeges som kulturmiljøer. Dette er et væsentligt tiltag for at beskytte områder med bevaret arkæologisk kildemateriale mod anlægsarbejde, idet man kan sikre områder, der ikke er delvist udgravede. Desuden er amtet indstillet på at det kan være nødvendigt at motivere lodsejere til skånsom driftsform (Århus Amt 2001a; 71) hvilket er klart ønskeligt i forbindelse med dyrkningstruede fortidsminder. Denne holdning står i kontrast til Roskilde Amts retningslinier, hvor "landbrugsanvendelsen skal, evt. gennem aftaler med lodsejerne, søges opretholdt for at sikre at kultursporene stadig fremstår i sammenhæng med agerbrugslandskabet" (Roskilde Amt 2001b; 60). En uændret dyrkning beskytter ganske vist landskabsindtrykket ved de synlige fortidsminder, men intensiv landbrugsdrift gavner jo bestemt ikke fortidsminderne under terræn.

Ydermere er Århus Amt opmærksom på, at information om kulturmiljøerne til lodsejere er vigtig for en reel beskyttelse (Århus Amt 2001a; 71). Desværre lever den reelle arbejdsydelse ikke op til målsætningen, idet amtet endnu ikke har fundet ressourcer til en aktiv informationsindsats til jordejerne omkring beskyttede områder (samtale med Poul Henning Jensen 2002). Ribe Amt er ligeledes indstillet på at "forbedre viden om og udbrede kendskabet til" kulturmiljøerne som en del af beskyttelsesindsatsen. Ribe Amt er desuden indstillet på at beskytte de kulturhistoriske interesser gennem et samarbejde med Amtets museer (Ribe Amt 2001; 163).

Selvom amterne har øje for truslerne mod de forhistoriske kulturmiljøer, findes der en "faldgrube" i kulturmiljøbestemmelsen. Eftersom kulturmiljøerne er kortlagt i regionplanerne, skal arealforvalterne tilsigte, at arealinteresser sammenlægges. Skov- og Naturstyrelsen skriver ofte i udgivelser om skovrejsning, at skov beskytter fortidsminderne⁴. Hvis amterne tager dette bogstaveligt, skal de altså i videst mulige omfang udpege skovrejsningsarealer hvor der er kulturmiljø! Denne misforståede skovrejsningspolitik kan let koste adskillige usynlige fortidsminder.

Forhistoriens plads i kulturmiljøet

I eksempelvis Roskilde Amt ses en tendens til at begrænse kulturmiljøbegrebet til at omfatte historiske elementer. Der kan findes flere forklaringer herpå.

En grund er, at de retningslinier, der er kommet fra statslig side, har lagt vægt på de historiske landskaber (se eksempelvis Højring og Caspersen 2001). Således bliver forhistorien ofte i pjecer og redegørelser reduceret til ét afsnit, der behandler den samlede forhistorie, herunder de fredede gravhøje, mens de historiske perioder er delt ind i flere afsnit om eksempelvis "landsbymiljøer", "udskiftningen" og "andelsbevægelsen" (Hjorth Rasmussen 2001, Århus Amt 2001b). Hverken det tidligere RAS eller den nuværende Kulturarvsstyrelse har udformet vejledninger til kulturmiljøudpegningen. Dette har formodentlig i høj grad medvirket til at forhistoriske perioder ikke er en væsentligere del af kulturmiljøudpegningerne.

En anden årsag, til at forhistorien er svagt repræsenteret i regionplanerne, er, at de medarbejdere, der har udarbejdet kulturmiljøplanerne i amterne, sjældent er arkæologer, men derimod historikere, (landskabs-) arkitekter, kunsthistorikere eller endog korrespondenter, jurister eller biologer (se

Holm 2002; 26). Sagsbehandlere med en anden uddannelse end indenfor kulturhistorie har naturligvis kun et overfladisk kendskab til forhistorien. Erfaringen fra kulturmiljøudpegningerne viser, at det ikke er tilstrækkeligt at "omskole" de medarbejdere, der i øjeblikket er ansat i amtet (samtale med Kjeld Dalsgaard Larsen 2002). En ligeså vigtig forklaring er, at de færreste arkæologer har en viden om amtsligt forvaltningsarbejde⁵. Selvom eksempelvis Århus Amt i forbindelse med den sidste regionplan har været i kontakt med lokalmuseerne, har mange af arkæologerne været ude af stand til at analysere de muligheder, der ligger i en udpegning af forhistoriske kulturmiljøer. Mange har vægret sig ved at udpege områder, da de derved skulle vælge andre områder fra. Andre har brugt argumentet, at når vi ikke ved præcis, hvad der gemmer sig under jordoverfladen, kan vi ikke udpege bevaringsværdige områder (samtale med Poul Henning Jensen 2002).

En meget væsentlig grund til amternes vægtning i kulturmiljøudpegningen skal som før antydtes findes i miljøernes synlighed. Langt de fleste kulturspor fra de forhistoriske perioder ligger jo skjult i landskabet, under jordoverfladen, og appellerer derfor ikke umiddelbart til landskabsforvalternes interesse. Det kan være svært for andre end arkæologer at forholde sig til, hvad de ikke-synlige kulturmiljøer kræver af bevaringsindsats, og også at se, hvordan de eventuelt kan synliggøres. Det må desuden være vanskeligt for mange sagsbehandlere, der er vant til at arbejde med præcise afgrænsninger af arealer, at acceptere, at mange af de bevaringsværdige forhistoriske kulturmiljøer endnu ikke er afgrænsede, og heller ikke daterede.

Fra første færd har bronzealderhøjene, vel netop på grund af deres synlighed og markante fremtoning i landskabet, været tænkt som en del af kulturmiljøet. I eksempelvis Århus Amt indgår højgrupper i halvdelen af de forhistoriske kulturmiljøer, og hertil skal lægges de mange kulturmiljøer der omfatter dysser, jættestuer, vejspor, marksystemer og forsvarsanlæg, se tabel 1. Dette *kan* skyldes, at de arkæologer, der har hjulpet med udpegningen, har sat lighedstegn mellem synlighed og kulturmiljø, fordi amtet traditionelt forvalter de synlige, fredede fortidsminder. De mange synlige forhistoriske kulturmiljøer kan også være en konsekvens af, at de historiske kulturmiljøer oftest er synlige. Man kan sige, at de fredede fortidsminder og deres nærmeste omgivelser nyder ekstra god beskyttelse gennem en kulturmiljømarkering på amternes kort. Mest plausibelt er det nok, at tabellen er udtryk for, at en udpegning af gravhøjsområder indebærer meget få konsekvenser for arealforvaltningen, idet de synlige fortidsminder og zonen 100 meter omkring dem allerede er omfattet af naturbeskyttelsesloven.

Tabel 1: De forhistoriske kulturmiljøer i Århus Amt indikerer, at synlighed er et væsentlig parameter i kulturmiljøudpegningen (sammenstilling fra bilag 1, Århus Amt 2001b).

	Antal	%
Forhistoriske kulturmiljøer,	116	100
heraf synlige,	76	66
heraf høje / højgrupper	59	51

Kan kulturmiljøudpegningerne måle sig med naturmiljøet?

I regionplanen skriver eksempelvis Roskilde Amt (2002b; 54) at "eksisterende og kommende støtteordninger indenfor landbruget skal søges administreret så de kommer de vilde plante- og dyreliv til gode". I samme regionplan lægger amtet som ovenfor beskrevet op til en uændret landbrugsdrift ved kulturmiljøerne, hvilket jo er direkte skadeligt for de ikke-synlige fortidsminder. Når man støder på sådanne eksempler i landskabsforvaltningen, er det måske ikke så mærkeligt, at der hersker en slet skjult misundelse blandt arkæologer over den succes, fortalernes for naturbevaring har haft gennem de sidste omtrent 25 år (se bl.a. Jørgensen 2001; samt diskussionen fra arkæologikonferencen marts 2000). Jeg vil imidlertid vove den påstand, at vi som arkæologer langt hen ad vejen har haft de samme betingelser for at få sikret stolpehuller og moseofringer, som biologerne har haft for at få beskyttet klokkefrøer og orkideer.

Fra Miljøministeriets side har der tilsyneladende været stor interesse for at beskytte kulturmiljøet efter samme model som naturmiljøet, eftersom kulturmiljøet blev opprioriteret som miljøpolitikens tredje dimension. Det kan derfor være svært at forstå, at kulturmiljøet og herunder især det skjulte forhistoriske, ikke har fået bedre udbytte af placeringen på den politiske dagsorden. Fra de kulturhistoriske institutioner er der, så vidt vides, ikke udgivet noget, der tyder på vi har haft kulturlandskabet som nationalt tema i 1995. Man kan undre sig over, at Rigsantikvarens Arkæologiske Sekreteriat (RAS) ikke dengang eller siden greb chancen til at lancere forhistoriske elementer som en væsentlig del af kulturmiljøbegrebet. Selvom daværende Rigsantikvar Steen Hvass bidrog til Miljøministeriets ovennævnte pragtbog *På opdagelse i Kulturlandskabet* blev den skjulte kulturarv ikke for alvor præsenteret som noget, der kunne dækkes af kulturmiljøbegrebet. Dette antyder, at man fra Kulturministeriets og RAS side ikke var interesseret i Miljøministeriets kulturmiljøinitiativ. Dette kan måske også forklare, at den nye Kulturarvsstyrelsen i sin første rundskrivelse til museerne ændrede "kulturmiljøet" til "*kulturarven i landskabet*".

Kulturarven i landskabet – Kulturarvsstyrelsen og museernes forvaltning af museumsloven

Kulturarvsstyrelsen overtog fra november 2001 de beføjelser, der før lå under Skov- og Naturstyrelsens 12. kontor. Såvel før som efter denne ressortomlægning anså direktør for Kulturarvsstyrelsen Steen Hvass denne sammenlægning af de arkæologiske interessefelter som det bedste grundlag for en beskyttelse af fortidsminderne (Hvass 2001; Voss og Rostock 2002; 26f; Kulturministeriet 2002; 34). Det er hensigten i dette kapitel at vurdere, om sammenlægningen af de kulturhistoriske kontorer gavner kulturarven i landskabet. Jeg vil også give et bud på, hvorvidt museumsloven, og Kulturarvsstyrelsen som forvalter af loven, lever op til Maltakonventionens grundtanke om at *bevare* kulturarven i landskabet.

I Bekendtgørelsen om Kulturarvsstyrelsens opgaver står der:

§ 1. Kulturarvsstyrelsen varetager...administrationen af dele af lov om naturbeskyttelse, samt af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer, lov om regionale faglige kulturmiljøråd og museumslov.

Kulturarvsstyrelsen skal i henhold til beføjelsen administrere museumsloven, og dermed sikre såvel de naturhistoriske som de kulturhistoriske interesser. De sidstnævnte dækker over et spektrum fra arkæologiske lokaliteter med spredt flint over sølvskeer fra det 17. århundrede til moderne kunstinstallationer. Kulturarvsstyrelsen skal endvidere både beskytte fortidsminderne under naturfredningsloven og museumsloven. Dermed skal den stå for tinglysning (fredning) af fortidsminder *uden* kompensation under naturbeskyttelseslovens § 12 (naturbeskyttelsesloven § 9 stk. 1 og 3), samtidig med at den skal varetage ekspropriation af fortidsminder under museumslovens § 27 – *med* kompensation. Den skal desuden i henhold til naturbeskyttelsesloven (§ 9 stk. 13) "udarbejde landsdækkende oversigter over fredningsinteresserne", og skal samtidig "gennemføre en landsdækkende kortlægning af områder, der formodes at have særlig arkæologisk interesse" ifølge museumsloven (udkast til bemærkninger om loven, se Kulturarvsstyrelsen 2002).

Set fra en arkæologisk synsvinkel er alle kulturfrednings*interesser* med den nye museumslov blevet samlet under Kulturarvsstyrelsen, og denne er således hovedansvarlig for at fortidsminderne bliver sikret. Desværre er som nævnt under afsnittet om fredede fortidsminder, ikke alle kulturfrednings*midler* fulgt med ressortomlægningen, idet Kulturarvsstyrelsen ikke kan indstille til arealfredning under naturbeskyttelsesloven. Kulturarvsstyrelsen har imidlertid flere beføjelser hvormed den kan beskytte kulturarven, men kan godt vælge at opprioritere ét af sine kompetenceområder til fordel for de andre. Et tværministerielt udvalg har som nævnt tilkendegivet, at Kulturarvsstyrelsens vigtigste opgave indenfor den arkæologiske kulturarv nu er at gennemføre en landsdækkende kortlægning af arkæologiske interesser under naturbeskyttelseslovens bilag stk. 2 og 3 (omfatter fortidsminder under terræn). Herudover skal de kulturhistoriske data gøres tilgængelige for arealforvalterne via internettet med den intention, at oplysningerne kan bruges i den fysiske planlægning (Kulturministeriet 2002; 35). Disse tiltag vil blive gennemgået nedenfor.

Udpegning af kulturarvsarealer

Direktør for Kulturarvsstyrelsen Steen Hvass har udtalt, at man før et bevaringsinitiativ skal tage stilling til to kriterier, nemlig hvilken helhed objektet indgår i, og hvor væsentligt det er. Han understreger: "*Hvis det har national betydning, er det statens ansvar, og hvis det har regional betydning må det være amtets eller kommunens opgave at sikre en bevaring.*" (citeret fra Voss og Rostock 2002; 27).

Kulturarvsstyrelsen har ud fra denne devise bedt samtlige museer med arkæologisk ansvarsområde om at udpege arealer med – understreget – "særlig arkæologisk interesse" (Kulturarvsstyrelsen 2002). Disse områder skal danne grundlag for det elektroniske kortmateriale, som planmyndighederne kan bruge i arealforvaltningen. Kulturarvsstyrelsen er altså på nuværende tidspunkt i gang med at efterleve det tværministerielle udvalgs ønsker. For at afgrænse databasen skriver Kulturarvsstyrelsen: "*Ved "særlig interessant" forstås lokaliteter af national og international videnskabelig og kulturhistorisk betydning*" og videre: "Det kan besluttes på et senere tidspunkt at udvide databasen med kortgrundlag for *regionalt betydningsfulde* arkæologiske lokaliteter" (min kursivering, op.cit.).

Kulturarvsstyrelsen lever således op til ovenstående beskrivelse af Kulturarvsstyrelsens rolle, nemlig at bevare de *nationalt* betydningsfulde kulturværdier. Det skal noteres, at den nationale betydning bliver rangordnet i forhold til den regional betydningsfulde kulturarv. Dette vil jeg vende tilbage til i specialets næste del.

Amternes og kommunernes rolle i bevaringen af den skjulte kulturarv er i øvrigt særdeles dunkel. Der står ganske vist i museumslovens § 23 at Kulturministeren – altså Kulturarvsstyrelsen – skal samarbejde med planmyndighederne for at sikre de væsentlige bevaringsværdier, men hvad et sådant samarbejde skal bestå i er ikke formuleret konkret. Det er usikkert, *hvordan* amter og kommuner skal kunne beskytte de skjulte fortidsminder. Den eneste konkrete metode, der i museumsloven er givet for at sikre fortidsminderne for eftertiden, er formuleret sådan i stk. 8 at "Finder Kulturministeren, at det pågældende fortidsminde bør bevares på stedet for eftertiden, kan kulturministeren erhverve fortidsmindet...". Hvis ekspropriation skal komme på tale kan det altså kun ske ved Kulturarvsstyrelsens indgriben.

På den anden side har amter og kommuner faktisk mulighed for at indstille arkæologiske lokaliteter til arealfredning under naturbeskyttelseslovens § 33 – hvilket Kulturarvsstyrelsen jo ikke kan. Alene dette sætter spørgsmålstegn ved, om de vigtigste bevaringslokaliteter måske burde beskyttes af de regionale og lokale forvaltere, fremfor af den statslige instans, der står ringere i fredningssagerne.

Det er også usikkert *hvilke* fortidsminder, amter og kommuner skal føle sig forpligtet til at sikre. Dette har Kulturarvsstyrelsen imidlertid et indirekte bud på: "*en forudsætning for at vi kan gå ud til kommuner og amter og sige "Nu skal I passe på fortidsminderne", er at de er kendte og tilgængelige.*" (Steen Hvass, citeret fra Voss og Rostock 2002). Med andre ord skal kommuner og amter kun tage hensyn til fortidsminderne i det omfang, de er kendte. Hidtil ukendte fund i forbindelse med lokalplansager falder altså udenfor den kategori, amter og kommuner bør beskytte. Hvis det er meningen, at amter og kommuner kun skal tage hensyn til de allerede kendte fortidsminder i planlægningen, betyder det, at arkæologiens betingelser vil være uændrede i forhold til den gamle museumslov. Der vil forhåbentlig stadig blive taget hensyn til kulturarven i det omfang, at der vil blive foretaget nøddugravninger af de "væsentlige bevaringsværdier". Udmeldingerne fra Kulturarvsstyrelsen tyder derimod ikke på, at arkæologien kan forvente, at bevaring af kildematerialet kan veje tungere end det aktuelle anlægsarbejde.

At fortidsminderne skal være kendte, før der kan tages hensyn til dem i arealplanlægningen, forklarer imidlertid den vægt, Kulturarvsstyrelsen lægger på at skabe et tilgængelig kort over de nationalt værdifulde fortidsminder. Det er udmærket, at Kulturministeriet støtter en kortlægning af væsentlige arkæologiske lokaliteter, så arealforvalterne kan undgå områder med værdifuldt arkæologisk kildemateriale allerede i planlægningsfasen. Der er dog umiddelbart to problemer ved projektet. For det første eksisterer en sådan database faktisk allerede i form af det nuværende DKC (Dansk Kulturhistorisk Centralregister). Centralregistret indeholder ganske vist mange totaludgravede pladser, som der naturligvis ikke behøves blive taget hensyn til ved fremtidige anlægsarbejder – men de fleste af disse er jo netop i allerede bebyggede områder, og det vil derfor ikke genere arealforvalterne, at de indgår i kortregistreringen. En opgradering af DKC med en

bedre afgrænsning af lokaliteterne ville kunne give de fysiske planlæggere et anvendeligt kortmateriale. Et opslag i DKC med dets 150.000 registreringer vil endvidere give arealforvalterne et fingerpeg om, at sandsynligheden for at støde på et fortidsminde, der skal undersøges arkæologisk, er stor, og at det altid kan betale sig at få området forundersøgt.

Dette fører over i et andet kritikpunkt ved den nationale fortidsmindedatabase, nemlig at en kortlægning altid vil være utilstrækkelig. Selvom arealforvalterne undgår de nuværende kortlagte områder er der en overvejende sandsynlighed for, at de alligevel vil støde på bevaringsværdier. En database vil i den sammenhæng kun give planmyndighederne en falsk tryghed når de planlægger projekter.

Det skal siges til forsvar for den landsdækkende kortlægning af kulturarvsarealer, at sandsynligheden for en beskyttelse af få, udpegede områder er større end hvis *alle* arkæologiske lokaliteter viser zoner, arealforvalterne skal undgå. Men som jeg vil komme ind på senere, bør vi overveje nøje, hvordan vi prioriterer de lokaliteter, der skal bevares.

Med den store indsats for kortlægning af de arkæologiske kulturarvsarealer har Kulturarvsstyrelsen netop valgt at opprioritere bevaringsindsatsen for omkring 1000 fortidsminder, der gennem kortlægning beskyttes mod *anlægsarbejde*. Kulturarvsstyrelsen *kunne* have valgt at benytte sin kompetence til at frede det arkæologiske kildemateriale gennem naturbeskyttelsesloven (bilag til § 12), hvilket i lige så høj grad ville beskytte lokaliteterne mod anlægsvirksomhed.

Fordelen ved at frede gennem naturbeskyttelsesloven er, at denne type fredning skal forvaltes af amterne. Derfor indgår fredninger i amternes daglige administrationspraksis, og fredede områder optræder på amternes kortmateriale. Naturbeskyttelsesloven er en konsolideret del af arealforvaltningen, og står stærkt i forvaltningspraksisen. En udpegning af et areal under naturbeskyttelsesloven vil formodentlig veje tungere mod de øvrige arealinteresser end en registrering i et nyt bevaringstiltag under Kulturministeriet. Ligende fortrin har kulturmiljøudpegninger fremfor kultrarvsarealerne: Kulturmiljøerne optræder på et kortmateriale sammen med de øvrige amtslige arealinteresser. Disse kort frekventeres dagligt af de fysiske planlæggere, i modsætning til en database under Kulturarvsstyrelsen, der først skal opsøges, hvis der er formodning om, at de planlagte landskabsændringer påvirker kulturarvsarealer.

Kulturarvsstyrelsen kunne i stedet have overvejet at øremærke pengeposen til en indsats i form af ekspropriering, for de fortidsminder, der påtræffes som beskrevet i museumslovens § 27. Retten til ekspropriering gælder principielt alle typer af jordarbejde, og dermed også dyrkningsramte fortidsminder, selvom der hidtil ikke har været praksis for at tildele disse en rimelig del af bevillingerne. Hvis Kulturarvsstyrelsen havde valgt at opprioritere ekspropriation, ville den have kunne sikre en reel og varig beskyttelse af nogle hundrede såvel anlægstruede som dyrkningstruede lokaliteter⁶.

På trods af, at Kulturarvsstyrelsen er i gang med et projekt, der, i form af en database over bevaringsværdige kulturarvsarealer, skal bevare en udvalgt del af de forhistoriske lokaliteter, må det konkluderes, at styrelsen *ikke* lever op til Maltakonventionens idé. Godt nok sikres

lokaliteterne in situ mod byggeri ect., men der bliver ikke fra Kulturarvsstyrelsens side taget hånd om den mest alvorlige trussel, nemlig landbrugets intensive drift.

Administrationen af museumsloven

Som det er formuleret i museumsloven, er museernes vigtigste redskab til at beskytte kulturarven før et anlægsarbejde går i gang, arkivalisk kontrol, eventuelt suppleret med forundersøgelser. I dette afsnit vil det blive vurderet, om museerne reelt har mulighed for at sikre at kulturarven i landskabet bevares..

Kulturarvsstyrelsen har ifølge den nye museumslov ansvaret for at væsentlige bevaringsværdier sikres for eftertiden gennem samarbejde med planmyndighederne (§12, Stk 18). Det forløbne år – fra januar 2002, hvor museumsloven trådte i kraft, og til januar 2003, hvor også finansieringen af loven er sat i kraft – giver et billede af, hvordan loven fortolkes i praksis. I tidsrummet har jeg haft min gang på Kulturhistorisk Museum, Randers, hvor man i forbindelse med lokalplansager har forsøgt at få kommunerne til at lade museet foretage forundersøgelser *før* lokalplanen bliver vedtaget. Den gængse procedure er nemlig, at kommunen sender sine allerede vedtagne lokalplaner til museet. Når lokalplanen *er* vedtaget, betyder det, at man ikke kan sikre fortidsminderne ved at lægge lokalplanens åbne arealer strategisk i forhold til de arkæologiske spor, eller ved at flytte byggeriet. På grund af kommunernes finansieringsprocedure kan de nemlig først bevillige penge til arkæologiske undersøgelser *efter* lokalplanen har været i høring og er blevet vedtaget.

Samarbejdet med planmyndighederne bliver derfor først og fremmest en mulighed for at få den arkæologiske undersøgelse af anlægsområdet i gang og budgetteret, så udgravningen er slut før anlægsarbejdet går i gang. Dermed er der ikke i praksis sket en ændring af sagsgangen mellem planmyndighederne og museerne – det fungerer som under den tidligere museumslov. For en del museer, der ikke har været vant til at reagere på lokalplanerne, må den nye lovgivning alene føles som en meget stor administrativ tidsmæssig belastning på arbejdsfunktionerne. Andre museer kan opleve, at hvor man før samarbejdede med planmyndighederne om forundersøgelser og udgravninger, nu modarbejdes af myndighederne. Dette er specielt tilfældet, når bygherren ikke ønsker en forundersøgelse, eller når museet principielt er nødt til at udføre forundersøgelser, det ikke kan finansiere.

I museumslovens §23 stk. 2 er det formuleret, at planmyndighederne skal inddrage museerne når *bevaringsværdier* bliver berørt. Til forskel fra de øvrige lovparagraffer vedrørende kulturarven i landskabet er det altså ikke et krav, at der i forbindelse med anlægsarbejde skal skelnes mellem *væsentlige* og *ikke væsentlige* bevaringsværdier. Dette passer godt sammen med, at museernes sagsbehandling frem til 1. januar 2003 viser, at man – i hvert fald på de mest ansvarsfulde museer – tolker stort set *alle* forhistoriske spor som kulturværdier, der bør undersøges. I det mindste når der findes hustomter eller grave ved forundersøgelsen.

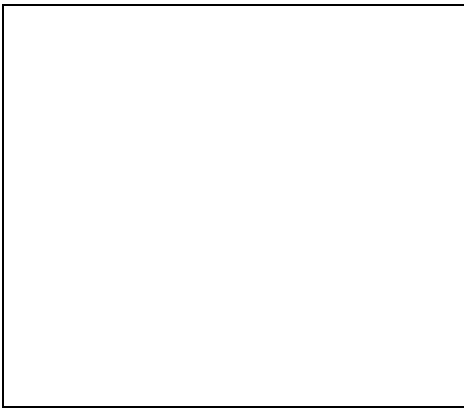
Ideen må være, at museerne har mulighed for at sikre, at "bevaringsværdierne" ikke forsvinder ved anlægsarbejde. Dette kan tolkes på to måder. Den ene tolkning godtager, at bevaringen af kulturarven er det samme som en registrering af kultursporene ved udgravning, og opbevaring af

de hjemhentede data i arkiver, databaser og magasiner. Den anden tolkning er, at dette ikke er nok – når der er tale om "bevaringsværdier" er det ikke i orden at de destrueres, hvad enten det er ved anlægsarbejdet eller arkæologens tolkende hånd. Det er tvært imod væsentligt at sikre, at disse bevaringsværdier *ikke* destrueres, men bevares!

Selvom det er svært at læse eksplicit i den nye museumslov, har *bevaringen* af fortidsminder principielt fået en højere prioritering i forhold til den gamle lovgivning, der udelukkende beskæftigede sig med den arkæologiske undersøgelse af truede fortidsminder. Direktør for Kulturarvsstyrelsen Steen Hvass har eksempelvis udtalt, at: "*Bestemmelserne i Maltakonventionen er blevet indarbejdet i den nye museumslov, ...og derfor kom museumsloven til at dække et bredere område end tidligere. Fra Maltekonventionens artikel 4 og 5 kommer bestemmelserne om bevaringen af den arkæologiske arv in situ. Det er en væsentlig del af museumsloven...*" (citeret fra Voss og Rostock 2002; 26).

En oplagt måde at bevare kulturarven i landskabet på, er ved at få de "væsentlige bevaringsværdier" indarbejdet i lokalplanerne. Dette kan dog vise sig at blive særdeles brydsomt, fordi kommunerne ikke kan ændre i en vedtaget lokalplan (og det er ikke formuleret i museumsloven at museerne *skal* høres om lokalplanerne). Optimalt burde museerne have mulighed for at udføre forundersøgelser *før* lokalplanerne blev arbejdet færdig, men de færreste kommuner kan finansiere arkæologiske undersøgelser på en lokalplansag, der ikke er vedtaget i byrådet. Resultatet bliver formodentlig, at museumsloven *ikke* kan leve op til Maltakonventionens budskab om at bevare in situ, da lokalplanlæggerne ikke ved, hvor det arkæologiske kildemateriale befinder sig før de har udfærdiget planen, og da er det for dyrt at flytte byggeriet til et andet sted. Museumsloven vil muligvis forringe vilkårene for undersøgelse af kildematerialet før destruktion, da bygherrerne kan vælge forundersøgelserne fra, ligesom museerne af økonomiske årsager kan blive tvunget til det samme. Derved vil fortidsminderne forsvinde uden nogensinde at blive registreret.

Et andet bevaringstiltag i den nye museumslov er, at Kulturarvsstyrelsen har fået muligheden for at erhverve et fortidsminde og det omkringliggende areal ved ekspropriation, med det formål at bevare det på stedet for eftertiden (§27, Stk. 8). Dette svarer principielt til den traditionelle fredning af et fortidsminde, men åbner for at større arealer end en gravhøj eller maksimalt nogle få hustomter kan bevares. Denne mulighed er sandsynligvis blevet indført ud fra argumenter, der blev eksemplificeret ved arkæologikonferencen i marts 2000. Her påvistes det, at en traditionel arkæologisk fladeudgravning af et areal koster uforholdsmæssigt meget i forhold til opkøb af jorden (Jørgensen 2001; 73).

Figur 2: Udgravning af store bopladsområder kan vise sig at blive meget dyrere end hvis det samme areal blev opkøbt. (Jørgensen 2001; 73)

Ekspropriation er en reel måde hvormed man kan bevare kulturspor in situ. Kommunernes sagsbehandling, som beskrevet ovenfor, betyder imidlertid at Kulturarvsstyrelsen i praksis vil få svært ved at nå at sikre fortidsminderne gennem ekspropriation, eller alternativt gennem opkøb, inden byggeriet er i gang. Ekspropriation er endvidere en omkostningsfuld affære, og skal prioriteres i forhold til udgravninger eller kortlægning af de arkæologiske bevaringsværdier. Man kan derfor tvivle på, om ekspropriation vil kunne fugere som et reelt bevarende redskab. I disse paragraffer kommer bæredygtighedsprincippet næsten eksplicit til syne, i og med at man ønsker at bevare "for eftertiden", selvom begrebet bæredygtigt ikke er brugt udtrykkeligt i lovparagrafferne. Kulturarven betragtes som noget, der kan forsvinde – en ressource, der kan ødelægges. Det er vigtigt at tage hensyn til de kommende generationer, der vil kunne lide under, at en samfundsressource blev opbrugt før deres tid.

Bæredygtighedsprincippet er som sagt det væsentligste princip i miljølovgivningen – det er så at sige det princip, der begrunder, at vi forsøger at tage hensyn til miljøspørgsmål i administrationen af landskabet. Eftersom naturbeskyttelsesloven er en miljølov, har bæredygtighedsprincippet været integreret i denne lovgivning længe. Med den nye museumslov er bæredygtighedsprincippet også blevet indarbejdet her, og man kan derfor håbe, at kulturarven som helhed vil blive betragtet som en uerstattelig ressource, der i videst muligt omfang skal beskyttes. Man må dog forholde sig kritisk til, hvorvidt kulturarven opfattes som en miljømæssig ressource. I miljølovgivningerne bruger man bæredygtighedsargumentet eksplicit og som det væsentligste i formålspargrafferne. De selvmodsigende regler for inddragelse af museerne i planlægningen viser netop, at selvom bæredygtighedsprincippet er forsøgt indarbejdet i museumsloven, har det ingen betydning for forvaltningen af loven i praksis. Det skyldes formodentlig, at museumsloven ikke er en miljølov, og at bæredygtighed derfor ikke er det grundlæggende princip i lovgivningen.

I forbindelse oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen, blev bestemmelserne vedrørende fortidsminder under naturbeskyttelsesloven omlagt fra Skov- og Naturstyrelsen i Miljøministeriet til Kulturministeriet. Hvor kulturarven før blev betragtet som et kultur*miljø* og dermed som en landskabsressource, optræder kultur*miljøet* nu i et forum, der beskæftiger sig med kunst, udstillinger og *kulturarv*. Selvom kulturbevaringsinteresserne er samlet under ét ministerium, deles de stadig mellem to lovgivninger. Så længe beskyttelsen af kulturarven deles mellem museumsloven og naturbeskyttelsesloven vil der fortsat eksistere en splittelse i landskabsforvaltningen, hvor fortidsminderne bliver betragtet som henholdsvis miljø og kultur.

Under miljølovgivningen vil fortidsminderne blive betragtet som en ressource, der skal tages hensyn til i arealforvaltningen. Under museumsloven vil fortidsminderne imidlertid fortsat blive betragtet som en forhindring, der skal fjernes ved hjælp af et videnskabeligt redningskorps – arkæologerne – inden arealerne kan anvendes efter de fysiske planlæggeres ønske.

Arkæologiens bidrag til kulturmiljødiskussionen

Før kulturmiljø blev et begreb i den danske arealforvaltning blev betegnelsen *kulturlandskabet* brugt. Det kan opfattes som synonym til det, der i dag forstås som naturen. Det danske landskab er i dag overalt, på nær i kystens brændingszone, formet af menneskelig hånd, og er derfor et kulturskabt landskab (Gyrsting og Ovesen 1984; 3). Benævnelsen optræder tit hos biologer, blandt andet i Danmarks Naturfredningsforening. Begrebet bruges dog også ofte i betydningen af landskabets *historiske* dimension, hvor sporene fra selve den lange proces, hvorved tidligere tiders kulturer frem til i dag har dannet landet, kaldes kulturlandskabet. Disse begrebsværdier optræder specielt hos arkæologer og historikere.

Begrebet blev brugt i den svenske opbygning af "kulturminnevårdsprogrammet" om både de på overfladen synlige fortidsminder, eksempelvis hustomter, og de, der kun er synlige i kraft af genstande fundet på overfladen (Carlsson 1986). I forståelsen af kulturlandskabet er det vigtigt at kende de geologiske forhold i landskabet, for at kunne erkende menneskets samspil med dets omgivelser. Når man snakker om kulturlandskab indbefatter det et langt tidsperspektiv (Lewan 1986). Kulturlandskabsbegrebet hænger tæt sammen med den svenske kulturgeografi, hvorfor kortlægning af de forskellige landskabselementer er grundlæggende i forståelsen af landskabets udvikling. Dette ses i de svenske projekter på Gotland (Carlsson 1979) og ved Ystad (Berglund 1991) og i den danske fremlæggelse *På opdagelse i Kulturlandskabet* (Etting 1995). Mens de forhistoriske perioder spiller en væsentlig rolle i de svenske fremlæggelser, har den forhistoriske del har fået tildelt en meget lille plads i den danske. De første 11.000 års bebyggelsehistorie i det nuværende Danmark bliver beskrevet på 18 sider, mens de sidste 1000 år fylder i alt 215 sider! En pendant til kulturlandskabet er begrebet *Kulturhistorien i landskabet*, underforstået som den historiske bygdeinddeling, brugt af blandt andet Per Grau Møller og Erland Porsmose (1997).

Kulturmiljø er i modsætning til kulturlandskab frem for alt et politisk begreb. På det 11. bebyggelseseminar ved Odense Universitet i 1986 blev begrebet brugt af de *svenske* arkæologer og historikere (Carlsson 1986). Miljø blev i denne sammenhæng set som den specielle atmosfære, de historiske elementer skaber på stedet. De danske oplægsholdere brugte ikke ordet kulturmiljø, men det lå dem næsten på tungen; der blev skelet til den miljøbeskyttelse, der på det tidspunkt diskuteres i den politiske debat (Nielsen, V. 1986). Der er således fra begyndelsen en drejning i den danske opfattelse af *kulturmiljø* som en del af den øvrige miljøpolitik, hvor miljø er en ressource mere end omgivelser.

Kulturmiljø som begreb er af danske arkæologer, heriblandt daværende Rigsantikvar Steen Hvass, beskrevet som "den kulturelle og historiske helhed, der omfatter sammenhængen mellem lokaliteter, monumenter og landskab" (min oversættelse fra engelsk, Fabech et al. 1999; 23). Denne definition understreger helhedstænkningen i kulturmiljøbegrebet, og kan både tolkes som den

landskabelige kontekst i forhistorien og det nuværende forhold mellem en arkæologisk lokalitet og omgivelserne. Den nutidige arealanvendelse er dog ikke central i denne kulturmiljøforståelse.

Dansk arkæologisk forskning har ikke i udpræget grad beskæftiget sig med kulturmiljøet. På førnævnte seminar på Odense Universitet, diskuterede et arkæologisk forum forholdet mellem de forhistoriske spor og den moderne arealanvendelse (Hørlück Jessen et al. 1986). Herudover har tre diakrone bebyggelsesstudier undersøgt sammenhængen mellem arkæologiske lokaliteter og landskabet (Crumlin-Pedersen et al. 1996; Jensen, S. 1998 samt Ejstrud 2001). En lille række publikationer har været en fremstilling af det omfang, anlægsarbejde rammer de arkæologiske fortidsminder, illustreret gennem arkæologiske fund ved gasnedlægning og motorvejsbyggeri (Andersen, N. 1977; Jakobsen 1978; Grønnegård Jeppesen og Thrane 1978; Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat 1987 og Hertz og Nielsen 1994).

De fleste bidrag til forståelsen af kulturarven i landskabet viser, at et kulturmiljø først og fremmest opfattes som sammenhænge i det datidige landskab, i stil med den svenske kulturgeografi. Under Skov- og Naturstyrelsens projekt *Kulturhistorien i planlægningen* bruges de forhistoriske perioder sammen med den historiske bygdeinddeling som et udsagn for fortidens landskabsudnyttelse (se Per Grau Møller og Erland Porsmose 1997), og i projektet *Foranderlige landskaber* studeres de yngre forhistoriske perioders bebyggelsesmønstre (se Fabech et al. 1999; 23). Mange udgivelser, der forholder sig til sammenhængen mellem landskab og menneske i forhistorisk tid, har hovedsageligt beskæftiget sig med socialanalyser af arkæologiske lokaliteters indbyrdes sammenhæng indenfor afgrænsede perioder af forhistorien⁷. Der er fra arkæologers side ofte sat lighedstegn mellem kulturmiljøbegrebet og studiet af centralpladsers spredning i yngre jernalder (se især Fabech og Ringtved 2000). Selvom disse bøger og artikler betragtes som arkæologiske bidrag til kulturmiljøforvaltningen, er det tydeligt, at den arkæologiske forskning bør komme med langt flere bidrag til, hvordan forhistoriske lokaliteter kan indgå i den moderne landskabsforvaltning.

Et eksempel på et forhistorisk kulturmiljø, der kan indgå i landskabsforvaltningen, er Alstrup Krat (Bech 2003). I dette kulturmiljøprojekt har der været lagt vægt på det tværvidevidenskabelige, således at såvel geologiske og biologiske som arkæologiske og historiske elementer er en del af kulturmiljøet. Der indgår også såvel synlige som skjulte fortidsminder i miljøet. I det udpegede område kan der "læses" historier fra bondestenalder til 2. Verdenskrig. Alstrup Krat rummer således de elementer, der udgør et optimalt kulturmiljø. Herudover er dette kulturmiljø formidlet såvel i landskabet ved hjælp af plancher og turfoldere, som i publikation.

En anden tilgang til inddragelse af de forhistoriske perioder i landskabsforvaltningen er at give bud på, hvordan man undgår de arkæologiske lokaliteter i den fysiske planlægning. Der er fornylig (Ejstrud 2001; Ringtved 2002) blevet arbejdet med at bruge vores nuværende arkæologiske registreringer til at forudse, hvilke arealer der i særlig høj grad må forventes at rumme forhistoriske lokaliteter. Indenfor et undersøgelsesområde i Østjylland har DKC-databasen dannet grundlag for en vurdering af lokaliteternes placering i forhold til jordbund, hældning og vandløb.

En del arkæologer er skeptiske overfor at bruge den arkæologiske landskabsforståelse i forvaltningsøjemed. Denne holding gav sig blandt andet synligt til kende på konferencen "Arkæologiens status og fremtid" samt på seminaret "Foranderlige landskaber" (se eks. Michaelsen 2002). Skeptikerne ser de statistiske arkæologiske landskabsanalyser som en erstatning for den almindelige, arkæologiske praksis med forundersøgelser og udgravninger og frygter derfor, at "udvælgelse er lig fravælgelse", og at udpegning af områder med særlig kulturhistorisk værdi "kun [bør] finde sted med forsigtighed" (Michaelsen 2002), så man ikke risikerer at arealforvalterne planlægger uden arkæologiske forundersøgelser.

Naturligvis kan landskabsanalyser som ovennævnte misbruges, hvis de statistisk forventede forekomster af lokaliteter opfattes som et konkret planmateriale. Men hvis analyserne bruges i den fysiske planlægning til at estimere chancen for at støde på fortidsminder, der enten skal udgraves eller bevares, er der ingen risiko ved at arkæologien selv giver et bud på, hvor i landet det er "værst" at planlægge større anlægsarbejder arkæologisk set, hvilket jo samtidig er dér bygherrene risikerer store udgifter til arkæologiske undersøgelser eller ændring af anlægsarbejdet.

Det er ligeledes en myte, at udvælgelse er lig fravælgelse. Udpegning af områder med særlig kulturhistorisk værdi sikrer, at denne værdi opvejes mod andre arealanvendelser i det åbne land, og at kulturmiljøerne dermed har en større chance for bevarelse. Hvis den planlagte database over kulturarvsarealer kommer til at fungere efter hensigten vil den kunne gøre de fysiske planlæggere opmærksom på de uvurderlige pladser med arkæologisk kildemateriale inden de fører en vej igennem disse.

Blandt de få arkæologer, der forsker indenfor arealforvaltning, er der tilsyneladende en skepsis mod at bruge begrebet kulturmiljø i forbindelse med forhistoriske lokaliteter. Jytte Ringtved (2002) mener således at: "Kulturmiljøbegrebet...tegner foreløbigt især til at blive hæftet på synlige fortidsminder og landskabelige og æstetiske værdier..." (s. 15). Ovennævnte indikative modeller over "arkæologisk følsomme områder" kan dog i kulturmiljøregi "supplere fortællingerne om kulturmiljøer ved at vise, om de ligger typisk eller atypisk i forhold til landskabet og i forhold til bosættelsens fordeling" (s. 15). Ringtved tror i øvrigt ikke på kulturmiljøudpegninger som et bevarende virkemiddel, for "de usynlige, jorddækkede fortidsminder kan der næppe tages ansvarligt hensyn til ved kulturmiljøudpegninger" (s.11).

Om den udfordring det er, at få arkæologi tænkt med i kulturmiljø og landskabsforvaltningen, siger de på området førende arkæologiske forskere: "To meet this challenge, it is crucial that we be able to produce new and relevant knowledge about the cultural landscape" (Fabech et al. 1999; 23). Hidtil har relevant viden i kulturmiljø sammenhæng været forstået som kortlægning over de arkæologiske interesser, og etableringen af redskaber i form af databaser, der kan bruges af arealforvalterne. Men relevant viden kan også, og må i fremtiden, betragtes som tværfaglig viden om menneskets landskabsudnyttelse fra den tidligste forhistorie til i dag. Samtidig må der lægges stor vægt på, *hvordan* kulturmiljøet kan bruges i den moderne arealforvaltning, og *hvordan* og ikke mindst *hvorfor* vi udvælger bestemte lokaliteter og monumenter som bevaringsværdige. Der skal altså både gives bud på prioritering af kulturmiljøudpegninger, klassificering af kulturmiljøer, og der skal udpeges og beskrives arealer hvor den lange kulturpåvirkning af landskabet kan læses.

Endvidere er det oplagt, at forskningen også beskæftiger sig med *hvordan* og *hvorfor* vi kan formidle historien i landskabet. Vores fremtidige bidrag til kulturmiljøområdet må gå videre end analyser af jernalderens bebyggelsesstruktur, hvis arkæologiske lokaliteter skal have en relevans i det moderne landskab.

Interesse- og kompetencekonflikter

I øjeblikket er der uoverensstemmelse mellem landskabsforvaltningens kulturmiljøbegreb og arkæologiens. Sagsbehandlerne ser kulturmiljø som et visuelt miljø med mange synlige fortidsminder, der kan plejes, formidles og håndteres af amterne. De lægger også stor vægt på, at kulturmiljøerne rummer spor efter et langt tidsrum. De finder det desuden vigtigt, at kulturmiljøerne kan klassificeres og grupperes efter bevaringstilstand og værdifuldhed, således at amterne kan optimere og vurdere deres indsats på kulturmiljøområdet. Kulturmiljøet opfattes generelt som en ressource, der kan opbruges, udnyttes, sættes op mod de øvrige arealinteresser – eller beskyttes. Kulturhistorikere betragter derimod ofte kulturmiljøet som beslægtet med kulturgeografien, altså en kortlægning af sammenhængen i bebyggelsen indenfor forskellige tidsepoker samt over tid. Arkæologer opfatter helhedstænkningen i kulturmiljøbegrebet som sammenhængen indenfor én periode mellem boplads, gravplads og øvrige aktivitetsområder, eller som de sociale grupperinger, der kan udskilles via bebyggelsesstudier. Arkæologien understreger, at landskabet er et kulturlandskab (Fabech et al.1999; 23), der rummer uendelig mange historier, mens arealforvaltningen betragter landskabet som en natur- og kulturressource, hvoraf udvalgte dele skal udpeges som beskyttede områder. De divergerende opfattelser af kulturmiljøbegrebets indhold skaber, om ikke en direkte interessekonflikt, så en forståelseskløft og mangel på forskning der kan bruges i den fysiske planlægning. Omvendt betyder det, at kulturmiljøudpegningerne ikke udnyttes som en beskyttelse af det arkæologiske kildegrundlag.

Af ovenstående fremgår det tydeligt, at forvaltningen af kulturarven varetages af mange instanser og på tværs af ministerier, styrelser og regionale forvaltere. Det vil i den forbindelse være relevant at bruge en samfundsfaglig indgangsvinkel til at forstå de problemer, der eksisterer. I og med at fortidsmindebeskyttelsen varetages i tre lovgivninger og af henholdsvis Kulturarvsstyrelsen under Kulturministeriet og amterne, hvis miljøbeskyttelse refererer såvel under Planministeriet og Miljøministeriet, er der store chancer for, at der opstår en kompetencekonflikt. At der ydermere findes en direkte interessekonflikt mellem samme instanser skaber grundlæggende problemer for en effektiv beskyttelse af kulturarven.

Interessekonflikten kommer til udtryk i den deciderede miljøforvaltning versus kulturmindebeskyttelsen. På den ene side ønsker man skovrejsning, der kan forøge det såkaldte "naturareal" i Danmark. Skov skaber større biodiversitet, giver flere friluftsmuligheder til befolkningen, og giver samtidig positivt overskud, set i forhold til almindeligt landbrug, med hensyn til grundvandsbeskyttelsen mod sprøjteforurening og overskudsgødning samt på CO₂-balancen. På den anden side ønsker Kulturarvsstyrelsen at friholde arealer med arkæologiske spor fra skovrejsning og at undgå dybdepløjning, der netop bruges for at minimere sprøjteforureningen. Samme konflikt kan ses når Miljøministeriet ønsker naturgenopretning, hvilket som regel sker på bekostning af de arkæologiske fortidsminder.

Kulturarvsstyrelsen kortlægningsprojekt demonstrerer tydeligt, at der på trods af ressortomlægningen fra Skov- og Naturstyrelsen til Kulturarvsstyrelsen hersker kompetenceforvirring. Hvor det før klart var uddelegeret fra Miljøministeriet at amterne skulle udpege bevaringsværdige kulturmiljøer, overlappes dette nu af at museerne under Kulturarvsstyrelsen skal udpege bevaringsværdige arkæologiske arealer. Specielt i og med at Kulturarvsstyrelsen i deres skrivelse opfordrede til at udpege blandt andet "områder omkring højgrupper, fossile landskaber ect.", præcis de kategorier af fortidsminder, der i særdeleshed blev udpeget som kulturmiljøer i forbindelse med den sidste regionplan!

At der stadig eksisterer en kompetencekonflikt mellem Miljøministeriet og Kulturministeriet, kan eksemplificeres ved kulturmiljøprojektet i Alstrup Krat. Opstillingen af plancher og udgivelsen af en populær bog og en videnskabelig rapport om projektet faldt sammen med ressortomlægningen. Dette betød, at plancherne, der var trykt med Skov- og Naturstyrelsens logo, måtte vente flere måneder på at blive rejst, og udgivelserne – der var klar til at gå i trykken – blev udsat i over et år, øjensynlig på grund af uenighed om, hvilket ministerium, der skulle tage æren.

Det kan se ud som om, Kulturarvsstyrelsen på grund af interesse- og kompetencekonflikten, er ved at foretage en udpgening af kulturarvsarealer, der til forveksling minder om de allerede udpegede kulturmiljøer⁸. For at trække det skarpt op, er der risiko for, at Kulturarvsstyrelsen ender med at bruge en stor bevilling på et stykke kortlægningsarbejde, der til en vis grad allerede er foretaget af som amterne, samt på udformningen af en database, der kan langt hen ad vejen kan sidestilles med DKC. Ved at Kulturarvsstyrelsen overtager kompetencen til at udpege bevaringsværdige forhistoriske lokaliteter, risikerer man, at amterne og specielt Miljøministeriet hen ad vejen mister interessen for kulturmiljøpolitikken, idet dette område nu intersemæssigt hører under Kulturministeriet.

Delkonklusion

I specialets første del blev det konstateret, at den forhistoriske kulturarv er truet, og risikerer at forsvinde fuldstændig i løbet af en generation. Efter en gennemgang af de virkemidler, der kan beskytte kulturarven, og forvaltningen af disse, måtte det erkendes, at selvom der findes virkningsfulde bevarende redskaber, indtræder effekten ikke. En årsag til dette er, at ingen lovgivning tager hånd om den intensive dyrkning, der er den mest omfattende trussel i dag. En anden grund er, at de forskellige arealforvaltere har svært ved at samarbejde om en ensartet og målrettet bevaringspolitik. Indtil januar 2001 kunne ansvaret for dette henføres til fortidsmindeinteressernes fordeling på to ministerier, hvilket ved flere lejligheder er påpeget af Steen Hvass (Hvass 2001; 138, Voss og Rostock 2002). Oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen har medført at Skov- og Naturstyrelsens *kulturmiljø*begreb udskiftes med begrebet *kulturarven i landskabet*. Dette tyder på, at kulturmiljøudpegningernes fremtid er usikker: for det første vil Kulturmiljørådene i amterne sandsynligvis blive nedlagt, om ikke før så ved årsskiftet (pers. com. Keld Dalsgård Larsen), for det andet må amterne revurdere deres rolle som udpegere af forhistoriske kulturmiljøområder, idet de nu overlappes af Kulturarvsstyrelsens udpegning af kulturarvsarealer. Ved årsskiftet 2002 blev amterne reduceret til at varetage de regionale

bevaringsinteresser, mens Kulturarvsstyrelsen har ansvaret for at de nationalt værdifulde kulturarvsarealer udpeges. På trods af ressortomlægningen af de kulturhistoriske interesser forhindres et optimalt samarbejde om bevaringen af kulturarven altså stadig af ministerielle kompetencekonflikter.

I øjeblikket er der megen debat om varetagelsen af kulturarven (se eksempelvis Krogh Andersen 2003). Som det er kendt fra den arkæologiske udgravningssituation, er bevillingerne så små, at nedskæringerne rammer *hele* kulturarven, og ikke blot få dele af den. Det er bemærkelsesværdigt, at den nye museumslov, der efter intentionen skulle være bevarende, ikke i praksis sikrer at planinteresserne må vige for bevaring af kulturarven in situ.

Inspektør på Nationalmuseet Jørgen Jensen udtalte for nyligt omkring sparerunden på Nationalmuseet og i arkæologien generelt at: "Folk bliver mere og mere interesserede i historie i disse år, hvor den nationale identitet er til debat. Det er mærkeligt, det ikke giver sig udslag i vores bevillinger" (Krogh Andersen, M. 2003). Arkæologer, og af og til historikere, slår tit på, at der er bred folkelig opbakning til faget. Vi siger, at kendskab til fortiden giver identitet. Og vi insisterer på, at forhistorien (og historien) er vores fælles arv, vores *kulturarv*, som vi ikke må lade forsvinde. Men hvis den danske befolkning virkelig var ved at miste sin identitet, og hvis den folkelige opbakning til de kulturhistoriske fag virkelig var så stor, som vi beskriver den (se eksempelvis Assingh 2001), mon ikke regeringen så ville sikre sig, at bevaringstiltagene og bevillingerne var bedre? Som arkæolog må man – som Jørgen Jensen – spørge sig selv, hvorfor argumenterne ikke er gode nok til at få midler til bevaring af kulturarven, og større indflydelse på udformningen af museumsloven. Disse spørgsmål vil blive behandlet i specialets næste del.

Del 2: Hvorfor skal vi bevare kulturarven i landskabet?

Når bevaringstiltagene for kulturarven i landskabet ikke er gode nok, er det væsentligt at se på, hvilke *argumenter* der bruges blandt politikere, i administrationen af arkæologien, og blandt forvalterne; museumsansatte arkæologer og amtslige medarbejdere. Denne del af specialet vil forsøge at "gå bag om" begreberne kulturarv, kulturmiljø, bæredygtighed og identitet med henblik på at kunne nyancere spørgsmålet om *hvorfor* samfundet skal afsætte ressourcer til at sikre det arkæologiske kildemateriale i landskabet. Som en uddybning af dette vil det blive diskuteret, hvad man forstår ved museumslovens begreb "væsentlige bevaringsværdier".

Udgangspunktet er at se på de almindelige argumenter, der bruges i debatten i dag. I daværende Kulturminister Elsebeth Gerner Nielsens indledning til konferencen over status og fremtid i dansk arkæologi i marts 2000 nævnte hun en række grunde til at skabe en bedre sikring af fortidsminderne (Gerner Nielsen 2001). Elsebeth Gerner Nielsen kan både opfattes som repræsentant for den del af befolkningen, der ikke er arkæologer, men har interesse i forhistorien, og som kulturpolitisk agitator, hvis arbejde og mål det er at styrke den kultur, der danner staten, nationen, Danmark. Argumentationen kan skitseres som følger – med mine fortolkninger i parentes:

- * Vi skal bevare, fordi vi i Danmark har stolte traditioner for bevaring (national selvhævdelse),
- * fordi historien er en del af det landskab, vi færdes i, og dysser og gravhøje minder os om de mennesker, der har levet her før os (vores forfædre),
- * fordi historien i landskabet giver vores erindring holdepunkter (minder os om vores tilknytning til landet),
- * fordi fortidsminderne skaber rigdom i landskabet (ressource- og æstetisk begrundelse),
- * fordi befolkningen har respekt for og interesse i fortidsminderne (bred folkelig opbakning),
- * fordi kulturarven er det eneste kildegrundlag til forhistorien (forskningsmæssig begrundelse),
- * fordi vi bør bevare kildematerialet til kommende generationer (bæredygtighedsbegrebet),
- * fordi samfundets ressourcer er bedre brugt på bevaring end på udgravning af fortidsminderne (økonomisk begrundelse),
- * sidst, men ikke mindst, eksemplificeret ved at citere Johannes V. Jensen, fordi vi skal tage forfædrenes arv på os, for at fornægte den er det samme som at fornægte Danmark (national begrundelse).

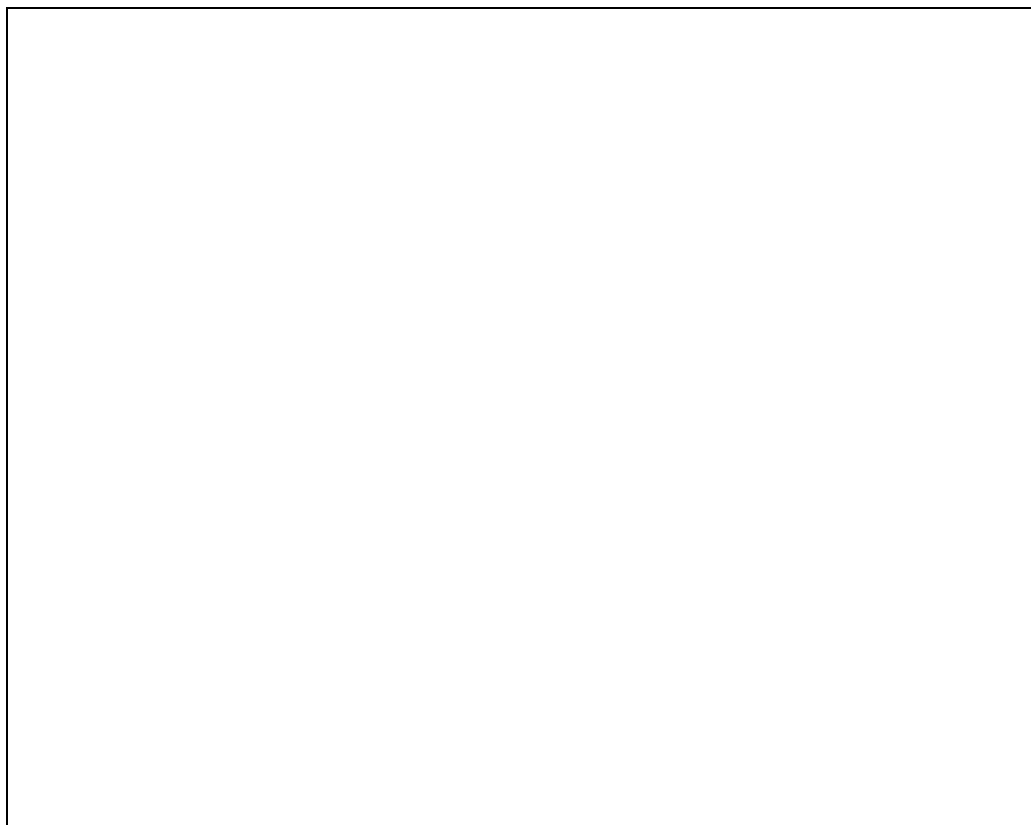
På konferencen udtrykte daværende Rigsantikvar og direktør for Nationalmuseet Steen Hvass sig også om kulturarven. Steen Hvass er både repræsentant for dansk arkæologi, og leder af den del af administrationen, der *prioriterer* ressourcerne indenfor arkæologien. Han brugte følgende argumenter for en bedre forvaltning af fortidsminderne (Hvass 2001):

- * Fordi Danmark er et foregangsland i fredning af natur- og kulturarven (national selvhævdelse),
- * fordi det drejer sig om vores kulturarv (ved at gentage ordet slås forfædrearven fast),
- * fordi vi mister kildematerialet til forståelse af landets kulturhistorie (forskningsmæssig begrundelse),
- * fordi kulturarven er en ugenoprettelig ressource (bæredygtighed og forskning)
- * fordi vi ikke må afskære kommende generationer fra at nyfortolke historien (bæredygtighedsbegrebet)

I det korte indlæg, Elsebeth Gerner Nielsen holdt på konferencen, samt i Rigsantikvarens forord og afrunding, blev det således slået fast, at der hovedsageligt er tre grunde til at bevare det forhistoriske kildemateriale i landskabet:

1. Fordi Danmark som foregangsland har en lang tradition for at bevare kulturarven og en stor, folkelig opbakning
2. fordi det drejer sig om vores kulturarv, nedarvet fra forfædrene
3. fordi fortidsminderne i landskabet er en ressource og vores eneste (nye) kilder til forhistorien.

Disse argumenter understøttedes af de øvrige bidragsydere på arkæologikonferencen. Blandt disse blev endnu en grund til at bevare fortidsminderne endvidere fremhævet. Begrundelsen er den samme som i ovennævnte citat af Jørgen Jensen, nemlig at kulturarven har betydning for vores identitet. Det blev således slået fast på konferencen at: "Egtvedpigen er blevet en del af vor nationale identitet" (Asingh 2001; 41). En af de mest anvendte begrundelser for at bevare kulturarven er netop, at den er en del af vores *identitet* (Witt 1998) – jævnfør illustrationen fra folderen "Dit Kulturmiljø..." (Hjorth Rasmussen 2001; 36)

Figur 3:
Identitetsbegrebet bruges ofte, uden yderligere refleksion, til at begrunde hvorfor, vi skal passe på kulturmiljøet

Således står der i forordet til den nyligt udgivne statslige udmelding omkring den faste kulturarv at: "Til alle tider har mennesker haft behov for at kende deres egen kulturarv som et nødvendigt udgangspunkt for tilværelsen og som en væsentlig del af både deres egen og hele nationens identitet" (Hvass 2002; 7).

Det er en almindelig antagelse at det er kulturmiljøet, "...gravhøjene, herregårdene og alle de andre "etablerede" historiske monumenter...Det er indblik i denne fysiske side af historien som skaber identitet" (Paludan-Müller 2000; 101) og videre: "Udpegninger af særligt værdifulde kulturmiljøområder...kunne være et væsentligt bidrag til identitetsfølelsen hos de børn og unge, der skal forme morgendagens historie" (op. cit.; 102). I indledningen til Vejle Amts redegørelse for kulturhistoriske beskyttelsesområder (Hougaard Rasmussen et al. 1999; 5) står der: "Historisk identitet er et vigtigt pejlemærke for nutidens mennesker". I en nyere version hedder det at "et af de væsentligste begreber bag...bevaringsinteresser er identitetsværdi" (Grau Møller 2000; 89). Vi kan altså føje endnu et argument til listen over *hvorfor* vi skal bevare kulturarven i landskabet:

4. Fordi kulturarven er en del af vores nationale identitet, og fordi historisk kendskab former vores identitet.

Disse almindeligt brugte og anerkendte grunde til at samfundet skal sikre de forhistoriske kilder i landskabet vil blive taget op til diskussion i det efterfølgende.

Historisk identitet er vigtig!

Stolte traditioner

At Danmark er et foregangsland indenfor arkæologisk bevaring, og ditto forskning, er et argument, der hurtigt bliver kørt i stilling, når arkæologer, embedsmænd og politikere skal understrege vigtigheden af at bevare kulturarven. I ovennævnte rapport om den statslige politik for den faste kulturarv skrives der således: "I Danmark er der en næsten 200-årig lang tradition for at værne om den faste kulturarv" (Hvass 2002; 7) (se foruden ovenstående citater eksempelvis Asingh 2001; 51, Etting 1998;1). Arkæologi som fag bliver kædet sammen med bevaringen af kildematerialet, fordi fundene er en forudsætning for videnskaben. På denne vis blev det fremhævet i en anmeldelse af bogen *Vor Sjulte Kulturarv*⁹ at "Arkæologien indgår på en selvfølgelig plads i den danske nationale selvforståelse", at "lurer, stendysser og langskibe indgår på naturlig vis i en dansk billedverden" og videre at "arkæologien er den nationale danske videnskab" (Knudsen 2000; 359). Et lignende – også floskelpræget – udsagn er, at "det er ganske enestående, at der overalt [i det danske landskab] findes historiske spor, som fortæller om samfundsudviklingen" (Hougaard Rasmussen et al.1999; 5). I virkeligheden er det jo et globalt fænomen, det med at samfundsforandringerne sætter sig spor i landskabet. Og, som det skamfuldt påpeges i forbindelse med den nationale selvhævdelse over den arkæologiske videnskab, så er det efterhånden en del år siden, vi med rette kunne kalde os et foregangsland (se Asingh 2001 og Fabech et al. 1999).

Indenfor *bevaring* af de synlige fortidsminder har Danmark imidlertid aldrig været et foregangsland. Det europæiske foregangsland må siges at være Italien, der allerede i 457 indførte

forbud mod ødelæggelse af monumenter. I Sverige blev Rigsantikvarembetet oprettet allerede i 1630, hvorunder det bevarende arbejde virkelig tog fart fra 1666 (Nielsen, I. 1987b). I Danmark blev bevaring af synlige fortidsminder først en del af naturbeskyttelsesloven i 1937. Selvom der er mulighed for at frede eksempelvis bopladser, hører det til sjældenhederne, at denne del af loven tages i brug. Og vi har stadig ikke lovformelig mulighed for at frede andre grave end de, der har været anlagt i høj. Højene, derimod, er der derimod fredet mange af, og de står som monumenter over indbegrebet af det danske landskab. Indenfor kulturmiljøområdet har både Norge og Sverige integreret denne del af bevaringsarbejdet i det antikvariske. I Danmark har kulturmiljøet og det antikvariske arbejde indtil ressortomlægningen været holdt skarpt adskilt, og efter omlægningen holdes kulturmiljøet i praksis ude af administrationen af kulturarven¹⁰. At hævde, at vi er et foregangsland indenfor fortidsmindebevaring, må betragtes som konstruktion af myter, der kan bekræfte en national selvforherligelse.

På trods af, at Danmark har været sent ude med beskyttelsen af kulturarven, hævdes det igen og igen, at "det er ikke mangel på interesse for fortidsminder, der har styret det danske bevaringsarbejde uden om lovene" (Nielsen, I.1987b; 26) og at "der er en stor interesse i befolkningen for at bevare vores kulturarv" (Asingh 2001; 48). Det kan være værd at dykke lidt ned i, hvad der kan ligge bag dette "folkelige engagement" (op cit) for fortidsmindebevaringen, samt myterne om at vi er et foregangsland indenfor kulturbevaring. Det er derfor nødvendigt at give et indblik i arkæologiens historie, på det tidspunkt hvor faget bliver opbygget samtidig med at nationalstaterne tager form.

Et af de karakteristika, der betegner en nation, er netop at den består i al fremtid, og har eksisteret siden tidernes morgen. Nationen må altså nødvendigvis have en historisk berettigelse, og til dette formål er arkæologien ideel. Som Terje Østigård (2001; 36) formulerer det, giver arkæologien en forestilling om at nationen er uendelig gammel og derfor naturlig. I årene efter 1848 under dannelsen af den danske nationalstat blev arkæologisk viden brugt til at bevidne folkets rødder. Derfor blev blandt andet moseofferfund fra det slesvigske område brugt af danske arkæologer til at stadfæste de slesvigske indbyggers tilhørsforhold til den danske stat fra 1850 helt frem til årene efter 2. Verdenskrig. Nøjagtig de samme fund blev imidlertid også ført som beviser for den slesvigske befolknings rødder i det tyske område af tyske arkæologer (se Wiell 2000). Eksemplet viser, hvor let fortolkningen af arkæologisk kildemateriale kan bøjes i den retning, man ønsker.

Kampen om de slesvigske områder falder sammen med etableringen af arkæologi som en videnskab. Arkæologien kunne altså lige fra fødslen være med til at give rod til det danske demokrati og den danske nationalstat, og faget havde derfor ideelle vækstbetingelser i det 19. århundrede (Wiell 2000; 9 og Østigård 2001; 12). Skabelsen af en national identitet var i de år det arkæologiske fags eksistensberettigelse. Dette eksistensgrundlag holdt frem til det næste århundrede, til befolkningen igen fik brug for at markere et dansk tilhørsforhold i årene frem til 2. Verdenskrig.

Dette var nok en vigtig faktor i at det i 1937 lykkedes at få kulturfredningen med i naturfredningsloven, selvom der fra toppen af arkæologien havde været modstand mod for omfattende fredninger indtil da. Forfatteren og digteren Johannes V. Jensen var en aktiv deltager i

debatten om fortidsmindernes plads i naturfredningen. I 1925 skrev han de strofer, der vel siden er blevet de mest citerede i dansk arkæologi. Femte vers af "Hvor smiler fager den danske kyst" indleder forordet – og titlen! – til Skov- og Naturstyrelsens "Bevar din arv" (1987) til markering af 50-året for fortidsmindefredningen. Samme vers blev citeret af flere oplægsholdere på arkæologikonferencen i marts 2000. Opfordringen fra Johannes V. Jensen lyder:

5.
Alvorligt taler ved alfarvej
med grønsvær tækket de gamles grave.
Henfarne slægter – forglem dem ej!
I arv de gav dig en ædel gave.
Henfarne slægter
i landets marv
sig ej fornægter.
Bevar din arv.

6.
Hvad hånden former er åndens spor.
Med flint har oldbonden tømret, kriget.
Hver spån du finder i Danmarks jord,
er sjæl af dem der har bygget riget.
Vil selv du fatte
dit væsens rod
skøn på de skatte,
de efterlod!

Den nationalistiske tilgang til fortidsminderne kan også forklare, hvorfor begrebet *synlighed* spiller så stor en rolle i lovgivningen om (og forvaltningen af) fortidsminder. Under den nationalromantiske periode blev de synlige monumenter og genstande opfattet som direkte symboler på nationen, ofte fremstillet som det centrale omdrejningspunkt i det danske landskab. De synlige fortidsminder spiller imidlertid stadig først og fremmest en rolle som symboler på nationalstaten. Derfor står især monumenter med sagnhistorisk værdi højt på prioriteringslisten over bevaringsværdige fortidsminder (Østgård 2001; 50f). Eksempelvis er Jellinghøjene og –runestenene (som de eneste fortidsminder i Danmark) på Unescos liste over Verdens Natur- og kulturarv. Et andet eksempel kan gives fra Rostved på Djursland. Her blev en gravhøjsgruppe undersøgt forud for et vejbyggeri. Da lokalbefolkningen ikke ville acceptere, at disse gravmæler forsvandt, blev højene genopført på en nabogrund, og blev gjort til en rekreativ attraktion med stier, p-pladser og informationsmateriale (Asingh 2001; 48). Dette viser, at bevaringen af gravhøjenes *symbolværdi* er vigtigere end at få bevaret højenes forskningspotentiale. Også i den moderne retorik omkring kulturarven bruges symboler som lurer, stendysser og vikingskibe til at understrege hvor vigtigt det er at bevare eksistensgrundlaget for arkæologien, der er vores "nationale danske videnskab" (se Knudsen 2000).

I årene mellem Verdenskrigene var den afgørende grund til at bevare kulturarven at den blev betragtet som en del af befolkningens identitet. Hvis man skulle føle sit væsens rod som dansk i disse mellemkrigsår var det altså nødvendigt at kende til landets forhistorie. I de arkæologiske fund, flint og spåner, kunne man direkte se sine danske rødder. I lighed med Johannes V. Jensen, er Skov- og Naturstyrelsen, tidligere Kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen og diverse arkæologer heller ikke i dag i tvivl – du skal bevare din arv. Mister vi kulturarven – flinterne og spånerne i Danmarks jord – vil vi ikke kunne forstå vores egen rod og identitet (se Witt 1998). Derfor skal vi tage vare på arven fra forfædrene, så ikke det, generationer før os har bygget op, nationen, begynder at smuldre.

I dag bruges argumenterne om national arv og identitet knap så eksplicit som på Johannes V. Jensens tid. Det er imidlertid tydeligt, at begrundelserne for at bevare kulturarven stadig har

retorisk fæste i det nationale. Antagelsen om den brede folkelige opbakning stammer måske tilbage fra tiden omkring den første fortidsmindebeskyttelse, hvis gennemførelse mere skyldtes folkelig end faglig interesse. At arkæologisk bevaring og videnskab fortsat kobles til myten om en national tradition og stolthed kan således også bunde i arkæologiens traditionelle betydning for konstruktionen af nationalstaten.

Arv og national identitet

Et oplagt sted at lede efter brugen af det retoriske "kneb", at bruge nationalstaten som hoveessensen i begrundelsen for bevaring af det arkæologiske materiale, er blandt topembedsmændene i dansk arkæologi. Museumsinspektør i Kulturarvsstyrelsen Svend Erik Albrethsen skriver i sit bidrag om udgravningen af bunkeren "Dora" til *Vor skjulte kulturarv*:

"...så har fundet og udgravningen alligevel – ganske som det er tilfældet med de øvrige undersøgelser, der er omtalt i dette værk – føjet endnu en lille brik til det enorme og komplicerede puslespil, som hedder kongeriget Danmarks historie". (Albrethsen 2000; 199)

Hermed antyder han, at kulturarv er det, der opretholder kongerigets – altså nationens – historiske berettigelse. Det er de fine og alle ekstraordinære fund – gerne dem med ædelmetaller – der er taget med i festskriftet. Måske hyldes kongeriget i særlig grad, fordi festskriftet blev skrevet i anledningen af Dronningens fødselsdag. Uanset dette, er bogen og udtalelsen et godt eksempel på, at *kulturarv* er noget, der skal have national værdi; det, der skriver og opretholder myten om Danmarkshistorien.

I den forbindelse må man notere sig, at den styrelse, der fornylig blev oprettet for at sikre en samlet bevaringsindsats for fortidsminder og andre kulturudtryk, tog navnet *Kulturarvsstyrelsen*. Det ligger implicit i titlen, at dette organ varetager en yderst vigtig opgave. Styrelsen skal bevare vores fælles arv, altså det der udgør vor nationale identitet, og dermed nationalstatens og demokratiets fundament, da disse blev født ud af hinanden.

Kulturarvsstyrelsen opererer ikke med Skov- og Naturstyrelsens kulturmiljøbegreb. I stedet blev benævnelsen *Kulturarven i landskabet* introduceret i forbindelse med en rundskrivelse, Kulturarvsstyrelsen udsendte til museerne, efter den blev oprettet, og i øjeblikket er det på tale at skifte de regionale kulturmiljøråd ud med kulturarvsråd (pers. com. med Kjeld Dalsgaard Larsen 19. februar 2003). Hvad begrebet "kulturarven i landskabet" præcis dækker over, er endnu ikke konsolideret. I og med begrebet opstod ved ressortændringen må man gå ud fra, at det i praksis langt hen ad vejen dækker over det samme som kulturmiljø. Når man vælger at kalde kulturmiljø for kulturarv i landskabet lægger man imidlertid nogle andre værdier i begrebet.

Det er relevant at se nærmere på begrebet *kulturarv*. I museumsloven er definitionen følgende:

§ 27. Den arkæologiske kulturarv omfatter spor af menneskelig virksomhed, der er efterladt fra tidligere tider, dvs. strukturer, konstruktioner, bygningsgrupper, bopladser, grave og gravpladser, flytbare genstande og monumenter og den sammenhæng, hvori disse spor er anbragt.

Den arkæologiske kulturarv kunne med denne definition lige så godt hedde "de arkæologiske fund", "de forhistoriske spor" eller "den kulturelle antropologiske materielle levn". Men ved at vælge netop begrebet *kulturarv* tillægger man begrebet en anden betydning end hvis man havde brugt "fund", "spor" eller "materielle levn". Man må have for øje at "konstruktioner som "Norge", "kulturarv" og ulige identiteter med baggrund i forhistorien, er ideologiske og ofte fiktive begreber" (Østigård 2001; 24). Det er derfor vigtigt, at arkæologien diskuterer begrebet *kulturarv*, da brugen af dette begreb i museumsloven i sig indeholder begrundelsen for *hvorfor* vi udfører arkæologisk videnskab (se Witt 1998 og Østigård 2001). Samtidig skelnes der i begrebet mellem bevaringsværdigt og ikke-bevaringsværdigt materiale (Østigård 2001; 46).

Brugen af begrebet *kulturarv* er blandt andre diskuteret af tidligere museumsdirektør Torben Witt. Han pointerer, at begrebet er så bredt, at det kan og bliver brugt som om det omfatter alt, der kan siges at være et udtryk for kultur. Endvidere rummer begrebet "betydelige muligheder for følelsesmæssige manipulationer" (1998; 22). Torben Witt påpeger, at når sikringen af *kulturarven* er museernes lovpligtige opgave, risikerer man, at museerne forventes at "forklare, at lige netop dette sted i verden er det bedst tænkelige...Det bliver pludselig vigtigt at sikre kulturarven af hensyn til den nationale selvforståelse" (op cit). Arkæologien kan understøtte "danskernes" følelse af at "have ret til" det geografiske område, der i dag kaldes Danmark, fordi de arkæologiske kilder kan bruges til at vise, at "vi var her først". Fordi vi har en dansk "kulturarv" og fordi der i landskabet findes symboler på vores "rødder" her føler vi at "vores kultur" har større eksistensberettigelse i denne nation end andre kulturer (se Østigård 2001; 28). Det er derfor, folk kan søge hen til museerne, når de føler sig truet på deres identitet når de møder "fremmede" kulturer i skolen, i Brugsen og på biblioteket.

Torben Witt udtrykker sin bekymring for, at "kulturarv" er det, vi i nutidens kultur finder værd at bevare som udtryk for "vores" kultur, altså symboler på at vi er vikingernes efterkommere (1998; 22), eller de "genstande, som minder om...*Danmarks* beboere fra de tidligste tider..." (min kursivering, Knudsen 2000). Altså at *kulturarv* er det materiale, og de symboler, der konstruerer nationalstaten. Hvis det er tilfældet, er det ikke nødvendigt at *bevare* de arkæologiske og historiske levn, for enten eksisterer det som udtryk for den nulevende generations *kulturarv*, "eller også er den ikke *kulturarv* længere – men blot levn af tidligere kulturer" (Witt 1998; 22).

Ordet *kulturarv* kan opfattes dobbelttydigt. På den ene side positivt, såfremt det gennem oplæring at føre "kulturel" viden fra en generation til den næste – at viderebringe *kulturarv* – er en egenskab, samfundet finder betydningsfuld. På den anden side kan ordet have en negativ betydning, i det øjeblik, samfundet betragter kultur som et kreativt og aktivt opgør med tidligere generationers levevis og disses "kulturarv" (inspireret af diskussionen af kulturbegrebet i Witt 1998; 20).

Før og under Johannes V. Jensens tid betragtedes det som en positiv egenskab, når den unge generation var modtagelig overfor oplæring i den ældre generations *kulturarv*. At arv var en gave, mere end en hæmsko, er illustreret i Morten Korchs romaner. Med velfærdssamfundet er det blevet sådan, at den sociale og økonomiske arv fra vores forældre ikke længere har en afgørende betydning for et menneskes udfoldelsesmuligheder. Samfundet opfordrer nu til at man lægger arven fra sig og eksempelvis tager en længerevarende uddannelse, og på den måde handler anderledes end sine forældre, og generationerne før disse. Den kulturelle arv forholder man sig

derfor lidt distanceret til – det er ikke kulturarven, der skal forme vores identitet, men kulturen i det moderne samfund. Det er derfor muligt, at man ved at bruge begrebet "kulturarv", mister den relevans, de arkæologiske fund og deres kontekst, kunne have for nutidens samfund. I stedet bør man overveje, hvordan de historiske levn kan blive en del af *kulturen* i det levende samfund.

At Johannes V. Jensen stadig er væsentlig at citere i forbindelse med en konference om dansk arkæologis fremtid demonstrerer måske den væsentligste faktor til, at arkæologi og kulturarvsbevaring har så ringe reel gennemslagskraft i det moderne samfunds prioriteringer. I Johannes V. Jensens samtid kunne man begrunde fortidmindebevaring i at fornægtelsen af vores forfædrenes arv er det samme som at fornægte vores land. Denne argumentation har sværere ved at slå igennem i år 2003. Vores forfædres adfærd i deres samtid har ikke betydning. Det er altså påkrævet, at kulturhistorikere diskuterer begrebet kulturarv (Witt 1998; 23), og at vi i langt højere grad er opmærksomme på, hvilke argumenter, der ligger implicit i vores udtryk for, hvad det er for et kildemateriale, der skal bevares.

Som i Norge (Østigård 2001; 7) er der sandsynligvis ingen arkæologer i Danmark, der bevidst bruger nationalisme politisk, men derfor kan en nationalistisk ideologi ureflekteret ligge til grund for megen arkæologisk forskning.

Med et tidligere nævnt citat, har Direktør for Kulturarvsstyrelsen Steen Hvass om de objekter, der bør bevares, understreget at "Hvis det har national betydning, er det statens ansvar, og hvis det har regional betydning må det være amtets eller kommunens opgave at sikre en bevaring. Flintminerne ved Hov og i Thy er fx en klar national bevaringsopgave" (citeret fra Voss og Rostock 2002; 27). I denne prioritering af bevaringsopgaverne fortolker Kulturarvsstyrelsens direktør – i øvrigt som den hidtil eneste – det, der i lovgivningen hedder "væsentlige bevaringsværdier". De væsentlige bevaringsværdier, der er beskyttet af lovgivningen, er ifølge Steen Hvass de fundpladser, der har "national betydning". Kulturarvsstyrelsen skelner således mellem nationale og regionale bevaringsværdier – og de væsentlige, og dermed de bevaringsværdige, er åbenbart "de nationale".

Kulturarvsstyrelsen har imidlertid ikke gjort noget forsøg på at specificere, hvad der adskiller de nationale betydningsfulde fra de regionale bevaringsværdier. Repræsenterer fundene fra jernalderens Gudme en større værdi for den arkæologiske udredning af jernaldersamfundet end en nedpløjet, østjysk urnegravplads? Skal dele af Tissø lokaliteten bevares, men ikke dele af den helt igennem jævne germanertidslandsby på Svejstrup Hede? Siger en fundtom stolpehulskonstruktion, kaldet et hus, mere om bronzealderssamfundet end en grube med keramik og mulighed for diverse sporstofanalyser? Er denne højgruppe med store gravhøje af større national værdi end den ved siden af, hvor gravhøjene er mindre?

I den arkæologiske praksis siden formaliseringen med museumsloven i 1969 er det blevet almindeligt, at stort set alle fundgrupper har en "bevaringsværdi", forstået på den måde, at de bør undersøges før destruktion. Indtil nu har lovgivningen om arkæologiske undersøgelser i forbindelse med jordarbejder været betragtet som et bevaringshensyn (se Kulturministeriet 2002). Med den nye museumslov er det imidlertid blevet nødvendigt at skelne mellem det, der er bevaringsværdigt, i den forstand at arealet bør eksproprieres, og det, der er udgravningsværdigt. Kulturarvsarealudpegningen styrker denne tendens, i og med at der nu bliver udpeget ca. 1000

"bevaringsværdige" kulturarvsarealer. Betyder dette så omvendt, at alle andre arkæologiske lokaliteter ikke er bevaringsværdige?

Der findes et udtalt hierarki af fortidsminder, hvor de synlige monumenter med national symbolværdi (jævnfør Lejre og Jelling) har en større bevaringsværdi end en bronzealderhøj i Thy, og hvor kogestensgruber ligger nederst blandt de mindre betydningsfulde skjulte fortidsminder (Østigård 2001; 50). Dette forklarer måske, at selvom de skjulte fortidsminder har været en del af naturbeskyttelsesloven siden 1992, er der stort set ikke blevet fredet ikke-synlige lokaliteter.

At fortidsmindefredning i løbet af 1990-erne stort set ikke har været aktuel, viser at nationalstaten ikke har haft behov for at markere sig i en lang periode. 1995 var 50-året for besættelsestidens ophør, og det er muligt, at dette år også har markeret et mentalt skel, hvor politikerne og den danske befolkning ikke længere har følt sig nødsaget til at markere en national identitet gennem fortidsminder i landskabet. Nationalstaten er en fasttømret konstruktion, og en vedligeholdelse af denne, symbolsk i form af pleje og restaurering af allerede fredede fortidsminder, er nok til at sikre dens beståen.

Billedet af at nationen altid har bestået er fuldbyrdet (Østigård 2001; 31). Nationens grundsten består nu i høj grad på arkæologiske og historiske *myter* og *symboler* (Hylland Eriksen 1996; Østigård 2001). Det er blandt andet derfor, at gravhøjene med deres symbolværdi spiller så stor en rolle i fortidsmindeforvaltningen, ligesom Osebergskibet og kongehøjene gør det i Norge (Østigård 2001; 12). Af samme grund bruges vikingerne til at promovere Lillehammer-OL (Østigård 2001; 22), ligesom myterne om vikingerne gentages i de danske museumsudstillinger (se Pedersen 2002).

Når det ikke længere er nødvendigt for staten at bruge arkæologisk forskning, men blot kan bruge myter, er det åbenlyst, at Kulturministeriet begyndte at nære ønske om at blive lettet for dets økonomiske bidrag til den praktiske arkæologi (se Jensen, C. K. 2001; 261). Ønsket blev opfyldt ved ikrafttrædelsen af den finansielle del af ny museumslovs kapitel om arkæologiske undersøgelser. Fra og med årsskiftet 2003 er det nemlig skadevolderen, der skal bekoste udgravningerne af det område, der skal bebygges, beplantes eller bruges til grus og cement. Begrundelsen for indførelsen af dette "skadevolderprincip" er naturligvis ikke eksplicit formuleret som et ønske om besparelser på området, men er derimod motiveret i bæredygtighedsprincippet.

Kulturel bæredygtighed

Kulturmiljø, ressourcer og bæredygtighed

Begrundelsen for at lade skadevolderen betale for udgravning eller bevaring af "kulturarven" er bæredygtig arealforvaltning. Ideologien bag er, at skadevolderen skal påtage sig ansvaret for at fjerne en del af kulturarven. Finder han eller hun den økonomiske byrde for stor i forhold til byggeriets betydning (eller bygherrens pengepung) må anlægsarbejdet flyttes til et sted uden truet kulturarv.

Bæredygtighedsbegrebet bruges som før omtalt i først og fremmest i miljølovgivningen, og princippet begrundes derfor også *kulturmiljø*udpegningerne. Hvor meget af retorikken og

begrebsverden omkring *kulturarven* i landskabet er hentet fra de sidste 200 års historiebrug, gør *kulturmiljø*ideen brug af begreber og tanker hentet fra miljø- og naturforvaltningen. Når man som Svend Auken vil bevare kulturmiljøet er det især fordi man ønsker at bevare den mangfoldighed, der findes af kulturspor, sat i landskabet gennem generationer. I lighed med politiken for naturmiljøbevaring er det afgørende, at bevare *diversiteten*. I og med kultursporene i landskabet er en del af vores *miljø*, betragtes de som en ressource frem for en "arv". En ressource kan bruges op, og det at bevare en ressource er positivt og tegn på rigdom, mens det at miste eller opbruge en ressource er lig en forarming.

Miljøforvaltningen generelt bruger dybest set nogle af de samme begrundelser for en beskyttelsesindsats som Kulturarvsstyrelsen. Eksempelvis kan kulturmiljøudpegningerne sammenlignes med §3-områder for naturbevaring (henviser til naturbeskyttelsesloven), der repræsenterer biologisk mangfoldighed på regionalt niveau. Naturbeskyttelse kan jo også udføres på et nationalt eller internationalt plan, eksempelvis i områder bestemt af internationale konventioner¹¹ og i nationalparker. I bæredygtighedsbegrebet ligger, at den måde vi bruger landskabet på, skal ske med hensyntagen til fremtidige generationer. I dette ligger der implicit, at vi er med til at bestemme, hvilken arv vi vil pålægge fremtiden.

Men hvor bæredygtighedsbegrebets målsætning er at fremme livskvaliteten fremover, tilsigter kulturarvsbegrebet at man påtager sig den arv, fortiden har bragt os. Fortiden, eller kulturarven, er uden diskussion en del af vores livskvalitet. Bæredygtighedsprincippet har til intention at forbedre livskvaliteten for den *nulevende* generation, uanset hvilken arv vi har som ballast.

Kulturarvsarealudpegningen og fortidmindeforvaltningen tilsigter at bevare punkter i landskabet, der kan betragtes som "nedslag" af tidlige kulturers kendetegn. I modsætning til dette er det principelt for kulturmiljøbegrebet, at det skal kunne betragtes og bevares som en helhed. Det er de mangesidede aspekter i landskabsudnyttelsen fra de tidligste tider til i dag, der er central, og ikke blot få, udvalgte aspekter. Med andre ord skal kulturmiljøudpegningerne vitterligt skabe et *miljø*, man kan færdes i for at opleve den diakrone udvikling. Det specificeres tit omkring kulturmiljøet, at det ikke skal være et museumslandskab, men derimod at "bevaring og benyttelse går hånd i hånd" (Auken 1999). I modsætning til dette kommer ikke kun fredninger, men også kulturarvsarealer, til at fremstå som fastfrysninger af landskabet.

At de nationale symboler ikke længere spiller en stor rolle i forvaltningen understreges af, at gravhøjene gennem de sidste mange år først og fremmest er blevet tilset, plejet og bevaret af amterne, fordi de rummer et stort *naturvidenskabeligt* potentiale.

Man kan imidlertid fra en mere teoretisk synsvinkel spørge, om museumsloven nu også muliggør en bæredygtig arealforvaltning. I praksis betyder den nye museumslov, at det er bygherren, der bestemmer *hvad* der skal undersøges arkæologisk. Det er ham eller hende, arkæologerne skal stå til regnskab for, når de fremlægger deres omkostningstunge resultater. Altså vil det arkæologiske kildemateriale kun blive undersøgt i det omfang, arkæologerne kan forsvare budgetterne overfor skadevolderen, hvilket igen betyder, at jo "finere" og mere "betydningsfulde" (for identitetsskabelsen og nationens anerkendelse) de aktuelle sager er, jo større er chancen for at de vil blive undersøgt. Ligeledes er det bygherrens vurdering, og ikke en faglig, der ligger til grund for, hvorvidt et byggeri skal flyttes eller ej på grund af fortidsminder. Det er også bygherren, og ikke den faglige arkæolog, der vurderer hvorvidt der skal foretages prøvegravninger eller ej, og

prioriterer dermed i praksis hvad der bliver fundet, og hvad der sandsynligvis ikke opdages. I Norge har skadevolderprincippet betydet, at det i høj grad er den almene borger, der bestemmer hvilket materiale, der skal eller kan forskes i, og hvilke resultater arkæologerne søger at fremme (Østigård 2001; 37). Når det er vigtigt for direktøren for Kulturarvsstyrelsen at slå på begrebet "kulturarv" i forbindelse med den ny museumslov, kan det hænge sammen med, at det nu er den enkelte borgers interesser (hans og hendes identitet og nation), vi skal værne om, og ikke et fagligt begrundet forskningsprogram.

Forskningsgrundlaget

Arkæologers vægtigste begrundelse for at bevare fortidsminderne er imidlertid ønsket om at sikre forskningsmaterialet. Det kan eksemplificeres i nedenstående citat fra den tværministerielle rapport om den statslige politik for den faste kulturarv:

"Fra et historisk og kulturhistorisk synspunkt har det stor betydning, at et repræsentativt udvalg af forskellige typer af væsentlige fortidsminder beskyttes. Det skyldes, at fortidsminderne udgør et unikt kildegrundlag, der kan fortælle om bosætningsmønstre, levevis, erhverv, kommunikation og samfundsmæssige magtstrukturer i perioder, hvorfra skriftlige kilder ikke eksisterer eller er sparsomme" (Kulturministeriet 2002; 34).

Der kunne ikke argumenteres bedre for bevaringen af det vores kildemateriale, set fra en fagarkæologs synspunkt. Selvom det ovenfor er vist at forvaltningen af landskabet først og fremmest koncentrerer sig om anlægstruslen, er det nødvendigt at bekymre sig om dyrkningstruslen, idet kildematerialets kvalitet i øjeblikket bliver forringet hver gang landmanden pløjer sin mark. Således forsvinder husenes kulturlag, bopladsernes daterende keramik øverst i stolpehullerne og de fleste brandgrave ud af arkæologens rækkevidde. Det betyder, at fundbilledet forrykkes, så jordfæstegrave med voksne individer efterhånden får en overrepræsentation i forhold til brandgrave (Henriksen 2001) og barnegrave. Når vi ikke kan forvente at finde hele gravpladser, som fuldstændigt kan understøtte kronologiske eller regionale studier, har vi et repræsentativitetsproblem ved fremtidig forskning. Bortpløjningen af kulturlagene betyder ligeledes, at vi vil få svært ved at belyse overgangen mellem mesolitikum og neolitikum, når de øverste lag i køkkenmøddingerne forsvinder (Andersen, S. 2001). Og det vil være vanskeligt at følge udviklingen på kulturlagspladserne frem mod vikingetidsøkonomien (Watt 1998). Endvidere vil vores muligheder for at undersøge jernalderens sociale struktur via boligen blive væsentligt ringere, hvis kultur- og skårlag pløjes væk. Der er derfor ingen tvivl om, at det er særdeles vigtigt at arkæologien får virkemidler til at bevare et udsnit af de lokaliteter, der stadig indeholder et stort forskningspotentiale.

Lige så vigtigt er det, at vi får et større overblik over alle fundgruppernes tilstand. Det er ikke nok med et "repræsentativt udvalg af forskellige typer af fortidsminder" hvis vi skal bruge arkæologien til at fortælle om samfundsmæssige strukturer i forhistoriske perioder. Hvis vi skal minimere fejlfortolkninger er vi nødt til at vide, hvilke oplysninger, der sandsynligvis er gået tabt under jordbehandlingen.

I den forbindelse er det særdeles påtvunget, at vi fagligt diskuterer, hvilke kriterier, der ligger til grund for at nogle pladser i fremtiden skal bevares enten ved fredning, ekspropriation eller udpegningen af lokaliteter af "særlig arkæologisk interesse" (Kulturarvsstyrelsen 2002). I

forbindelse med registreringen af køkkenmøddingerne blev disse forsøgt inddelt i fire niveauer fra "absolut interessant" til "ligeegyldigt / helt ødelagt" (Andersen, S. 2001; 38). At et forhistorisk fund er helt ødelagt diskvalificerer det klart som forskningsobjekt. Men hvad adskiller "absolut interessante" pladser fra "måske interessante"? Når man forsøger at inddele sit forskningsmateriale på denne måde, ligger det i tolkningen, at det ikke er alle lokaliteter, der kan give ny viden, for hvis de kan det, må de vel i arkæologisk henseende betragtes som "absolut interessante". Denne tilgang til fundmaterialet hænger sammen med et indgroet dogme i dansk arkæologi, at nogle pladser (forskningsudgravningerne) giver ny viden, mens en stor del af de udgravede lokaliteter (nødudgravningerne) bekræfter de resultater, vi har fra de få "lededefund"¹². Det er imidlertid en kendsgerning, at studiet af de mange "ordinære" lokaliteter giver et andet billede af de forhistoriske samfund end studiet af få lokaliteter (Ejstrud og Jensen 2000; 124).

Alligevel er vi nødt til at diskutere, hvordan vi opstiller kriterier for de lokaliteter, der skal udpeges med hensyn til fremtidig sikring, med mindre vi ønsker en fastfrysning af landskabet som et museumslandskab, eller rettere; et forhistorisk arkiv. Nogle af de kriterier, der blev brugt ved udvalget af fredningsværdige køkkenmøddinger, var hvorvidt lokaliteten var "unik" set nationalt, regionalt og lokalt, om den var repræsentativ, hvordan bevaringstilstanden var, eller om lokaliteten tidligere var undersøgt arkæologisk (Andersen, S. 2001; 38). Som forskningsgrundlag virker de to sidste kriterier fornuftige, idet god bevaringstilstand betyder, at man får størst mulig sikkerhed for at erkende objektets natur, og tidligere undersøgelser danner optimal basis for at man kan stille spørgsmål til materialet inden en ny undersøgelse. Derimod bør det diskuteres, hvornår en plads er "unik" eller "repræsentativ", og om det i virkeligheden er unikke og repræsentative pladser, vi vil bevare. Hvis ikke begreberne bliver diskuteret, risikerer vi eksempelvis, at køkkenmøddinger vil blive betragtet som mere unikke end flintlokaliteter. Med reference til ovenstående citat er det åbenbart allerede et kriterie, at lokaliteterne ikke alene kan indgå i en samfundsanalyse, men i en analyse af samfundets "magtstrukturer". Her vil germanertidspladser med guldfund nok være af større værdi end en førromersk grubeplads. Det må understreges, at det ikke er nok at forske i pladser med hustomter, hvis vi vil forstå jernaldermenneskets økonomi og udnyttelse af landskabet, og det er ikke nok at grave velbevarede jordfæstegrave, hvis vi vil forstå gravskik og religion i forhistorisk tid.

I en bevaringsdiskussion er det særdeles vigtigt at overveje, hvilke kriterier, der ligger til grund for en ikke-bevaring. Som det har været hidtil, har de økonomiske rammer betydet, at omkring tre fjerdedele af de fund, der dukker op, har været prioriteret væk. Med den ny museumslov ligger prioriteringen ikke centralt, men i de museumsansattes og ikke mindst bygherrens fortolkning af begrebet "væsentlig". I lighed med karakteren "absolut interessant" er det på tide, at vi som arkæologer tør argumentere for, at *alle* fund er væsentlige og absolut interessante i en udforskning af fortidens "bosætningsmønstre, levevis, erhverv, kommunikation og samfundsmæssige magtstrukturer". Et sted at starte er ved at vi begynder at foretage så gode udgravninger, at samtlige lokaliteter bliver væsentlige i for forskningen.. Dette kræver, at alle udgravninger fremover betragtes som forskningsgravninger mere end nødudgravninger (Jensen, C. K. 2001 og *in press*). For at kunne forsvare dette økonomisk må vi arkæologer imidlertid først give samfundsrelevante bud på *hvorfor* det er vigtigt at forske i forhistorien.

Er historieforståelse vigtig?

Refleksioner over identitet

Berta Stjernquist har tænkt over, at det, vi bevarer, skal give mennesker livskvalitet (1986; 13). Også i bæredygtighedsbegrebet, der begrundes såvel planloven og dermed kulturmiljøudpegningerne samt den arkæologiske del af museumsloven, ligger der jo netop at man skal sikre nulevende og kommende generationers livskvalitet. Men hvordan kan tilstedeværelsen af forhistoriske elementer i landskabet være et udtryk for livskvalitet?

Berta Stjernquist mener, at man som borger let kan føle sig magtesløs i samfundsudviklingen, men hvis man har en historisk forståelse, kan man føle sig som en del af et forløb; som et led i en kæde. Arkæologien kan give altså få mennesker til at reflektere over deres betydning i verden. Et lidt andet synspunkt omkring arkæologi og identitet kan ses i ovennævnte citat af Jørgen Jensen. Han gør opmærksom på, at der i øjeblikket udspiller sig en samfundsmæssig krise. Globaliseringen er i fuld gang om ørene på os, og folkevandringen sætter sit præg på de vestlige samfund. Og netop når befolkningens selvforståelse bliver udfordret af oprud i nationalstaterne, opsøger man viden om ens rodbundne forbindelse til den kultur, man kommer fra. Altså "bliver [folk] mere og mere interesserede i historie i disse år, hvor den nationale identitet er til debat". Underforstået, at hvis man bliver udfordret på sin identitet ved mødet med andre kulturer, kan man finde svaret på, hvem man er ved at vende tilbage til historien.

Identitetsbegrebet rummer imidlertid et svært problemkompleks, og er en omdiskuteret størrelse indenfor såvel psykologi som etnologi og historie (se Vasström et al. 2000). Når man påstår, at kendskab til historien giver identitet, betyder det i praksis, at enten modelleres et menneskes identitet af det samfund, vedkommende lever i – i den vestlige verden først og fremmest nationen (ibid.; 135), eller også formes et menneskes identitet i ophavet, således af familiens historie danner rammen for ens personlighed. Der er ikke foretaget egentlige analyser af danskeres historiebrug eller vores "historiske identitet". En interviewundersøgelse af amerikaneres historiebrug omkring midten af 1990-erne antyder, at den almene borger ikke nødvendigvis bruger den videnskabelige historie – den man kender fra historieundervisningen – i deres hverdag. Tværtimod har de fleste amerikanere dårlige associationer til det, vi normalt forstår som "historie". Til gengæld bruger mange deres historiske bevidsthed til at placere sig selv i forhold til verden omkring – altså en form for identitetsskabelse i tråd med Stjernquists forklaringsmodel. Det er imidlertid ikke historiske begivenheder eller steder, der er vigtige, men derimod den historie, der kan kobles til familien (Jensen, B. E. 2000). Man bør derfor sætte spørgsmålstegn ved, hvilken rolle forhistoriske og historiske kulturmiljøer – vores "kulturarv" – spiller i udformningen af den enkelte danskers selvforståelse. Vil bevaringen af arkæologiske lokaliteter, eller af et andelsmejeri, have betydning for folks *identitet*?

Det andet aspekt af brugen af identitetsbegrebet i arkæologers argumentation, hænger sammen med fagets traditionelle kobling til begrebet nationalstaten. Argumentationen om, at vores identitet er i fare, hvis der ikke tages vare på kulturarven, dukker ofte op i arkæologiske krisetider, som ovenstående citat af Jørgen Jensen eksemplificerer – ved at postulere en identitetskrise, kan han tillade sig at stille spørgsmål til de forringede bevillinger. Identiteten bringes på bane i håb om, at politikerne straks vil støtte arkæologien med rigelige finanser, for ikke at sætte indbyggernes nationale rødder over styr.

Mange udstillinger lever op til folkets og lokalpolitikernes forventninger om få præsenteret "kulturarven" og dermed den nationale identitet (Østigård 2001; 27). Kun sjældent kan museerne skabe økonomisk råderum til at "arbejde med temaer af nutidig eller kontroversiel karakter" (Ludvigsen 2000). Dette skyldes formodentlig, at politikere og embedsmænd forventer at arkæologer producerer en konstruktion af kulturarven (Østigård 2001; 65). Spørgsmålet er, om en stor del af befolkningen kan bruge denne konstruerede forhistorie og nationale identitet? Peter Ludvigsen (2000) har påpeget, at indvandrere ikke kan "bruge museerne til at skabe sig lidt kulturel identitet", fordi de "indvandrerrelaterede"¹³ udstillinger er så æstetiske, at de ikke har relation til hverdagslivet i nutidens indvandrere-Danmark. Det samme gælder muligvis for fremstillingen af den øvrige kulturhistorie, specielt forhistorien, i forhold til befolkningen. Det kan være svært at sætte en stenaldersøkse, eller social stratifikation i jernaldersamfundet, i en kontekst, der har relevans for nutiden.

I øjeblikket ser det ud til, at danskernes tilhørforhold til nationen og de følelser, der er knyttet til det nationale fællesskab, trækker i to retninger. En del af befolkningen ønsker at manifestere danskheden, at bruge symboler og geografiske områder til at stadfæste deres (danskernes) nedarvede ret til at bo i dette land og være eksempler på den gældende skik eller "kultur", de mener skal udfolde sig på disse breddegrader. Der er imidlertid også mange tegn på, at danskheden *ikke* er det centrale i befolkningens identitet, men at man i højere grad forstår sig selv ud fra aldersgruppe, musikmag, politisk overbevisning, uddannelse, rejsemål og medlemskab af internetchatgrupper (se eksempelvis Hylland Eriksen 1996). Med andre ord har en voksende del af befolkningen formodentlig stadig sværere ved at forbinde sin identitet med den historie, man bliver undervist om i skolen, eller oplever på museet. Dette kan skyldes, at de forhistoriske og historiske fag stadig beskæftiger sig med *den nationale kulturarv* – både i forskningen, udstillingen og i forvaltningen. Hvis man ser på den del af Europas befolkning, der i øjeblikket bruger deres nationale selvforståelse som værn mod andre kulturers indflydelse på hjemlandet, er det muligt, at forhistorien stadig kan bruges aktivt som det videnskabelige grundlag for nationalistiske ideologier og legitimeringen af territorial og kulturel ret (se Østigård 2001; 12). Hvis arkæologien ønsker denne rolle i samfundet, er det oplagt at bruge begrebet "kulturarv", og dermed antyde at arkæologien er forvalter af grundstenen til den danske nationale stat og identitet. "Kulturarven" spiller jo netop på forpligtigelsen i forhold til forfædrene og staten.

Det er derfor nødvendigt, at arkæologer reflekterer over *hvorfor* de mener, kulturarven giver identitet, og *hvorfor* det er vigtigt for "vores" identitet, at der tages vare på kulturarven, både i landskabet og på museerne. Er det den danske befolknings nationale identitet, vi kan forsikre politikerne om, at vi bidrager til? Eller vil vi være med til at diskutere begreber som "national identitet", danskhed, Danmark? Er den identitet, arkæologer kan være med til at give, resultatet af overvejelser omkring hvilken plads, man som menneske har i verden?

Det er ikke forkert som Jørgen Jensen at påstå, at befolkningen i den vestlige verden oplever identitetskriser. I nyere kulturteorier, eksempelvis globaliseringsteorier (se Featherstone 1995, Hylland Eriksen 1999), er man enige om, at identitetsbegrebet i disse år er til debat. Gennem de sidste par hundrede år har det været nationalstaten, der har været en af de væsentligste faktorer i den vestlige befolknings selvforståelse. I dag opløses nationalstatens grænser. I denne del af verden sker det ved en øget institutinalisering af Den Europæiske Union, suppleret af større fysisk

og mental bevægelsesfrihed over grænserne. Den fysiske frihed skyldes at transportmulighederne over store afstande er meget omfattende, og telefonen og internettet skaber uanede muligheder for mentalt at søge grupper, man kan identificere sig med, i hele verden. Familien, gården, byen og nationalstaten er ikke længere nødvendigvis faktorer, man som menneske skal forholde sig til. Kultur er ikke længere et fællesskab indenfor nationalstaternes grænser.

Jørgen Jensens udtalelse om, at folk søger hen til museerne i disse år, kan altså også betragtes fra en anden synsvinkel end en national identitetskrise. Men spørgsmålet er, om de forhistoriske kulturer kan bruges, når man skal forsøge at definere sig selv. Som ovenfor nævnt *er* nationalstaten en realitet, og som netop påvist spiller denne nationalstat en stadig mindre rolle i identitetsskabelsen. Har arkæologien som identitetsskaber da mistet sin rolle?

Ikke hvis det forhistoriske kildemateriale i landskabet og på museerne bruges til at *debattere* identitetsbegrebet. Én af de måder, vi som arkæologer kan gøre det på, er ved at formidle hvor kompleks vores viden om fortiden er – at fortiden virkelig er en konstruktion, baseret på et tilfældigt og fortolket kildemateriale. Som Terje Østigård påpeger: "Desto mer entydig og "objektivt sann" fortiden er, desto større potensiale har arkeologisk eller historisk kunnskap for å bli brukt i ikke-faglige sammenhenger" (2001; 21). Vi udstiller i høj grad fortidens kulturer som enkle og vores viden om dem som sandheder. Ofte "bliver det vældig æstetisk og ind imellem en ligeegyldig idyllisering, når historien skal fortælles" (Ludvigsen 2000). Et lille eksempel er at plancer ved gravhøje tit fortæller den samme historie om den døde høvding, som undersåtterne fra landsbyen bygger høj til – uden at vi ved om det er en høvding eller en ung bondedatter, der er begravet i højen, og uden at kende noget til områdets bebyggelse. Hvis vi i stedet gør opmærksom på, at vi gennem arkæologisk forskning *konstruerer* "døde" kulturer udfra vores eget kulturelle standpunkt, kan vi være med til at sætte spørgsmålstejn ved både fortidens kulturer og vores eget samfund.

Vi kan i udstillingerne være med til at ændre vores eksistensberettigelse. Hvis vi holder op med at udstille "dansk" kulturhistorie, der understøtter nationalstatens og det danske folkefærds eksistensberettigelse i dette geografiske område, og i stedet debatterer *hvad* kultur er, hvordan den kan komme til udtryk, hvordan man konstruerer en national identitet (Østigård 2001), hvad "os" og "de andre" betyder, hvordan det område, vi i dag kalder Danmark, er påvirket af ind- og udvandring og kulturudveksling, så vil vi have relevans for det samtidige samfund. Arkæologien ville ikke længere være en sikker bastion, folk med national identitetskrise vil kunne søge ureflekteret hen til, men vi vil kunne hjælpe både gammel- og nydanskere med at forstå deres rolle i verden og det samfund, der er Danmark i dag.

Kildematerialet i landskabet kan være særligt anvendeligt til en diskussion af befolkningens identitetsbegreber. I landskabet kan vi konfronteres med forhistorien og historien. Får vi samtidig sat spørgsmålstejn ved, om den kultur vi møder er vores egen kultur, vil vi kunne bruge det fysiske landskab til mentalt at forstå, at der i dette geografiske område har været mange kulturer, og at der også fremover vil ske en kulturforandring her. Det vil kunne sætte vores territorialfølelse i forhold til de "fremmede" kulturer vi møder i "vores land". Historien i landskabet vil kunne være med til at understrege, at identitet kommer af andet end historisk begrundet tilhørsforhold.

Arkæologien som videnskab kan altså bruges til at skabe forståelse for andre samfund, og for at kultur er mangfoldig. Den kan vise, at kultur er foranderlige, men at dette ikke nødvendigvis er til det værre. Arkæologien kan være med til at diskutere kulturpåvirkninger ved at vise, hvordan en kultur påvirkes af udveksling med andre kulturer. Vi kan sætte menneskets rolle i verden i forhold til de millioner af menneskeliv, der har været før og kommer efter os. Arkæologien har en rolle i at folk forstår sig selv i samtiden, og opfylder menneskers nysgerrighed for at vide, hvordan vi kan leve i verden. Arkæologien *har* eksistensberettigelse, selv i en "gammel", fasttømret nationalstat. Derfor skal vi bevare det arkæologiske kildemateriale – også for fremtiden.

Refleksioner over kulturel mangfoldighed

Tæt knyttet til arkæologiens rolle som problematisør af identitetsbegrebet, er begrebet "kulturel mangfoldighed". En af de mest anvendte argumenter for at bevare naturmiljøet er *diversitet* og *mangfoldighed*. Det betragtes som vigtigt for såvel videnskaben, livskvaliteten, og den økologiske bæredygtighed, at man opretholder naturens mangfoldighed.

Som arkæologer *kan* vi godt vælge at se os selv som kulturforskere, der bruger den forhistoriske materielle kultur til at vise mangfoldigheden i kulturbegrebet. I landskabet og i udstillingerne kan vi godt sætte det enkelte nutidige menneske i perspektiv. Formidling i landskabet har den egenskab i modsætning til studiet af "fremmede" kulturer, at de forskellige kulturformer har udspillet sig dér, hvor vi lever og færdes i dag. Det er med til at understrege, at anderledes kulturformer ikke skyldes en anden geografisk placering, og at normer har mere med samfundopdragelse at gøre end med geografisk baggrund.

Arkæologi giver i lighed med antropologi et billede af mennesker under forskellige livsvilkår. En forståelse af dette er vigtigt for at kunne omgås socialt (Stjernquist 1986; 14). Arkæologi er i høj grad et studie i *forandringer*; hvordan kulturelle udtryk skifter over tid, og hvordan dette ændrer menneskets opfattelse af sig selv i verden. I den tidsperiode, arkæologisk forskning beskæftiger sig med, har man eksempelvis haft skiftende tro og religion. Dette er med til at understrege, at tro ikke er betinget af de fysiske omgivelser, men af den mentale konstruktion, som begrebet kultur er. Arkæologien kan for eksempel være med til at nuancere billedet om hvad kristendom er i forhold til islam, og kan forklare, at kristendom ikke er en forudsætning for tilværelsen, eller for at bo i dette område af verden. Ligeledes kan arkæologien diskutere, hvorvidt begreber som "kristen" og "dansk" hører sammen. Et andet oplagt emne, som arkæologisk forskning kan være med til at diskutere i det moderne samfund, er etik og moral. Her tænker jeg på, at alle hidtige kulturerer i det nuværende danske område har haft andre normer og værdier end vi har i dag – det oplagte eksempel er i opfattelsen af dødsstraf, mord, voldtægt og parforhold, der har haft skiftende betydning i retssamfundet alene i historisk tid. I stedet for at arkæologer bygger på nationalstatens grundmure, kan vi være med til at dekonstruere nationalbegrebet. På den måde vil befolkningen kunne bruge viden om forhistoriske kulturer til at spørge: hvem er jeg, hvad vil det sige at være dansk, og hvordan skal jeg opfatte min "kultur" i forhold til de andres?

Arkæologien vil kunne vise, at "dansk" kultur er ikke bare en lang kæde af homogene kulturer, men at kulturer per definition er foranderlige. Med direktør for Arbejdermuseet Peter Ludvigsen (2000) ord er spørgsmålet "om museerne i hovedsagen fortsat skal være skueplads for en lovmæssigt betinget snæver selvforståelse, eller om de f.eks. kan være stedet, hvor man kan gå hen at hente sig nogle humanistiske ideer, hvor man kan gå i dialog med historien, spørge til sine

rødder og diskutere den aktuelle kulturforvirrings årsager. Tænk hvis loven var tænkt sådan, at museerne naturligt kunne bibringe den aktuelle, pinlige indvandrerdebat et humanistisk og tænksomt perspektiv".

Det burde nu være slået fast, at kulturarven og kulturmiljøet ikke giver identitet i sig selv. Vores identitet afhænger ikke af, om denne eller hin gravhøj bliver bevaret, eller om netop den jernalderboplads bliver undersøgt. Hvis vi søger en historisk identitet kan vi finde den i de historiske myter (Hylland Eriksen 1996). Et eksempel kan være en dansk statsborger, der føler, hun mangler forklaringer på, hvor hun i sin levemåde, tankegang og religion adskiller sig fra de mennesker "med anden baggrund end dansk" hun konfronteres med i nyhederne. Hun forbinder sin kultur med det at være dansk, hvilket vil sige at leve i nationalstaten Danmark og kende til "den historiske baggrund" (læs: de historier) der skaber et ideologisk fællesskab her. Det, hun føler er med til at gøre hende dansk, er blandt meget andet at hun bor i et område, der "altid" har været dansk, derfor er stenøkserne, Egtvedpigen, solvognen, lurene, gravhøjene og Jellingstenen vigtige symboler i den identitet, hun forbinder med sig selv. Vikingerne var hendes forfædre, og hun har derfor "ret" til at føle sig dansk.

Hvis vi derimod søger viden om vores identitet *i forhold til* de historiske myter, kan arkæologiens forskning og formidling være en hjælp. Dette kan eksemplificeres ved en anden fiktiv statsborger. Han har svært ved at forholde sig til tilværelsens mening, og har svært ved at forstå betydningen af begreber som "tid", "identitet" og "kultur". Han kan i konfrontationen med de mange former for kultur, der har udspillet sig indenfor det samme geografiske område, som han i dag færdes i, forstå, at kultur er et fænomen, der konstant ændrer sig. Han vil få udfordret sin etik når han hører om Tragtbægerfolkets partering af og i øvrigt mystiske omgang med lig, sin retfærdighedssans når han læser om vikingetidens samfund, og sin æstetiske sans når han ser den yngre romertids, nu nærmest "vulgære", smykker. Han vil desuden kunne reflektere over sin egen tilværelses betydningsfuldhed eller ubetydelighed, ved tanken om de millioner af menneskeliv, der er levet før hans.

I det øjeblik den arkæologiske videnskab kan bidrage til at befolkningen forstår sig selv i en større sammenhæng, og lærer at reflektere over begreber som "kultur", "identitet" og "nation", vil faget også kunne argumentere for, at man må tilstræbe at bevare udtrykkene kulturel mangfoldighed i landskabet.

Refleksioner over kulturen i naturen

De fysiske rammer giver nogle andre betingelser for formidling af den kulturelle mangfoldighed end museumsudstillinger.

Det er oplagt at landskabet kan bruges til at formidle forhistorien, så den opleves mere personligt og "fysisk" end i en museumsudstilling. En traditionel museumsudstilling forsøger man ofte at tilrettelægge sådan, at den appellerer til et bredt publikum på mange niveauer. Nogle af de formidlingsproblemer, museerne har, er at folk i løbet af deres rundtur i udstillingen oplever "museumstræthed", at børn ofte har en støjende adfærd, der generer det voksne publikum, og at de besøgende kan have svært ved at skabe et led mellem de udstillede genstande i montrene og deres egne forståelsesrammer (se eksempelvis Meldgaard 1992; 84, McManus 1994; 82f). Analyser af publikumsundersøgelser har vist, at især børnefamilier vælger at gå på museum, ikke kun for at blive underholdt og lære, men også for at få lejlighed til at fungere som en intim, social enhed i et

offentligt rum (McManus 1994; 82f). Familierne forventer desuden at de på museet kan få en førstehåndsoplevelse af unikke fænomener (ibid.; 83).

Alle disse forhold kan være svære at tilgodese i en traditionel museumsudstilling. Landskabet har imidlertid mange af de rammer, som udstillingerne mangler. I landskabet kan man færdes i små intimgrupper, og man får en oplevelse af selv at kunne observere ting i omgivelserne. I landskabet kan man lettere end i et lukket rum skabe en mental kobling mellem det repræsenterede (formidling af forhistorien) og præsentationen (landskabet eller det forhistoriske objekt). Ofte udmynter dette sig i at publikum får en følelse af at "det var her det skete". Med andre ord behøver man ikke skabe et miljø, der understreger fortællingen eller genstanden; her findes miljøet in situ.

Der er ydermere gode chancer for, at flere af familiemedlemmernes interessefelter rammes, da man kan studere mange fænomener ud over selve kulturmiljøet. Højrøstet adfærd betyder mindre under åben himmel, og "museumstræthed" kan imødegås ved naturlige pauser og ophold i landskabet, samt gennem landskabets variation, der giver mulighed for andre oplevelser end de rent historiske. Når man går rundt i et landskab er det således nemt for publikum at fordybe sig, i de steder, man finder mest interessante, ligesom det er muligt at variere en vandrerute i landskabet ved hjælp af alternative ruter og genveje. Noget af det sværeste i en museumsbygning er netop at give folk individuelle muligheder for bevægelsestempo, pauser og mulighed for fordybning i nogle emner og fravalg af andre (Meldgaard 1992; 89). Det er en kendsgerning, at de fleste museumsbesøgende "finder det mere interessant at være aktivt udforskende end at være passivt modtagende" (op.cit.; 90). I landskabet er man konstant aktiv, forstået som i bevægelse, og for at finde vej og gengende eller erkende enkelthederne i landskabet må man også være udforskende. Der er altså en række elementer ved formidling i landskabet, der gør denne formidlingsform til et rigtig godt alternativ og supplement til museumsudstillinger. Dette er søgt skitseret i tabel 2.

Tabel 2: *Negative egenskaber i de traditionelle udstillingsformer kan ofte undgås ved formidling i landskabet.*

<i>I Udstillinger</i>	<i>I landskabet</i>
Man er passivt modtagende	Man er aktivt udforskende
Man følger en slavisk rute gennem udstillingen	Man kan variere rute, tempo og pauser individuelt
Genstande og tekst skal sættes i en teoretisk og mental svært håndgribelig forståelsesramme	Omgivelserne skaber en fysisk og mental, personlig forståelsesramme
Man får museumstræthed og overfladisk adfærd	Det er uproblematisk at adfærd og indlæring er individuel

I landskabet kan man altså få en fysisk fornemmelse af skiftende samfunds brug af landskabet, og på den måde få et indblik i, at landskabet har den udformning, det har i dag, fordi mennesker har udnyttet dets ressourcer og ændret det gennem 11.000 år. Dette blev allerede erkendt i Norges Storting under behandlingen af Brundtlandrapporten¹⁴ (1987). I dette arbejde blev der gjort opmærksom på at "kulturmindeværnet har et stort pædagogisk potentiale, som kan højne forståelsen for spillet mellem menneske og miljø, og at dette bør udnyttes aktivt..." (se Nordisk Ministerråd 1996; 25).

Formidling af kulturmiljøer kan desuden tiltale turismen, der netop er baseret på natur- og kulturoplevelser. Skov- og Naturstyrelsens kulturmiljøprojekt i Alstrup Krat har forsøgt at udnytte det potentiale, formidling i landskabet har, og har ved hjælp af plancher, en turfolder og en

populær bog om området, skabt en mangesidet formidling af en diakron udvikling i et landskabsudsnit. Dette område var – selv før der blev stillet formidlingsplancher op – særdeles besøgt¹⁵. Formidlingen af kulturmiljøer kan have en økonomisk gevinst for området¹⁶. Aktiv formidling af kulturhistorien i landskabet kan formodentlig desuden styrke lokalsamfundet og tiltrække såvel erhverv som indbyggere til området (Samtale med Bendt Nielsen 2002).

Ved at bevare kulturmiljøer, giver man lokalbefolkningen mulighed for at forholde sig til den kulturelle mangfoldighed og menneskers skiftende samspil med naturen, i en fysisk ramme, der er genkendelig. Som det er udtrykt i den norske Rigsantikvars oplysningsfolder til lodsejere: "Det spesielle med kulturminnene som ligger på din eiendom, er at de forteller om mennesker som har levd og virket der du selv bor. Mennesker som har sett den samme synsranden, men som har hatt et annet bilde av verden. De har levd under de samme naturbetingelsene som deg, men med andre næringsveier og driftsmåter... Sporene kan ligge like under overflaten i vårt daglige landskap, som en evig kilde til undring over menneskeslekten gjennom tidene" (Riksantikvaren 2003).

Ud over at landskabet kan fungere som alternativ til museumsformidling, højner man endvidere forståelsen for at kultursporene i landskabet skal bevares ved at formidle landskabet (Etting 1999; 3). Vores natur- (og kultur-) syn ændres nemlig hele tiden, alt efter den måde, vi ser landskabet på (se Agger 2000), og derfor vil en eksponering af kulturelementerne i landskabet præge vores opfattelse af, hvilke landskabselementer, der er "naturlige".

Men hvorvidt hænger oplevelsen af fortiden i landskabet sammen med de forhistoriske objekters synlighed? Som Jytte Ringtved (2002) gjorde opmærksom på, er kulturmiljøbegrebet tit forbundet med graden af visuelitet. Det er ikke kun kulturmiljøforvaltningen, men også arkæologer, der har været af den opfattelse at usynlige fortidsminder ikke kan formidles. Det er imidlertid mere sandsynligt, at dette skyldes vanetænkning og mangel på gode eksempler, mere end på at kulturmiljøer nødvendigvis skal være synlige for at kunne formidles. Man må dog tage højde for, at mens den mentale kobling er let at skabe mellem landskabet og synlige objekter, kan det kan være sværere at skabe en mental forståelse af det, der ligger under jordoverfladen. En mulighed er at genskab et fysisk billede, en repræsentation, af det, der skal præsenteres, eksempelvis ved rekonstruktionstegninger. En anden løsning er at markere de fysiske strukturer eller grænserne for bebyggelsen i landskabet. Et eksempel er ringborgene, der jo foruden etableringen af et voldanlæg, også har markeret hustomter med piller stukket i jorden. Dette er også tilfældet ved eksempelvis romertidshallen ved Gudme Idræthol. Der *kan* efterhånden findes eksempler på, at også den ikke-visuelle historie i landskabet kan formidles. Ét eksempel er i Illerup Ådal, hvor Søjlandets Økomuseum har opstillet plancher, der fortæller om moseofringerne¹⁷. Et andet godt eksempel er jernalderbopladsen ved Hohøj, der er formidlet i forbindelse med kulturmiljøprojektet i området (se Bech 2003). Et tredje eksempel er ved Tissø, hvor man netop er i færd med at udbygge formidlingsmulighederne på stedet (pers. com. Lars Jørgensen, marts 2003). Det er afgørende for en god formidling af skjulte kulturmiljøer, at den foregår præcis der, hvor begivenhederne fandt sted. De fleste arkæologer har prøvet at formidle objekter i landskabet, der praktisk talt er usynlige for ukyndige øjne, i forbindelse med udgravning. Ved sådanne lejligheder oplever man ofte, at de fysiske omgivelser skaber de rigtige rammer til at lette tilhørernes forståelse af de fortidige samfund (se Bjerrum *in press*). Det er oplagt at bruge "kultur"vejledere til formidling af forhistorien i landskabet, i stil med naturvejledningen. Det er dog sjældent praktisk muligt at gennemføre guidede ture andet end få gange årligt. Men ved brug af god formidling på plancher,

eksempelvis ved hjælp af visualisering af det aktuelle emne i det nutidige eller fortidige landskab, kan man skabe en fornuftig formidling af skjulte kulturmiljøer, også uden guides.

Formidling af fortidsminderne kan i øvrigt betragtes fra to synsvinkler. Siden den nationalromantiske periode har det været almindeligt at formidle historien ved monumenterne, der fungerede som "medie" mellem den moderne, verdslige tilværelse, og den fortidige, mytiske verden fra forfædrene. Et ofte fremhævet eksempel på kulturmindernes rolle i naturdyrkelsen er Julianehøj, der blev restaureret i datidens ånd. Dengang spillede autenticiteten ikke en afgørende rolle for oplevelsen af fortiden, hvorfor man også rejste "kunstige" dysser og gravhøje i parker og haver. Som eksemplet ved Rostved viser, spiller autenticitet heller ikke i dag en helt afgørende rolle i formidlingen af de *symbolske* fortidsminder. Mange fortidsminder er netop "monumenter" mere end fortidige gravkamre og videnskabeligt materiale, og besøges og formidles ofte på samme måde som senere monumenter rejst over begivenheder i nyere tid.

Set fra en kulturmiljømæssig side spiller autenticiteten imidlertid *principielt* en større rolle. Dette er en afsmitning fra natursynsdebatten, hvor man gennem mange år har diskuteret, hvad der er autentisk og kunstig natur. Et kendt eksempel er diskussionen om, hvorvidt man ville ødelægge autenticiteten i landskabet ved at genindføre bæveren til de midtjyske vandløb. Ud fra denne betragtning er det vigtigt, at forhistorien i landskabet formidles præcis dér, hvor begivenhederne fandt sted, og ikke i kunstigt etablerede omgivelser. Denne anskuelse understreger, at formidling på lokaliteten kan give en helt anden oplevelse af historien end formidling på et museum.

Det er gennem flere hundrede år været sådan, at "naturen" satte menneskets liv i perspektiv. En ofte fremført grund til at bevare kulturmiljøet er, at det giver os en forståelse for de menneskelige forandringer af landskabet. Forståelsen af menneskets skiftende udnyttelse af landskabets ressourcer skaber en forståelse for landskabets udseende i dag (Agger 2000; 20). Vi er opdraget til at se landskabet på en bestemt måde, og det afspejler, hvordan vi betragter naturens ressourcer. Spor efter tidligere tiders natursyn kan være med til at inspirere til nutidig og fremtidig brug af landskabet (Etting 1998; 3). Diskussionen om, hvorfor naturen har så stor tiltrækningskraft på mennesker, er endvidere ofte blevet behandlet ud fra en filosofisk betragtning under betegnelsen "natursyn". Denne diskussion er alt for omfattende til at blive uddybet her, men det centrale er, at vi ser naturen med forskellige øjne, alt efter om vi er arbejder i og med landskabet som landmænd eller arealforvaltere, eller om vi er romantikere, der bruger naturen i rekreativt øjemed, og dermed ofte skelner mellem natur og ikke-natur, hvor naturen er det, der ikke bærer synligt præg af at være formet af menneskelig hånd.

Én måde, at betragte naturen på, er som den skønne natur, der er billedlig i ordets egentlige forstand, og lever op til vores forestillinger om harmoni og "det gyldne snit". En anden måde er som det pittoreske, det vilde og urørte, en holdning, der eksempelvis repræsenteres i Danmark Naturfredningsforening (se eksempelvis Harritz 2000). Naturen kan imidlertid også ses som *sublim*, forstået som *storslået*. Den sublim natur "*er overvældende i kraft af sin størrelse, sin dynamik, sin alder, sin særlige mystik eller i kraft af andre kvaliteter, der gør den foruroligende, uoverskuelig eller ubegribelig i en eller anden forstand*" (Arler 2000; 41). I Danmark kniber det dog lidt med Alpebjerg, Grand Canyon's og andre landskabstyper, der besidder den sublim kraft, og derfor opleves den storladne natur oftest i forbindelse med voldsomme vejrlig;

Vesterhavsstorm; sandflugt; orkan (ibid; 42). Eller som da danskerne i sensommeren 2000 købte ladninger af særlige briller, for at kunne følge med i en solformørkelse over Centraleuropa.

Selvom vi mangler Alper, findes der dog elementer i vores landskab, der kan give os præcis de følelser, som er beskrevet ovenfor; tilstedeværelsen af forhistoriske hustomter og gravlagte bronzealderpiger overvælder os ved deres *alder*, ved deres *særlige mystik*, og forhistorien er for de fleste *uoverskuelig og ubegribelig i en eller anden forstand*. I og med at forhistorien findes som et fysisk element i det landskab, vi færdes i i dag, bliver vi selv og vores tilstedeværelse på Jorden sat i perspektiv, præcis som når man står overfor en afgrund ved Grand Canyon. Måske skyldes den store interesse i dette land for arkæologernes fund at vi mangler bjerge og store, dunkle skove?

Delkonklusion

Hvis arkæologisk forskning skal spille en væsentlig rolle i nutidens samfund er man som arkæolog imidlertid nødt til at reflektere over, hvilken historie, man vil konstruere, og hvilke argumenter man vil bruge, for at begrunde arkæologisk forskning i år 2003. Vil vi være med til at konstruere og opretholde ideen om en fasttømret nationalstat, et Danmark, der har eksisteret uantasteligt siden 900-tallet og med indbyggere, der har været danskere som vi lige så længe? Så længe vi bruger termer som *kulturarv*, *forfædre* og *national identitet* er vi med til at fastholde arkæologien som grundsten i nationen. Hvis vi derimod ønsker at arkæologien skal belyse kultur som et fænomen, og være med til at sætte nutidsmenneskets liv i perspektiv, må vi ændre vores begrundelser for at bevare fortidens spor i landskabet. Én måde at gøre dette på, er ved at sætte ord, der refererer til vores fædrelandsfølelse, i anførselstegn, som foreslået af Terje Østigård (2001). En anden mulighed er, så vidt muligt, at undgå at bruge disse termer.

Det er vigtigt at bevare de forhistoriske kilder i landskabet, fordi de er grundlaget for en forskning, der kan give indsigt i andre kulturerers udtryk. Disse kulturerer har både fællestræk og store afvigelser fra den nutidende kulturs normer, æstetik, livsmål og udfoldelsesmuligheder. Ligeledes har de tidligere kulturer i denne del af verden, vi i dag kalder Danmark, på skiftende måder udnyttet landskabets ressourcer, og dermed præget det landskab, vi færdes i og bruger i dag. Kendskab til fortidens kulturer vil således være med til at forklare de omgivelser, vi lever i i dag, ligesom kendskab til andre kulturudtryk vil sætte vores egen kultur i perspektiv. Ved at forske i det forhistoriske kildemateriale kan vi således få mennesker til at reflektere over *hvem* de er, og hvad deres rolle i verden er. Vi kan være med til at diskutere begreber som etnicitet, kultur, og identitet. Dermed kan arkæologisk forskning være en tidssvarende videnskab, der kan debattere aktuelle samfundsspørgsmål, og samtidig give mennesker en kulturforståelse, der rækker ud over nutiden, og sætter deres eget liv i perspektiv.

Ved at bevare kildematerialet i landskabet opnår vi ikke kun at bevare forskningsgrundlaget nu og til fremtidige generationer, men også at give landskabet en anden dimension. Eksistensen af spor efter 12.000 års menneskelig aktivitet giver landskabet en anden karakter, end et landskab, der er slettet for tilstedeværelsen af spor fra de forudgående århundreder, og årtusinder. Landskabet er et oplagt sted at fornemme og formidle disse aftryk, da man gennem den kendte forståelsesramme, som omgivelserne giver, kan referere fortidens begivenheder og kulturer til sig selv. Formidling af anderledes kulturformer, der har udspillet sig på netop dette sted i verden, giver en forståelse af, at

kulturer ikke er stationære, og er skabt af sociale konventioner og konstruerede fællesskabsgrænser, mere end af omgivelsernes ressourcer. Formidling i landskabet af forhistoriske samfund understreger endvidere, at ind- og udvandring er et almenneskeligt fænomen, og at borgerkrig, territorialkrig og religiøse diskussioner har forekommet i kulturer og blandt mennesker, der har levet under de samme rammer som vi lever under i dagens Danmark.

Men for at arkæologien overhovedet kan spille en rolle i nutiden – og måske også i fremtiden? – samfund, er det altafgørende, at vi bevarer arkæologiens kildemateriale – især den del, der findes i landskabet, og som rummer de største muligheder for nytolkning af de forhistoriske samfund.

Del 3: Hvordan? En revurdering af mulighederne for bevaring af kultursporene

I specialets første del blev det vist, hvordan sikringen af de forhistoriske ressourcer i landskabet bliver varetaget i tre lovgivninger, og forvaltet af henholdsvis amterne, Kulturarvsstyrelsen, museerne og i en mindre udstrækning Skov- og Naturstyrelsen. Denne mangesidede forvaltning skaber interessekonflikter og ikke mindst kompetencekonflikter, der risikerer at forhindre en helhjertet indsats for bevaring af det forhistoriske materiale. Det er derfor besnærende at forsøge at skitsere en helhedsorienteret forvaltning, hvor alle instanser arbejder sammen og alle virkemidler bruges i forsøget på at bevare kildematerialet i landskabet.

Ideen om helhedsforvaltning

Samme tanke ligger bag oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen, der som eneste ministerielle instans nu varetager bevaringen af kulturmiljøet. Direktør for Kulturarvsstyrelsen Steen Hvass har udtrykt det således:

"Nu er der ført en masse arbejdsopgaver sammen – alt arkæologi er samlet i et enkelt kontor – og vi kan få et samlet overblik. Det må være den første forudsætning for at sikre bevaring på stedet. For første forudsætning for at kunne bevare på stedet, er at vi kender det." (citeret fra Voss og Rostock 2002; 27).

Ressortomlægningen er altså selve vendepunktet for, at der i fremtiden skal sikre en helhedsorienteret indsats for fortidsminderne. Ressortomlægningen var et udslag af et længe udtrykt ønske om at samle fortidsmindeforvaltningen under ét organ. Netop på grund af den tværministerielle regulering af kulturarvsområdet blev der i efteråret 2000, altså *før* ressortomlægningen til Kulturarvsstyrelsen, nedsat et tværministerielt udvalg. Dette skulle blandt andet "udforme grundlaget for en koordineret og samlet politisk vision...med hensyn til dokumentation, formidling og forskning", "belyse sammenhængen mellem sikring af den faste kulturarv og benyttelseshensynet i...arealforvaltningen..." samt "vurdere behovet for lovgivningsmæssige og organisatoriske reformer på statsligt niveau for...at sikre en klar og gennemsigtig arbejdsdeling mellem ministerierne, der tilgodeser såvel hensynet til de nationale interesser for sikring af kulturarven som integrationen af kulturarvsaspekterne i arealforvaltningen..." (Kulturministeriet 2002; 10). Udvalget skulle altså skabe en *vision* for politiken omkring den faste kulturarv omkring blandt andet formidling og forskning. Samtidig skulle udvalget skabe grobund for lovmæssige og organisatoriske reformer, der kunne underbygge et samarbejde mellem de forskellige ansvarlige institutioner og arealforvaltere omkring bevaring af kulturarven. Med andre ord skulle rapporten fra udvalget give bud på, hvordan man sikrer kulturarven i landskabet fremover ved hjælp af en helhedsorienteret forvaltning.

For fortidsmindernes vedkommende konkluderede det tværministerielle udvalg at antallet af fortidsminder i Danmark er højt, internationalt set, og at en del af disse er beskyttet af naturbeskyttelsesloven, og resten er sikret muligheden for at blive arkæologisk undersøgt i

forbindelse med jordarbejder (Kulturministeriet 2002; 34). Med ressortomlægningen er der gode muligheder for en bevaring af fortidsminderne. De væsentligste tiltag i fremtiden er at udarbejde en landsdækkende kortlægning af "områder, der formodes at have særlig arkæologisk interesse" (den igangværende udpegning af kulturarvsarealer), en forbedring af de elektroniske databaser samt etableringen af tværvideenskabelige forskningsnetværk (ibid.; 34f). Rapporten omtaler *ikke* resultaterne fra arkæologikonferencen i marts 2000, som viser at den forhistoriske del af den faste kulturarv er særdeles truet, og bør sikres mod totaldestruktion indenfor de næste 10-15 år.

Udvalgets generelle konklusioner omkring den fremtidige bevaringspolitik er vist i figur 4. Det er således hensigten fremover at prioritere *kulturværdier af national og international betydning*. Rapporten viser, at der tilsyneladende ikke er reflekteret over *hvorfor* vi skal bevare kulturarven, og hvilke elementer af den, der skal sikres for at opfylde nedenstående visioner.

Udvalgets hovedkonklusioner er:

- at den statslige bevaringspolitik bør koncentrere sig om kulturværdier af national og international betydning og om kulturhistoriske helheder frem for enkeltelementer
- at den faste kulturarv skal være synlig og så vidt mulig tilgængelig for offentligheden. Ministerierne og de statslige institutioner har en særlig forpligtelse til at deltage i formidlingen af kulturarven, bl.a. ved at stille de elektroniske registre til rådighed på internettet
- at viden er grundlaget for prioritering af, hvilke dele af den faste kulturarv der skal bevares for eftertiden. Etablering af tværfaglige forskningsnetværk og opbygning af viden på tværs af ministerier og institutioner er derfor vigtige opgaver i de kommende år
- at bevaringshensyn skal stå i rimeligt forhold til ressourceforbruget og behovet for nutidig anvendelse, navnlig af bygninger.

Figur 4: *Det tværministerielle udvalgs hovedkonklusioner omkring den statslige politik for den faste kulturarv. (Kulturarvsstyrelsen 2003a)*

For den arkæologiske del af kulturarven er det nedslående at konstatere, at "den faste kulturarv skal være synlig". De skjulte fortidsminder betragtes tilsyneladende ikke som en vigtig del af den faste kulturarv. Dette hænger efter alt at dømme sammen med en vanebunden opfattelse af synligheden som kriterium for formidling af de historiske kilder i landskabet. Ligeledes kan udtalelsen, at bevaringstiltagene "skal stå i rimeligt forhold" til de økonomiske omkostninger og moderne arealanvendelse, vække bekymring for hvor ofte byggemodning og vejtracéer vil blive vægtet højere end "kulturarven".

På trods af de gode intentioner giver rapporten således kun få konkrete bud på, hvordan man ved tværministerielt samarbejde kan sikre kulturarven. Eksempelvis opfordres Kulturarvsstyrelsen og Miljøministeriet til at arbejde sammen omkring fredningszonebeskyttelsen og arealfredninger (Kulturministeriet 2002; 34). Det er imidlertid positivt, set i et perspektiv omkring helhedsforvaltning, at der i fremtiden skal lægges større vægt på "kulturhistoriske helheder fremfor enkeltelementer".

Ressortomlægningen rummer i sig selv nogle gode muligheder for en helhedsorienteret forvaltning af kulturhistoriske elementer i landskabet. Det er imidlertid en forudsætning, at man i forvaltningen betragter fortidsminderne både som en miljømæssig ressource og som kulturdebatende og identitetsproblematiserende kulturarv. Man kan også formulere det sådan, at der måske mangler endnu en forudsætning, for at skabe effektive virkemidler til at sikre bevaring af "kulturarven i landskabet"; nemlig en mere eksplicit formulering af *hvorfor* vi skal bevare kulturarven. Med udgangspunkt i specialets anden del er det ønskværdigt, at man såvel i lovgivningen som fra den ministerielle forvaltnings side, begynder at formulere ønsket om at *bevare den kulturelle mangfoldighed og kildematerialet til studier af kulturforandringer og menneskes samspil med omgivelserne*. Det er afgørende for en bevaring af det arkæologiske kildemateriale i landskabet, at man i forvaltningen er sig bevidst, om man ønsker at bevare kulturarven som symbol på Danmark som nationalstat og fædreland, eller om den skal være et væsentligt bidrag i diskussionen om, *hvad* der skaber identitet, og hvordan man konstruerer fællesskab ud fra fælles "sprog", symboler og geografiske grænser, der trækkes på baggrund af valg og fravalg af grupper af materiel eller sproglig kultur.

Første skridt til at sikre en helhedsorienteret forvaltning er altså, at de institutioner, der varetager "kulturarven"; Kulturarvsstyrelsen, amterne, kommunerne, museerne og de arkæologiske uddannelsessteder, har et fælles sprog, hvormed man kan diskutere *hvorfor* man skal bevare, og *hvilke kriterier* der ligger til grund for en til- og fravælgelse af hvad der har bevaringsværdi. En sådan fælles referenceramme kunne skabes i form af en udtalt målsætning for bevaringen af kulturarven. Dette ville fremme en fælles ideologi om hvorfor vi overhovedet skal beskæftige os med fortidsminder i nutidens samfund. Optimalt kan en sådan målsætning formuleres i de lovgivninger, der regulerer kulturminderne i landskabet, så man i selve lovteksten kan se formålet med at tage hensyn til de arkæologiske kulturspor. Alternativt kan ideologien komme til udtryk i de vejledninger til lovene, der bør udarbejdes af Kulturarvsstyrelsen, eller som en offentligt tilgængelig og eksplicit hensigtserklæring fra de administrative instanser om formålet med at føre en bevaringspolitik. Det forpligter, at have sådanne erklæringer på hjemmesiden, i nyhedsbreve, i rapporter og lignende.

I denne forbindelse er det en kort omvej værd at se på, hvordan fortidsminderne, "kulturarven" og kulturmiljøet bliver varetaget i Norge og Sverige.

"Kulturminner og kulturmiljø" i Norge

I Norge er alle interesser under betegnelsen "kulturminner", "kulturmiljø" og "kulturlandskab" samlet under Riksantikvaren i Direktoratet for kulturminneforvaltning, Miljøverndepartementet. Interesserne reguleres under to lovgivninger; kulturminneloven (Lov om kulturminner) og plan- og bygningsloven¹⁸. Fylkeskommunerne fører tilsyn med de fredede fortidsminder (2003a), hvilket kan sammenlignes med de danske amters tilsyn efter naturbeskyttelsesloven.

Det er ikke formuleret i lovgivningen, hvorfor det er vigtigt at bevare kulturminner og kulturmiljøer, men Riksantikvarens direktorat er til gengæld eksplicit omkring formålet med bevaring. Riksantikvaren skal frede "et tværsnit av kulturminner", der repræsenterer forskellige etniske og sociale grupper, tidsepoker og næringsveje, der tilsammen beskriver samfundsudviklingen og samspillet med omverden, der har "preget byggverk, kunst og kultur gjennom århundrene" (Riksantikvaren 2003). Kulturminderne og kulturmiljøerne skal bevares

fordi de er en uerstattelig ressource, der rummer mulighed for nytolkning af forhistorien (ibid.), og bidrager til oplevelser, der beriger menneskers liv. Kultursporene "gir oss grunnlag for å forstå vår egen tid og for bedre å planlegge for et samfunn som ligger foran oss", og ved at forvalte dem på en etisk forsvarlig måte viser man respekt for de mennesker, der har levet før, samtidig med at man får viden om "hvordan det var å være menneske før" (Veileder, plan- og bygningsloven).

Rigsantikvarens direktorat understreger endvidere at kulturmiljøet er et udtryk for kulturel mangfoldighed og viser kulturel udvikling i et langtidsperspektiv. Informationstidsalderen "gir oss store muligheter for kulturell utvikling og berikelse, men det kan også bidra til å utløse konformitetskrav, fremmedfrykt og sjåvinisme...Kulturminner og kulturmiljøer gir grunnlag for å kunne påvise hvordan kulturell utveksling gjennom tidene har bidratt til å utvikle og endre ulike kulturer i Norge. Samtidig kan de anskueliggjøre at vår egen fortid kan virke vel så fremmed som dagens kultur i andre land" (Riksantikvaren 2003). Derfor skal Rigsantikvaren forsøge at gøre kulturmindernes og kulturmiljøernes videns- og oplevelsesværdier til aktiver, så "de kan bidra til en positiv åpenhet og nysgjerrighet overfor nye og forskjelligartede kulturelle impulser" (ibid.). Det er altså vigtigt, at fortidsminderne kan vække vores nysgjerrighed og vidensbegær (ibid.). Rigsantikvarens direktorat erkender, at det er mennesker i nutiden, der oplever og definerer kulturspor som kulturminde, og det er kun igennem denne fortolkning, at kulturminde og – miljøer skaber genkendelse og tilhørsforhold, eller endog afstandtagen, til de traditioner og begivenheder, vi knytter til stedet (Riksantikvaren 2003).

Kulturminneloven omfatter alle fortidsminder ældre end 1537 (og samiske kulturspor der er ældre end 100 år) (§ 4). Kulturminner defineres som "alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø", og omfatter alle i dag kendte fundtyper¹⁹ (Riksantikvaren 2003).

Det er ikke tilladt at foretage indgreb i fortidsminder uden dispensation (§ 3). Ved anlægsarbejde skal man tidligst inden anlægsarbejdet påbegyndes underrette kommunen, der "snarest mulig" afgør hvorvidt der kan gives tilladelse til anlægsarbejdet. Hvis et fortidsminde først opdages i forbindelse med anlægsarbejdet, skal arbejdet standses, og myndighederne har tre uger til at afgøre om det kan fortsætte (§ 8). Ved planlægning af "offentlige og større private tiltak" har man pligt til at undersøge, hvorvidt indgrebet vil have betydning for fortidsminder. Den ansvarlige myndighed (fylkeskommunen) har tre måneder til at undersøge, hvorvidt der findes fortidsminder på arealet, og yderligere en måned til at afgøre, hvorvidt arealet kan frigives. Denne frist kan forlænges af Rigsantikvaren (§ 9). Det er fylkeskommunen i samarbejde med Rigsantikvaren, der ud fra faglige og samfundsmæssige hensyn afgør, hvorvidt der kan gives dispensation til at bygge eller plante på området. Hvis der gives dispensation, skal der foretages en udgravning af fortidsminderne på bygherrens regning, og der sættes krav til dokumentation, forskning og formidling (Riksantikvaren 2003).

Fortidsminderne har en fredningszone på 5 meter (§ 6), der kan udvides (i henhold til § 19) til at omfatte et så stort areal, som det er nødvendigt for at sikre de videnskabelige interesser i fredningen. I lighed med bestemmelserne under den danske naturbeskyttelseslov må der fortsat dyrkes på fredede områder. Den norske lovgivning tager imidlertid hånd om dyrkningstruslen, da det er specificeret i loven, at der ikke må pløjes eller foretages andet jordarbejde dybere end tidligere. Endvidere har Rigsantikvaren mulighed for at friholde arealet for dyrkning (§ 3).

Kulturminneloven omfatter såvel kulturminde som kulturmiljøer, hvor kulturmiljøer defineres som "områder hvor kulturminde inngår som del av en større helhet eller sammenheng" (§ 2). Et kulturmiljø kan fredes for at bevare områdets kulturhistoriske verdi, og det er i den forbindelse muligt at regulere, eventuelt forbyde, færdsel og indgreb der modvirker fredningens formål. I Norge udpeges kulturmiljøerne af Rigsantikvaren.

Selvom kulturminneloven automatisk freder alle fortidsminder er de gældende nationale mål for fortidsmindebeskyttelsen at *sikre mangfoldigheden af kulturminde og kulturmiljøer gennem et repræsentativt udvalg* (Veileder, plan- og bygningsloven). I praksis fungerer fredning kun for en lille del af fortidsminderne og også de norske arkæologiske myndigheder er nødt til at *prioritere* bevaringsværdierne. De værdier, prioriteringen skal ske ud fra, fastsættes først i det øjeblik, et fortidsminde eller kulturmiljø berøres. I praksis er det arealforvalterne, der i planarbejdet har mulighed for at sikre bredden af fortidsminder og kulturmiljøer, og kulturminde skal i lighed med de danske kulturmiljøer opvejes mod de øvrige arealinteresser. Fortidsminderne betragtes som en del af de ressourcer, planmyndighederne skal forvalte bæredygtigt. Selvom planmyndighederne ikke er forpligtiget til at udpege kulturmiljøområder som i Danmark, opfordres de til at udarbejde kort over kulturminde og –miljøinteresser (ibid.). Plan- og bygningsloven har bestemmelser om samarbejdspligt, og kulturmindeforvaltningen skal derfor diskutere med kommuner og entreprenører om, hvordan kulturminde integreres i planlægningen, ligesom kommunens arealforvaltere skal inddrage kulturforvalterne tidnok til at man kan analysere eventuelle konflikter og foreslå alternative løsninger på et overordnet planniveau (Rigsantikvaren 2003).

Den norske forvaltning af "kulturarven" adskiller sig en del fra den danske. Først og fremmest opfattes kulturbevaringen som en del af miljøpolitikken, og ikke som et kulturpolitisk område. Dette kommer til udtryk både ved at Rigsantikvaren er et direktorat under miljøministeriet, men også i samtlige udmeldinger om den statslige kulturmindepolitik. Selvom kulturmiljøer i betydningen af kulturhistoriske helheder kun er en lille del af kulturmindeforvaltningen, er kulturmiljø et vigtigt begreb i den norske forvaltning. I Norge er kulturbevaring ikke en del af naturfredningen. I stedet varetages kulturarven af to lovgivninger: kulturminde og plan- og bygningsloven. Til forskel fra i Danmark er *alle* fortidsminder automatisk fredede, og der skelnes ikke mellem synlige og skjulte fortidsminder i kulturminde. Der er hjemmel til at sikre mod nedpløjning af fortidsminderne. Desuden er mulighederne for eftersøgning af skjulte fortidsminder før et anlægsarbejde og en eventuel efterfølgende bevaring af dem langt bedre end i Danmark. Ud fra den norske kulturminde lov har de arkæologiske myndigheder op til fire måneder til at afgøre, hvorvidt et område med fortidsminder skal bevares eller undersøges arkæologisk, hvor fristen i Danmark er 14 dage. De gravende institutioner har med hjemmel i loven tre måneder til at foretage forundersøgelser af et område forud for offentlige og større anlægsarbejder, i modsætning til i Danmark, hvor bygherren ikke er forpligtiget til at få foretaget undersøgelser af området.

Herudover er den norske Rigsantikvar eksplicit om *hvorfor* kultursporene i landskabet skal bevares. Det skal de blandt andet fordi de giver os indsigt i *kulturel mangfoldighed*, i menneskets samspil med naturressourcerne og omverden, og i kulturers foranderlighed og forskelligartede udtryk. Kulturminde kan være med til at udfordre vores selvforståelse, vores etik, kulturopfattelse og nysgerrighed. Desuden er tolkningen af fortidsminder nutidens opfattelse af

kultursporenes symbolværdi. Kendskab til kulturminde og kulturmiljøer kan styrke lokaliteters egenart i en tid, hvor geografiske grænser nedbrydes.

"Kulturmiljø og kulturarv" i Sverige

Det svenske "Riksantikvarieämbetet" varetager kulturmiljøet og kulturarven. Kulturmiljøet omfatter, i lighed med det danske kulturmiljø, alle menneskelige spor i landskabet, mens *kulturarven* defineres som de traditioner og værdier, man bevidst eller ubevidst overtager fra tidligere generationer, og omfatter således både materielle fortidslevn og immaterielle myter og traditioner. Nationalt betydningsfulde kulturmiljøer ("av riksintresse") skal vise, hvordan mennesker har udnyttet naturressourcerne, samfundsudviklingen, økonomi, sociale vilkår, byggeskik og forskelle i æstetiske idealer (Riksantikvarieämbetet 2003).

Rigsantikvarembedets arbejdsopgaver består i at indarbejde hensyn til kulturarven i de øvrige samfundsinteresser, blandt andet ved at sikre at miljømålene opfyldes for kulturmiljøværdierne. De nationalt værdifulde kulturmiljøer signalerer, at disse miljøer har fortrinsret i en afvejning af samfundsinteresser. Desuden arbejder embedet med at udbygge viden om kulturmiljøet og kulturarven, blandt andet gennem databaser, at rådgive om den praktiske bevaring af kulturarven, information om kulturmiljøet samt at bedrive arkæologisk undersøgelsesvirksomhed, der omfatter såvel udgravninger som udarbejdelse af et kulturhistorisk grundlag for arealplanlægningen, herunder miljøkonsekvensbeskrivelse (MKB). Disse bruges i forbindelse med beslutninger om udvikling i infrastruktur og bebyggelse (ibid.), og kan sidestilles med de danske VVM-redegørelser.

De faste fortidsminder er reguleret af kulturminneloven. Ifølge den skal man undgå eller begrænse skader på kulturmiljøet (1 kap. § 1). Faste fortidsminder er defineret som "lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna" og dækker over de i dag kendte såvel synlige som skjulte fundtyper²⁰ (2 kap. § 1). Det er forbudt at ændre eller skade disse (2 kap. § 6). Før et anlægsarbejde påbegyndes skal man "i god tid" undersøge, hvorvidt det berører fortidsminder (2 kap. § 10). Länsstyrelsen beslutter om der skal foretages forundersøgelser. Ved større anlægsarbejder (vejbyggeri, ledningsarbejde ect.) skal bygherren betale for sådanne (2 kap. § 11). Derefter skal man ansøge om dispensation til at fjerne de erkendte fortidsminder, hvilket gives ud fra en vurdering af, om "fortidsmindet medfører en hindring der ikke står i rimeligt forhold til dets betydning" (min oversættelse fra svensk, 2 kap. § 12). Der kan kræves en arkæologisk undersøgelse som grundlag for denne vurdering (2 kap. § 13).

Rigsantikvarembetet arbejder desuden på at udvikle en fælles ideologi for de institutioner, der varetager kulturmiljøet og kulturarven, for at forbedre kommunikationen omkring formålet med fortidsmindebeskyttelsen, og for at gøre kulturlandskabsbeskyttelsen mere kvalitativ, hvorved man øger befolkningens interesse for kulturarven. Embedet ønsker at kulturlevn skal ses i en større sammenhæng med naturværdier, rekreation, regional udvikling, turisme og uddannelse. Det er målet at skabe en bæredygtig samfundsudvikling gennem et helhedssyn på landskabet. Helhedssynet bruges i TVÄRSprojektet, som er et samarbejde omkring natur- og kulturværdier (Riksantikvarieämbetet 2003).

Den svenske kulturmindeforvaltning adskiller sig altså fra den danske på en række væsentligste punkter. For det første giver lovgivningen mulighed for på et tidligt stadie at opveje de kulturhistoriske interesser mod de øvrige samfundsinteresser, hvilket gør, at man kan tilgodese bevaringen af fortidsminder. For det andet bruges kulturmiljøbegrebet som en væsentlig del af den administrative praksis i Rigsantikvarembetet, og der er defineret et ideologisk skel mellem "kulturmiljø" og "kulturarv", hvor kulturarven først og fremmest bygger på traditioner. Kulturmiljøbegrebet bruges i praksis om den del af kulturarvsarbejdet, der foregår i landskabet og i samarbejde med arealforvaltningen, og er en væsentlig del af den ministerielle kulturarvsforvaltning. Begrebet kulturmiljø bruges til at legitimere at der, gennem miljøkonsekvensberegning og udgravning, tages hensyn til kulturarvsbeskyttelsen i det øvrige samfund. Desuden er begrebet "nationalt betydningsfulde" kulturmiljøer klart defineret, og omfatter alle dele af det arkæologiske felt, fra materielle studier af byggeskik over socialanalyser og forandringsstudier til landskabsarkæologi. For det tredje opfattes kultursporene som en samfundsressource, der har vægt i sammenstilling med de øvrige samfundsinteresser, og vægtes i såvel kulturminneloven som ved planarbejdet (ved MKB), med det mål at bæredygtig udvikling omfatter et hensyn til kulturmiljøet og kulturarven. Det er også væsentligt at man fra ministeriel side ønsker at forme et helhedssyn på landskabet, og at sikre en holdbar udvikling for såvel natur- som kulturværdier.

Samarbejde om bevaring af kultursporene

Som det blev beskrevet i specialets første del, findes der i Danmark en række virkemidler, der kan tages i brug for at sikre en bevaring af de kulturhistoriske spor i landskabet. Hvor afsættet i første kapitel var at beskrive disse virkemidler og de institutioner, der forvalter dem, er udgangspunktet nedenfor at opsummere, hvilken *samlet* indsats der er behov for. I en fælles bevaringspolitik er det væsentligt at se på, hvordan man kan arbejde på tværs af ministerielle grænser, og i den forbindelse hvordan Kulturarvsstyrelsen forholder sig til den i kulturmiljøsammenhæng vigtige samarbejdspartner, den amtslige forvaltning. Det er også nødvendigt at se på, hvordan kommunikationen mellem amtsforvaltere og museumsforvaltere foregår. Man kan herefter stille spørgsmålet, hvad der overordnet set er Kulturarvsstyrelsens vigtigste rolle? Først af alt er det dog vigtig at betragte bevaringsopgaven ud fra en fælles ideologi.

Fælles ideologi

I Norge og Sverige *har* man fra ministeriel side bragt nytænkning ind om *hvorfor* vi bør bevare fortidsminderne. I Sverige dækker begrebet "kulturarv" over de nedarvede traditioner og værdier. I Norge erkender man, at det er *vores* refleksioner over kultursporenes værdi, der gør dem til *kulturminder*, *kulturarv* og *kulturmiljø*. Ved at være eksplicit omkring *hvad* begrebet kulturarv dækker over, og hvordan det kan bruges til at understrege ideologier i det moderne samfund, bliver det "legitimt" at bevare visse kulturspor, af den grund, at de opfattes som en del af vor kulturarv. På den måde kan man forholde sig til, hvorvidt man tillægger fortidsminderne national symbolværdi, og det betragtes som en værdi, at mennesker *reflekterer* over deres relationer til kultursporene – om de skaber sympati eller afstandtagen er underordnet. Ved at være eksplicit om kulturarvens funktion som traditionsbærer lægger man op til diskussion om, *hvilke* værdier, vi ønsker at bevare – er det nationalstatens symboler, er det nostalgiske minder, eller er det kildegrundlaget for ny viden og nye problemstillinger? Hver af disse grunde kan være argumenter

for at bevare de forhistoriske spor i landskabet, men hvis argumentet eksempelvis er at bevare kildematerialet for at sikre ny og udfordrende viden, og det i realiteten er den traditionsbundne kulturarv der prioriteres som bevaringsværdig, falder argumenterne til jorden og opnår ikke politisk gennemslagskraft. Kultursporene vil aldrig blive betragtet som *identitetsskabere* hvis man kun forsøger at bevare dem som *identitetsbærere*; altså uden at være eksplicit om, hvorvidt man vil fremme en identitetsdebat eller sikre tilhørsforhold og fællesskabsfølelse omkring de etablerede symboler på national identitet.

Det har stor betydning for bevaringen af kulturmiljøet, at man fra Kulturarvsstyrelsens og Kulturministeriets side er opmærksomme på hvilke signaler man sender om kultursporenes værdi ved at bruge ord som "kulturarv" eller "kulturmiljø". Dette kan eksempelvis gøres ved at man fra ministeriel side tilkendegiver, at der er forskel på disse begreber. Som Steen Hvass har udtrykt det er det "den stadige genfortælling, der holder kulturarven i live i samfundet" (2002; 7). Kulturarv er altså knyttet til nedarvede traditioner, mens begrebet kulturmiljø kan bruges om de fysiske spor, tidlige generationer har efterladt i landskabet.

Hvis bevaringen af kulturlevnene i landskabet skal have størst mulig effekt, er det vigtigt at Kulturarvsstyrelsen er eksplicit omkring *hvorfor* det er vigtigt at sikre kulturminderne. Her kan et begreb som *bevaring af kulturel mangfoldighed* udmærket fungere som slagord i bevaringspolitikken, men det er også vigtigt at Kulturarvsstyrelsen og de øvrige implicerede institutioner (fra amter til universiteter) kommer med mere udførlige udmeldinger om kulturlevnenes betydning for det moderne menneske. Formidlingen af kultursporene, både i landskabet og i museumsudstillinger, kan være med til at vise, at viden om forhistoriske kulturer kan sætte vores eget liv i perspektiv, og skabe eftertanke omkring vores egen identitet, levevilkår og ressourceudnyttelse. Det er vigtigt, at en fælles ideologi, som at viden om fortiden har betydning for det moderne menneskes selvforståelse, kommer til udtryk både hos Kulturarvsstyrelsen og den arkæolog, der møder lokalbefolkningen i marken og kommunalpolitikere på museet. En fælles målsætning for bevaring af kulturlevnene vil være med til at skabe en bred forståelse for, at der skal tages hensyn til fortidsspor.

For at imødekomme arealforvalternes behov for en smidig sagsgang vedrørende kulturarven i landskabet kunne Kulturarvsstyrelsen udarbejde klare vejledninger for de hensyn, der skal tages i henhold til plan- og museumsloven, når et fortidsminde forventes at kunne påtræffes ved anlægsarbejde. Det kunne være videnskabeligt funderede retningslinjer om, hvilke kriterier der bestemmer, hvornår et kulturarvsareal kan eksproprieres i henhold til museumslovens § 27 stk. 8, og hvilke fortidsminder der skal undersøges arkæologisk – for bygherrens regning. Hvis et sådant direktiv forelå, ville man i en anlægssituation have noget at forholde sig til, når man støder på arkæologiske fund. Med en officielt forskrift i hånden ville en bygherre formodentlig lettere kunne acceptere at skulle flytte sit planlagte byggeri, hvis det viser sig at der forestår en udgravning, eller hvis Kulturarvsstyrelsen vælger at bevare fortidsmindet in situ.

Samarbejde mellem amter, kommuner og museer

Såvel museerne som kulturministeriet har ansvar for at sikre kulturarven i landskabet ved hjælp af museumsloven. Dette kan begrundes i den tidligere påviste ændring af museumslovens ånd, der opprioriterer in situ bevaring. Den nye museumslov lægger op til at planmyndighederne har en betydelig rolle i bevaringen af fortidsminder, først og fremmest i samarbejde med museerne

omkring arealanvendelsen. I specialets første del blev det tydeliggjort, at kommunerne ikke tolker museumsloven ud fra bevaringshensyn. Det kan betragtes som museernes ansvar at gøre planmyndighederne opmærksom på hensigten med museumsloven. Museerne må derfor insistere på at få lov til at gennemføre forundersøgelser i region- og lokalplanernes høringsfase, således at der er mulighed for en ændring af planerne og tid til en eventuel sagsbehandling med henblik på ekspropriation. Hvis museerne i deres henvendelser til planmyndighederne formulerer deres krav ud fra museumslovens formål, og den vægt, der lægges på *bevaring* i § 23, er det muligt, at arealplanlæggere i amter og kommuner langsomt vil ændre holdning til arkæologernes rolle i arealforvaltningen. En sådan ændring har fundet sted i nogle kommuner i løbet af de sidste 10 år, hvor kommunalforvaltere har indset, at det er nødvendigt at betale for prøvegravninger og ikke nøjes med arkivalisk kontrol. En sådan holdning er kun tilstede hvor arkæologer har insistet på retten til forundersøgelser. Det vil i denne sammenhæng være en fordel, at de arkæologisk ansvarlige museer arbejder ud fra den førnævnte fælles ideologi.

Man kan argumentere for, at også planmyndighederne – altså i de fleste tilfælde kommunerne – bør tolke museumsloven anderledes, end det gøres i dag. Optimalt burde museumsloven fortolkes således, at planmyndighederne inden udarbejdelsen af lokalplaner, eller meget tidligt i fasen, inddrager museet. Museet skal så ved forundersøgelser vurdere, om lokalplanen kan godtages i sin oprindelige form, eller om lokalplanen må ændres. Dette må være tilfældet, hvis museet konstaterer at de værdier, der er under terræn, bør bevares for eftertiden. Dette kan i princippet forholdsvis let lade sig gøre i mange lokalplaner, hvis man lægger de åbne arealer strategisk i forhold til de arkæologiske spor.

Museerne er forpligtiget til at beskæftige sig med bevaring gennem museumsloven. Som det fungerer i dag er det dog sjældent, at museerne deltager i bevaring af fortidsminder, og endnu mere sjældent at de er aktive initiativtagere til bevaring af kulturarven i landskabet. Det er imidlertid på museerne, eksperterne indenfor den forhistoriske (og den historiske) kulturarv sidder, eftersom der kun er ansat ganske få arkæologer og historikere i amter og kommuner. Selvom det ikke er det er museernes centrale opgave, er det ønskværdigt, at museerne tager deres ansvar for bevaring af kulturarven op til revision. Den virkelige bevaring foregår jo ikke i museernes magasiner, men først og fremmest i landskabet.

Museernes kompetence er forsøgt udnyttet i de regionale kulturmiljøråd. Erfaringerne fra disse råd viser, at det *kan* være svært at bevæge sig over de administrative skel i forvaltningen. De eksisterende skel mellem amtslige sagsbehandlere og museumsansatte, og mellem kulturmiljørådet og amtsmuseumsrådet rummer barrierer for en effektiv bevaringspolitik (samtale med Keld Dalsgaard Larsen 2002). Samtidig er der skarpt skel mellem de enkelte amter, og internt i amterne mellem kultur og naturområdet, og endda mellem hvorvidt kulturhensyn varetages gennem planloven (som kulturmiljøudpegninger) eller under naturbeskyttelsesloven (fredede fortidsminder)²¹. Endvidere oplever man i kulturmiljørådene en faglig grænse mellem historikere og arkæologer (samtale med Kjeld Dalsgaard Larsen 2002). Disse forhindringer for en velfungerende bevaringspolitik ville kunne minimeres, hvis man i alle dele af forvaltningen arbejdede efter en fælles formuleret målsætning. Dette ville give de amtslige og museumsansatte forvaltere et fælles "sprog", og det ville blive mindre væsentligt, om det netop er "kulturmiljøområder", "kulturarvsarealer" eller fredningsværdige lokaliteter, man beskæftiger sig med.

I planloven *er* der grundlag for at interesser arbejder sammen. Man bør i højere grad indtænke bevaringsinteresser og fritidsbrugen af landskabet sammen. Én af intentionerne med udarbejdelsen af kort over forventede følsomme arkæologiske områder er netop at øge muligheden for at der foretages "sektorovergribende reguleringer i det åbne land" (Ringtved 2002; 11). Ved at sammenkøre bevaringsinteresser omkring naturbeskyttelsesområder, drikkevandsinteresser og fritidsbrug af landskabet kan man i højere grad sikre de kulturhistoriske elementer i landskabet. Drikkevandsbeskyttelsen skal i lighed med kulturmiljøbeskyttelsen tilgodeses gennem ekstensive dyrkningsmetoder og minimal brug af gødning og sprøjtemidler, og tilsvarende tiltag vil kunne beskytte fortidsminder mod destruktion som følge af intensiv landbrugsdrift. Det er desuden vigtigt, at skovrejsningsområder i videst mulige omfang tager hensyn til kulturhistoriske interesser, allerede i udpegningen af skovrejsningsarealer, men også ved at tilgodesse kulturspor i åbne arealer, når skovene etableres. Ved at tænke rekreative interesser, der ikke kræver etablering af store fysiske anlæg, sammen med kulturmiljøudpegning i regionplanlægningen, kan man udnytte kultursporenes fortælleverdi optimalt. En fælles målsætning i alle dele af forvaltningen ville udnytte de faglige kompetencer og institutionernes forskelligartede ressourcer bedst muligt.

Samarbejde på ministerielt niveau

Som det blev konstateret i indledningen til den statslige udmelding om bevaringen af den faste kulturarv, har "et velfungerende statsligt netværk...afgørende betydning for, at området fungerer effektivt, og at viden og indhøstede erfaringer udnyttes og deles på tværs af ressortgrænser og institutioner" (Kulturministeriet 2002; 12). En optimal sikring af fortidsminderne vil derfor ske gennem et udbygget samarbejde mellem Kulturarvsstyrelsen, der gennem museumsloven og naturbeskyttelsesloven kan arbejde for in situ bevaring af fortidsminder, og Miljøministeriet, der varetager planloven og den øvrige naturbeskyttelseslov. Dette skulle naturligvis ske i gensidig respekt for hinandens virkemidler. Kulturarvsstyrelsen virkemidler ud over forvaltning af loven er ekspertviden omkring kulturspor, kontakt til museerne og de gravene arkæologer, samt en positiv holdning i befolkningen vedrørende fortidsminder. Miljøministeriets virkemidler er yderligere forbindelsen til de amtslige regionplaner, juridisk erfaring med forvaltning af miljølovgivningen samt med uddelingen af miljøstøttemidler, samt tæt kontakt til amter og Skov- og Naturstyrelsen i forhold omkring eksempelvis skovrejsning og naturgenopretning, eller i forbindelse med formidling i landskabet.

Det er særdeles vigtigt i denne sammenhæng, at man holder fast i, at kulturmiljøet skal være miljøbeskyttelsens tredje dimension. Dette kræver en aktiv promovning og fastholdelse af begrebet fra Kulturarvsstyrelsen side, nu hvor kulturmiljøpolitikken ikke længere er Skov- og Naturstyrelsens ressortområde.

Kompetenceforvirringen mellem Kulturarvsstyrelsen og amterne i forbindelse med udpegningen af henholdsvis kulturarvsarealer og kulturmiljøer giver risiko for at bevaringen af kulturressourcerne forringes. I værste fald vil amterne kunne tolke Kulturarvsstyrelsens udmelding om kulturarvsarealer i Danmark sådan, at de i fremtiden kan nedprioritere deres beskyttelsesindsats, idet arealudpegningen tilsyneladende bliver varetaget af Kulturarvsstyrelsen. Sådanne kompetencekonflikter bør kunne undgås ved at man betragter bevaringen af kulturminderne som en helhedsorienteret indsats.

Kulturarvsstyrelsens vigtigste rolle i en helhedsorienteret bevaringspolitik er altså som koordinator, idemager, og udformer af ideologiske overvejelser. Styrelsen skal være et fælles bevarings"ansigt" udadtil mod politikere og offentligheden. Det er vigtigt at Kulturarvsstyrelsens så ofte og bredt som muligt tilkendegiver formålet med at bevare kulturlevn in situ, og kreativt koordinerer bevaringstiltag så de enkelte bevaringsniveauer kan forvaltes optimalt. Kulturarvsstyrelsen bør altså betragte det som en meget vigtig opgave at samarbejde med de øvrige implicerede ministerier omkring lovgivninger, vejledninger, rapporter og statslige udmeldinger. Derigennem bliver det muligt at informere arealforvaltere og museumsansatte om bevaringsmuligheder, og koordinere bevaringsindsatsen på amtsligt og kommunalt niveau.

Bevaringstiltag på flere niveauer

De ovennævnte bevaringsinstanser kan bidrage til at sikre kultursporene i landskabet på flere niveauer. De virkemidler, der findes i dag er fredning, kulturmiljøudpegning og udvælgelse af kulturarvsarealer. Alternativt til in situ bevaring kan man foretage udgravninger for at sikre, at videnspotentialer i fortidsminderne ikke går helt tabt. Det er særdeles vigtigt, at *prioriteringen* af, hvad der skal sikres på hvilken måde, er velovervejet.

Fredning

Bevaringsværdige *naturtyper* har først og fremmest været beskyttet gennem fredninger, og været sikret gennem tilsyn og pleje af arealerne. Man har skelnet mellem forskellige typer af fredninger, fra totalfredninger, hvor der ikke må foretages menneskelige indgreb, over naturtypefredninger med bevarende interesse for øje, hvor den ønskede tilstand er søgt opretholdt ved pleje, til landskabsfredninger og rekreative fredninger, hvor man har sikret publikum udsyn over og adgang til arealerne (Gyrsting og Ovesen 1984; 6f).

Man kan ligeledes forestille sig, at man i fremtiden med fordel også skelner mellem forskellige former for kulturarvsfredning. Der kan være tale om mindre totalfredninger, hvor særdeles velbevarede arkæologiske lokaliteter opkøbes og beskyttes mod indgreb af nogen art. Disse kunne så suppleres af bevarende fredninger, hvor man stadig kan foretage indgreb – eksempelvis fortsat dyrkning – men hvor bevaring af fortidsmindet har hovedprioritet i forhold til dyrkningsudbytte og effektiv drift. For disse fredninger kunne man forestille sig at der blev indgået mindelige aftaler med lodsejeren, der mod kompensation holdt sig indenfor en bestemt pløjedybde og undlod skadelig brug af gødning og pesticider. Man kunne også, i tråd med ovennævnte, forestille sig rekreative fredninger, der kunne komme på tale ved lokaliteter, der er særligt velegnede til formidling, i stil med Skov- og Naturstyrelsens kulturmiljøprojekt ved Alstrup Krat (se Bech 2003). Ved disse fredninger kunne man, i modsætning til de totalfredede arealer, tilgodese publikums interesser og opstille plancher og bænke, etablere stisystemer og eventuelt anlægge "minimuseer" i form af små, overdækkede udstillingsrum.

Før ovennævnte vision kan realiseres, er det nødvendigt at erkende, at Kulturarvsstyrelsen mangler nogle virkemidler, der kan beskytte de bevaringsværdige, truede fortidsminder. Dette ville i første omgang kunne hentes gennem to ændringer af naturbeskyttelsesloven. For det første burde de skjulte fortidsminder stilles bedre med hensyn til beskyttelse under lovens § 12. I øjeblikket er det muligt at sikre de ikke-fredede gravhøje og dysser, mosefund samt bopladser ved at

Kulturarvsstyrelsen tinglyser disse. Det er imidlertid ikke muligt at tinglyse eksempelvis en gravplads (se bilag 2), og denne omfattende arkæologiske fundkategori bør tilføjes lovens bilag, kapitel 2 eller 3.

Ved denne lille tilføjelse ville Kulturarvsstyrelsen have mulighed for gennem tinglysning at sikre en stor del af det *anlægstruede* kildemateriale. Skal styrelsen også have et virksomt redskab til at sikre *dyrkningstruede* fortidsminder, må den arbejde for at blive berettiget til at indstille arkæologiske lokaliteter til arealfredning, ved at blive tilføjet i lovens §33 stk. 3 i lighed med Skov- og Naturstyrelsen, amtsrådet, kommunalbestyrelsen og Danmarks Naturfredningsforening. Det ville på ingen måde være urimeligt ad denne vej at give de kulturhistoriske arealer samme principielle beskyttelse, som da de lå under Skov- og Naturstyrelsens ressortområde.

Det er værd at overveje, hvad det betyder for prioriteringen af fortidsminder, at de, som i Norge og Sverige, alle er automatisk fredede, og ikke som i Danmark, hvor de skjulte som udgangspunkt er "fredløse". Som praksis er i Danmark, er kun en fjerdedel af lokaliteter med forhistoriske fund værd at udgrave. Den nye museumslov blev udformet med skelen til Norge og Sverige, hvor bygherren også betaler for de arkæologiske undersøgelser. I den danske lovtekst er det imidlertid centralt, at der skal *prioriteres* mellem væsentlige og ikke-væsentlige kulturværdier før en udgravning sættes i værk. Hvis administrationen af fortidsminder i Danmark skal komme på højde med den i Norge og Sverige, er det en forudsætning, at loven fra museernes og Kulturarvsstyrelsens side tolkes sådan, at alle fund er væsentlige for den arkæologiske forskning. Dette ville i praksis sidestille de danske fortidsminder med de øvrige nordiske, således at de reelt fik status som automatisk fredede. I fremtidige revisioner af lovgivningen bør man overveje, om en sådan status formelt kan tildeles de danske kulturspor.

En force ved fredningsformuleringen i den norske og svenske lovgivning er, at synlige og skjulte fortidsminder stilles lige. Et problem ved at indføre automatisk fredning er imidlertid at man, ligesom ved brugen af skadevolderprincippet, risikerer at sætte den hævdevundne folkelige opbakning over styr. Dette argument var imidlertid også det mest fremhævede blandt modstanderne af naturbelyselseslovens ændring i 1937. Modstanderne mente som sagt, at en lovmæssig regulering ville forringe forholdet til lodsejerne, og dermed i virkeligheden komme fortidsminderne til skade. Resultaterne af de nyeste opgørelser over gravhøjenes tilstand viser imidlertid, som det fremgik af prologen, at de fredede høje i visse egne af landet er de eneste bevarede. Lovmæssig fredning *kan* derfor være en god løsning på bevaringsproblemet.

På trods af, at fredning generelt er en dyr metode rent samfundsmæssigt, yder den bedst beskyttelse for fortidsminderne (især de usynlige). Det er derfor vigtigt ikke at bortskrive sig muligheden for fredning. Indtil videre er Kulturarvsstyrelsens bedste fredningsredskab ekspropriering efter museumslovens § 27 stk. 8. Det må anbefales at man fra Kulturarvsstyrelsens side overvejer, om der er nogle fundkategorier, der fremover bør eksproprieres med henblik på bevarelse. Det er vigtigt, at Kulturarvsstyrelsen vil være parat til at gribe ind, når man har en oplagt mulighed for at bevare et forskningspotentiale for eftertiden. Man bør endvidere i mange sager overveje om det, som tidligere nævnt, samfundsøkonomisk bedre kan betale sig at Kulturarvsstyrelsen opkøber jorden, end at arealet udgraves. Dette vil imødekomme det ønske, den forrige kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen fremsatte på arkæologikonferencen: "Kan vi undgå udgravninger og styrke mulighederne for bevaring på stedet? Kan vi udnytte samfundets

ressourcer bedre?" (2001;10). Opkøb og ekspropriation bør prioriteres højt i øjeblikket, hvor det er Kulturarvsstyrelsens eneste fredningsvirkemidler, så længe styrelsen ikke kan indstille til arealfredning, så længe der ikke bliver taget hånd om dyrkningstruslen, så længe arealforvalterne ikke lever op til museumslovens bevarende ånd, og så længe kulturmiljøudpegningerne ikke sikrer de forhistoriske anlæg.

Udpegning af områder med kulturel mangfoldighed

Den traditionelle fredning af fortidsminder udelukker enhver opvejning mod øvrige samfundsmæssige interesser, hvilket øger risikoen for at skabe et museumslandskab. Den nye museumslov lægger op til, at der skal ske en afvejning mellem kulturarven i landskabet og øvrige samfundsinteresser, ligesom kulturmiljøinteresserne vægtes mod samfundets øvrige interesser. Dette muliggør i modsætning til fredning, at fortidsminderne *kan* forvaltes som en del af en bæredygtig samfundsudnyttelse. Fortidsminderne har altså med kulturmiljøbegrebet og den nye museumslov fået konkurrence af de øvrige samfundsinteresser, men der er på den anden side åbnet for en principiel mulighed for, at flere fortidsminder kan beskyttes, såfremt samfundet opprioriterer disse i forhold til byggeri ect.

I den norske *Lov om kulturminner* er formålet at værne om kulturminner og kulturmiljøer, "både som en del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning", mens det svenske Rigsantikvarembede lægger større vægt på kulturmiljø end på kulturarv. Den norske og svenske ministerielle forvaltning står i modsætning til den danske praksis. Siden Kulturarvsstyrelsen ved ressortomlægningen fik det overordnede ansvar for kulturmiljøområdet benyttes ordet "kulturmiljø" kun sjældent i den overordnede forvaltningspraksis²², men kun i forbindelse med forvaltning på amtsniveau. Derimod promoverer Kulturarvsstyrelsen i øjeblikket kulturarvsarealudpegningen. Negligeringen af kulturmiljøbegrebet er imidlertid uheldigt, set i sammenhæng med den gængse arealforvaltningspraksis i Danmark, hvor miljøbegrebet har en langt bedre status end kulturarvsbeskyttelse. Eksempelvis har de områder, der er markeret som kulturmiljøer i Regionplanen, større gennemslagskraft i arealforvaltningen end de planlagte kulturarvsarealer, idet lokalplanen ikke må stride mod amtets retningslinier. Planlæggerne er derimod ikke forpligtiget til at slå op i Kulturarvsstyrelsens database.

Udpegningen af kulturarvsarealer adskiller sig på endnu et område i forhold til kulturmiljøudpegningerne. Kulturarvsarealerne er først og fremmest punktudpegninger, og tager ikke på nogen måde hånd om helheden i kulturlandskabet, på trods af den tværministerielle udmelding om at helhederne i kulturhistorien skal sikres. Dette står også i kontrast til kulturmiljøidéen, der jo netop skal sikre, at *miljøet* forstået som sammenhængene i landskabet skal bevares²³.

I øjeblikket kunne det se ud til, at Kulturarvsstyrelsen ikke har den store interesse i at beskæftige sig med kulturmiljøet²⁴. Kulturmiljø er først og fremmest et politisk begreb, brugt af Svend Auken til at markedsføre en bestemt miljøstrategi, og ved at tilsidesætte begrebet til fordel for *kulturarven i landskabet* kan man frygte, at kulturmiljøbetegnelsen vil miste sin værdi på et højere politisk plan. Hvis Kulturarvsstyrelsen imidlertid valgte fortsat at benytte begrebet kulturmiljø, ville amterne fortsat have en interesse i at forbedre kulturmiljøudpegningerne, og aktivt inddrage dem i planlægningen.

Som det blev konkluderet omkring de fredede fortidsminders tilstand, fungerer punktfredninger rimeligt for synlige fortidsminder, i og med deres bevaringsgrad løbende kan kontrolleres ved tilsyn. Punktfredninger gælder imidlertid kun små arealer, og dermed får man aldrig sikret sig en sammenhæng i landskabet, hverken indenfor én periode eller som repræsentant for et langt tidsforløb. Desuden kræver en punktfredning i langt de fleste tilfælde at fortidsmindet er synligt, således at dets tilstand kan holdes under opsyn. Punktfredninger er dermed alt for utilstrækkelige til at sikre den forhistoriske kulturarv forsvarligt.

Det må konstateres, at selvom der er stor forskel på, hvor opmærksom amterne er på forhistoriske elementer i kulturmiljøudpegningerne, *kan* kulturmiljøer fungere som en beskyttelse af fortidsminderne – såvel de skjulte som de synlige. I dag spænder udpegninger med hensyn til de forhistoriske elementer fra at tegne de allerede fredede fortidsminder ind i Regionplanenes kortmateriale, som i Roskilde Amt, over inddragelse af de forhistoriske perioder i bebyggelsessammenhængen, som i Ribe Amt, til også at udpege områder med potentielle fund, som i Århus Amt. I og med at kulturmiljøudpegningerne og henstillingerne i Regionplanen skal respekteres i kommunernes arealforvaltning, vil sådanne forhistoriske udpegninger være beskyttet mod anlægsarbejde.

Der må imidlertid sættes spørgsmålstejn ved, hvorvidt kulturmiljøbeskyttelsen og administrationen af disse udpegninger gennem planloven er reel. Selvom Ribe Amt i sin målsætning tilkendegav at beskytte gennem planloven og naturbeskyttelsesloven, handler amtet ikke i overensstemmelse med loven, idet det har valgt kun at føre tilsyn med 30 ud af ca. 2000 fortidsminder (Holm 2002; 23). En kulturmiljøudpegning betyder, at de kulturhistoriske interesser skal opvejes mod de øvrige arealinteresser, og et kulturmiljø kan derfor nedprioriteres i forhold til elkabler, rensningsanlæg og golfbaner. Dette gælder især når man som i Roskilde Amt differentierer i "særligt bevaringsværdige", "bevaringsværdige" og "øvrige interesser". Her vil de få, særdeles bevaringsværdige kulturmiljøer nok blive vægtet tungt i arealanvendelsen, mens det store antal kulturmiljøudpegninger vil stå dårligt, når de skal vægtes mod andre arealanvendelser.

Hvis man i fremtiden skal kunne bruge kulturmiljøbegrebet fornuftigt, kræver det, at man opprioriterer det på lige linie med de to øvrige grene i beskyttelsesindsatsen (Kulturmiljørådet i Århus Amt 1999). Det betyder, at man må sørge for at få egentlige kulturhistorikere ansat i forvaltningen – altså historikere og arkæologer.

Man får mest sandsynligt en brugbar og rimelig kulturmiljøbeskyttelse, hvis man har den rette ekspertise i amterne. Arbejdet med kulturmiljø i den seneste Regionplan har vist, at selvom man henter eksperthjælp fra de lokalhistoriske museer og arkiver, er det svært at prioritere, vurdere og sortere i de indhentede oplysninger, hvis man ikke er uddannet til at forstå museernes begreber og interesser (samtale med Poul Henning Jensen 2002). Der er som tidligere nævnt stor sandsynlighed for et problematisk samarbejde mellem forvaltningen og museerne, hvis der ikke er overensstemmelse mellem målsætninger og metoder.

Såfremt amterne vælger at lave en prioritering og vægtning i kulturmiljøudpegningen, er det vigtigt, at alle perioder – såvel forhistoriske som historiske og nyere tid – kan udpeges som særligt bevaringsværdige. En sådan vægtning er ønskværdig for amterne²⁵. Grunden er blandt andet, at amterne har brug for et middel til at kunne vurdere både kulturmiljøernes tilstand og effekten af bevaringstiltagene (Højring og Caspersen 2001; 10). Hvis kulturmiljøerne skal vægtes er det

vigtigt, at det sker på et videnskabeligt grundlag fremfor et arealforvaltningsmæssigt. Det er derfor afgørende, at fagfolk på museerne samt Kulturarvsstyrelsen er med til at opstille de indikatorer, der vil være gældende for en graduering af de forhistoriske (og historiske) kulturmiljøer.

Kulturmiljøbegrebet kan være med til at sikre hovedformålet i Maltakonventionen, og dermed den oprindelige intention i museumslovgivningen (se Voss og Rostock 2002), nemlig at bevare tingene hvor de findes i landskabet. Hvis de forhistoriske perioder får en rimelig og velbegrunderet prioritering blandt de udpegede beskyttelsesværdige arealer, kan man sikre, at man allerede før planlægningen af indgreb i landskabet tager hensyn til fortidsminderne.

Konkrete tiltag i kulturmiljøforvaltningen

Hvis man vil sikre at alle dele af landbrugets historie bevares i landskabet, er det væsentligt at beskytte eksempler herpå fra den første neolitisering frem til i dag. En metode, der bør opprioriteres for at beskytte det forhistoriske materiale, er at udpege områder, hvor man med rimelig sandsynlighed eller med sikkerhed véd, et sådant findes. De usynlige fortidsminder har én stor svaghed når det kommer til sådanne udpegninger: i mange tilfælde ved man ikke, hvad der gemmer sig under jordoverfladen – og *hvis* man ved det, er det ofte ensbetydende med, at det er for sent at bevare levnene mod destruktion. Men i stedet for blot at acceptere, at kulturmiljøudpegninger først og fremmest kommer de synlige miljøer til gode (som Ringtved 2002), må man begynde at bruge andre metoder for at sikre de skjulte kulturlevn mod udryddelse. Det kan gøres ved at udpege større arealer i amterne ud fra topografiske og statistiske formodninger om, at der forekommer bo- og gravpladser fra bestemte perioder i disse områder.

En metode til at sikre såvel bredden som det egnesspecifikt unikke er ved i højere grad at tage udgangspunkt i det, der definerer det enkelte amts regioner i forhold til de andre amter. Eksempelvis har Århus Amt haft denne tankegang inde i billedet ved udpegningen af de nuværende kulturmiljøer (Århus Amt 2001b; 70 og samtale med Keld Dalsgaard Larsen 2002), men temaoverskrifterne viser meget tydeligt, at det er den generelle Danmarkshistorie, man ønsker at bevare i landskabet (se Århus Amt 2001b).

For Århus Amt er det i den sydlige og vestlige del især søerne og mod nord fjord- og ålandskaberne, der har haft betydning for bebyggelsen i landskabet siden stenalder. Derfor kan man med rette have et tema, der f.eks. hedder "kystbebyggelse langs fjordene" eller "Gudenåens opland". Sådanne temaer ville foruden at være relevante for regionen også kunne anvendes for såvel forhistoriske, historiske som nyere perioder.

I dag er de udpegede kulturmiljøer i Århus Amt beskrevet ultra kort (Århus Amt 2001b). De korteste beskrivelser er på én linie (se bilag 1). Sådanne beskrivelser er stort set ubrugelige i planlægningen; man kender ikke arealets afgrænsning nærmere, og man ved ikke hvad man skal tage hensyn til i netop det kulturmiljø. Som minimum må hver udpegning, som i Vejle Amt, rumme en præcis afgrænsning og en beskrivelse af kulturmiljøets sårbarhed og trusler (se Hougaard Rasmussen et al. 1999). For at man som arealforvalter kan tage hensyn til kulturmiljøerne i praksis er det afgørende at der foreligger en præcis beskrivelse af *hvad* der skal beskyttes, og *hvad* det skal beskyttes *mod*. Ikke-synlige fortidsminder bliver eksempelvis ikke påvirket visuelt på samme måde som de synlige. Et andet vigtigt eksempel er at de skjulte kulturmiljøer vil være meget følsomme overfor skovrejsning og især dybdepløjning, mens andre

kulturmiljøer ligefrem vil fremstå i en bedre sammenhæng hvis der rejses skov omkring dem. En præcis vurdering af kulturmiljøernes karakter vil desuden gøre det muligt at inddele miljøerne i forskellige kategorier af bevaringstilstand (Højring og Caspersen 2001; 94). Beskrivelsen kan også hjælpe lodsejerne og amtets øvrige medarbejdere til at forstå, hvorfor kulturmiljøet skal bevares, og hvordan man gør det bedst.

Selvom Århus Amt har gode muligheder for at udpege områder med arkæologisk kildemateriale som kulturmiljøer, er det her som i de øvrige amter muligt at opprioritere forhistorien. En overskuelig og nem måde at gøre dette på kunne være at lægge større vægt på *emnerne* indenfor de udpegede miljøer og mindre vægt på periodeinddelingen. Som eksempel vises i tabel 3 Århus Amts temaer knyttet til en bestemt periode. Ved en gennemgang af emnerne ses det, at alle temaer i historisk tid er egnede eller endog velegnede også som forhistoriske temaer. Det er oplagt at bruge temaer som "landbrugslandskabet", "landsbyer" og i mindre udstrækning "herregårdskabet"²⁶ som begreber, der indeholder hele landbrugets historie fra de første agerbrugere til industrialiseringens begyndelse. Når man betragter de forhistoriske og historiske spor under et helhedssyn, skaber man større sammenhæng mellem de udpegede kulturmiljøer i landskabet, som det blev eksemplificeret med Ribe Amt.

Tabel 3: Århus Amts kulturhistoriske temaer. Med stjerne er markeret de emner, der vil kunne bruges til at betegne både historiske og arkæologiske temaer. To stjerner markerer de mest velegnede emner. (Århus Amt 2001b)

Periode	Tema	
Forhistorisk tid	Forhistorisk tid.	
	Underinddelt i synlige, ikke-synlige og potentielle fortidsminder	
Historisk tid	Landsbyer	**
	Landsbykirker og kirker i det åbne land	*
	Landbrugslandskabet	**
	Herregårdskabet	*
	Havne og veje	**
	Vand- og vindmøller	*
	Nyere tid	Industrialisme og kraftanlæg
	Jernbanedrift og stationsbyer	
	Andelsbevægelsen	
	Råstofbrydning	*
	Fritidslandskabet	
	Militære anlæg	*
	Andet (eksempelvis skoler, forvaringsanstalter, domhuse m.v.)	

I princippet er det underordnet, om arealudpegningen går under begrebet kulturmiljø eller kulturarv. Fremgangsmåden bør være en kortlægning af områder, fagfolk finder interessante i forskningssammenhæng. Det kan være arealer med allerede kendte lokaliteter, eller det kan være områder hvor de arkæologiske interesser er ukendte, men hvor der er en væsentlig formodning om at de forekommer. Denne kortlægning kan bruges i forbindelse med udpegning af arealinteresser (skovrejsningsområder, parcelhuskvarterer, industriområder, friluftinteresser ect.) i region- og

lokalplanerne, eller ved planlægning af anlægsarbejder. Kortlægningen skal i videst mulige omfang være indarbejdet i de almindelige arbejdsprocedurer i planlægningen, ligesom kulturmiljøudpegningerne, men de skal også have et højt fagligt niveau og faglig formålsbeskrivelse, som de fremtidige kulturarvsarealer. Det er vigtigt, at de udpegede områder løbende kan revurderes, for at forhindre fastfrysningen af landskabslementer, og for at sikre at nyerkendte interesser kan komme med i planlægningen. For at garantere at den almene borgers interesse i at bevare kulturspor bliver tilgodeset, er det vigtigt, at interesseudpegningen kommer i offentlig høring, i lighed med de øvrige arealudpegninger i region- og lokalplanerne.

Hvis der fremover sker en god vejledning til amterne om forhistoriske kulturmiljøudpegninger, hvor udgangspunktet er de historiske fællestemaer, og der tilskyndes til udpegnings af endnu ikke arkæologisk undersøgte områder, kan kulturmiljø blive en udmærket beskyttelse for det forhistoriske kildemateriale, først og fremmest ved anlægsarbejder, råstofindvinding og tilplantning. Endvidere vil de forhistoriske spor kunne beskyttes mod nedbrydning ved dyrkning, hvis amterne gør en indsats for at informere lodsejere om kulturmiljøudpegningerne og lave aftaler om skånsom drift.

Foruden ved udpegnings af områder med kulturel mangfoldighed er, at man minimerer risikoen for at skabe et museumslandskab, som det let er tilfældet med fredninger. Formålet er dog det samme: at sikre samtlige kulturspor afsat gennem de sidste 12.000 år i at forsvinde ureflektet, ved anlægsarbejde, skovrejsning og dyrkning.

Synliggørelse af de usynlige fortidsminder

Som det ses i citatet i introduktionen til denne del, betragter Kulturarvsstyrelsen det som en grundlæggende forudsætning for bevaringen af kulturarven, at vi kender til det, vi vil bevare. Men den arkæologiske videnskab udmærker sig jo netop ved at hvile på et kildegrundlag, der først dukker op af jorden hen ad vejen.

Kulturarvsarealudpegningerne er et forsøg på at "synliggøre" de usynlige fortidsminder i planlægningen. Kulturarvsarealerne kan blive en god beskyttelse mod destruktions ved anlægsvirksomhed for et begrænset udvalg af de kendte lokaliteter. Det er imidlertid langt sværere at inddrage de ikke-registrerede bevaringsværdier i planlægningen af fremtidig arealanvendelse. De indikative modeller over grav- og bopladsers placering i landskabet i forhistoriske perioder er en metode, hvorved man prøver at tage højde for skjulte kulturspor – her er det endda et forsøg på at øge beskyttelsen for de endnu ikke erkendte lokaliteter. Problemet med disse metoder er, at stort set alle arealer i Danmark rummer potentielle spor fra en forhistorisk periode. En anden metode er at vælge nogle af de områder ud som bevaringsværdige, der har størst fundpotentialer. Dette er eksempelvis forsøgt ved kulturmiljøudpegningen i Århus Amt. Denne type beskyttelse høster imidlertid stadig meget lille forståelse blandt ikke-arkæologer (Samtale med Kjeld Dalsgaard Larsen 2002 og Poul Henning Jensen 2002). En mere effektiv beskyttelse af de skjulte kulturspor opnår man sandsynligvis først, når det bliver almindelig forvaltningsprocedure at afsætte ressourcer til omfattende arkæologiske forundersøgelser.

Det skal bemærkes, at museerne, i denne optimale fortolkning af lovene, ikke forlader sig på arkivalsk kontrol, men finder det helt nødvendigt at lave forundersøgelser for at kunne vurdere om der er kulturværdier i jorden. Det er almindeligt kendt, at der er visse anlægstyper, der i nogle egne

endnu er umulige at finde i arkiverne og samtidig svære at finde ved rekognoscering (Jensen, C. K. 2001), eksempelvis bronzealderboplads (Bjerrum 2001).

Førnævnte gennemgang af al arkivmaterialet fra udvalgte sogne på fire østjyske museer bekræfter antagelsen om, at arkiverne er meget mangelfulde. For ældre førromersk jernalders vedkommende var langt hovedparten af boplads materialet fremkommet i forbindelse med en lokalplansag. Det samme gælder for lokaliteter fra yngre førromersk jernalder og ældre romertid; her er over halvdelen af bopladserne blevet registreret i forbindelse med byggeri, motorvejs- eller ledningsføring samt råstofindvinding, mens under én procent er registreret ved anmeldelse eller besigtigelse. En sjettedel af arkivregistreringerne er indkommet fra land- og skovbrug, hvorved dette tal også dækker over sager, der er behandlet af museet forud for skovrejsning. Antallet af de bopladser, der er registreret i museernes er langt mindre, end det antal, man kan finde ved undersøgelse af området forud for anlægsarbejde. Det er tilsyneladende ikke muligt ud fra arkivet at give et bud på, hvor mange fortidsminder, der gemmer sig under mulden, når museet skal give svar på byggetilladelser.

Tabel 4: At over halvdelen af romertidsbopladserne i de 57 østjyske sogne er registreret i forbindelse med anlægsvirksomhed tyder på, at museernes arkivregistreringer langt fra viser det reelle billede af jernalderlokaliteterne.

SUM: 63	Bygge-anlæg og Råstofindvinding	Land- og skovbrug	Berejsning og anmeldelse/besigtigelse	Andet
Antal registreringer	37	10	5	11
I procent	59	16	0,8	17

En omhyggelig forundersøgelingsprocedure vil derimod give mulighed for at afgøre, hvorvidt der findes bevaringsværdige eller udgravningsværdige lokaliteter på det aktuelle areal.

Vægtningen af de arkæologiske bevaringsværdier bør også tages op til revision. Hvis samfundet reelt vil beskytte den forhistoriske del af kultursporene, må de arkæologiske interesser kunne veje tungere end de samfundsudviklende. Den gængse procedure ved VVM-redegørelser viser, at kulturhistoriske spor ikke vægtes højt, når det skal afgøres hvilket alternativ, der bliver ført ud i livet. Et aktuelt eksempel på dette er motorvejsforløbet nord om Århus, hvor det valgte vejforløb følger kystlinien fra overgangen mellem meso- og neolitikum. På trods af omkostningstunge udgravninger og tab af velbevarede forhistoriske værdier, var dette alternativ at foretrække for arealforvalterne. Endnu et illustrativt eksempel er fra Sverige, hvor Rigsantikvaren siden 1997 har forsøgt at få flyttet en firesporet vejstrækning, der efter den nuværende prioritering af alternativerne kommer til at gå gennem helleristningsområdet Tanum. Dette område er endda på listen over verdens kulturarv (Bertilsson 2002).

Refleksiv prioritering af bevaringsopgaverne

Kultursporene skal altså *afvejes* mod de øvrige samfundsinteresser. Forudsætningen for at en sådan afvejning kan ske er, at *værdien* af de kulturhistoriske spor er diskuteret. Det er nødvendigt at

afklare, hvornår uerstattelige ressourcer skal have så høj prioritet, at de øvrige samfundsinteresser må vige. I arkæologiske kredse kan man nok være enige i, at ud fra et langsigtet, bæredygtigt miljøsyn bør en meromkostning på 230 millioner svenske kroner ikke diskvalificere Tanums helleristninger som bevaringsværdige (Bertilsson 2002; 15), selvom vejstrækningen ud fra et krav om økonomisk bæredygtighed burde føres gennem kulturmiljøområdet. Det er et spørgsmål at samfundet har gennemdrøftet hvad der er det største samfundsmæssige tab: 230 millioner, eller et forskningsmæssigt vigtigt og turistmæssigt attraktivt kulturspor fra bronzealderen?

Refleksiv prioritering betyder også en faglig diskussion af, hvordan kultursporenes værdi kan måles mod hinanden. En forudsætning for en værdivurdering er for det første, at fagfolk (henholdsvis arkæologer, historikere og etnologer) har mulighed for at konstatere, hvilke kulturspor der forsvinder ved det aktuelle indgreb i landskabet. Dette kan kun ske, hvis de lovgivningsmæssige rammer og forvaltningspraksis er, at det er fagfolk, og ikke menigmand, der kan afgøre, hvorvidt et areal bør forundersøges, udgraves og eventuelt bevaret. Som det er beskrevet i specialets del 1, er *ideen* bag museumsloven, at værdifulde lokaliteter – de, der er økonomisk dyre at udgrave – får lov at ligge in situ i landskabet, da bygherren på grund af den økonomiske byrde vil vælge at flytte sit projekt. I praksis bliver det dog i større anlægssager, som påpeget tidligere, bygherren der afgør, hvorvidt der skal prøvegraves. Vælger bygherren prøvegravning fra, har arkæologerne erfaringsmæssigt meget ringe muligheder for at gøre arkæologisk fund på området. Ved mindre sager skal museet selv finansiere forundersøgelserne, hvilket er svært under de nuværende økonomiske rammer. I sidste ende er det bygherren, der bestemmer hvorvidt han eller hun vil flytte sit byggeri på grund af fortidsminderne. Det er altså bygherren, og ikke arkæologer, der vurderer hvad der er bevaringsværdigt.

En undtagelse er i de tilfælde, hvor Kulturarvsstyrelsen vil ekspropriere området efter museumslovens bestemmelser. Hvis entreprenører imidlertid vælger at følge lovteksten, og først involverer museet når byggetilladelsen er givet, har Kulturarvsstyrelsen meget ringe vilkår for at vurdere hvorvidt et område bør eksproprieres. Fremtidige eksproprieringer bør ske ud fra den holdning, at det er i samfundets interesse at bevare kulturarven, så ressourcen ikke "uddør". Fra Kulturarvsstyrelsens side bør man derfor ikke undskylde at man prioriterer den kulturarvmæssige ressource lige så højt som de øvrige samfundsmæssige ressourcer. Kulturarvsstyrelsen bør i stedet argumentere for at den kulturarvmæssige samfundsressource opprioriteres i en hel række tilfælde, således at man fra den øvrige forvaltnings side begynder at finde disse argumenter relevante i forbindelse med region- og lokalplansager.

For nyligt blev det ved et møde mellem Kulturarvsstyrelsen og Dansk Industri slået fast, at det er frivilligt, om man ønsker forundersøgelser eller ej inden råstofindvinding. Det blev desuden understreget, at Kulturarvsstyrelsen kan give tilskud til såvel forundersøgelser som udgravninger i forbindelse med råstofindvinding (Kulturarvsstyrelsen 2003b). Et tilfælde som dette indikerer, at der er stor sandsynlighed for, at større organisationer som Dansk Industri, fremover vil formulere kriterierne for, hvad der er henholdsvis bevaringsværdigt og udgravningsværdigt. Det var ønskværdigt, at man i Kulturarvsstyrelsen og Det Arkæologiske Råd diskuterede og formulerede en definition af "bevaringsværdigt" og "særlig bevaringsværdigt" materiale. Disse faglige kriterier kunne blive udtrykt ved møder som ovenstående, samt i den brede offentlighed. Kommer det først til en retssag, fordi en bygherre ikke finder de fortidige spor på hans eller hendes byggegrund "væsentlige", vil dansk arkæologi med museumsloven i hånden stå meget dårligt. Hvis der

derimod er faglig konsensus om, hvornår kildematerialet bør udgraves eller hvornår det bør bevares for eftertiden, vil det være lettere at formulere museumslovens "ånd".

Arkæologien må diskutere, om den fremover ønsker en ensartet prioriteringsprocedure, eller om den vil tilsigte, at den faglige vurdering skal ligge til grund for hver prioritering. Det er ligeledes vigtigt med en debat om, hvorvidt vi ønsker at sikre bredden i det arkæologiske materiale, og dermed forsøge at få beskyttet så mange lokaliteter som muligt, eller om vi vil satse på at bevare et udvalg af referencelokaliteter. Her er det værd at tage med i overvejelserne, at det er forskellige samfundsmønstre vi kan studere ud fra henholdsvis det brede udsnit på den ene side, og på den anden side de lokaliteter, vi vælger at betragte som referencelokaliteter (se Ejstrud og Jensen, C. K. 2000; 124). Vores fremtidige opfattelse af forhistoriske kulturer vil derfor afhænge af, om målsætningen er at sikre bredt eller udvalgt. Med til dette spørgsmål hører en nødvendig diskussion af, om de lokaliteter, vi vil bevare som forskningsmateriale for eftertiden, skal være de unikke (ofte forstået som de i arkæologisk forstand "rige" pladser), eller de almindelige, der rummer et mindre prangende genstandsmateriale. Med til betragtningen hører en refleksion over, om det er "kulturarven", forstået som de nedarvede værdier og traditioner, vi vil sikre fremover, eller om det er kulturmiljøet forstået som de forhistoriske kulturudtryk, der har overlevet i landskabet. Hvis kulturarven er bevaringsmålet skal vi sikre monumenter og lokaliteter, der har en mytisk betydning for nutidens samfund, hvis ramme er nationalstaten. Dette kan være gravhøje, Jellinghøjene, Lejremonumenterne, runesten og lokaliteter, der kan forbindes med opkomsten af det, vi i dag kalder Danmark²⁷.

Hvis målet er, at den arkæologiske videnskab fremover skal være et bidrag i en identitets- og samfundsdebat, er det vigtigt at bevare *mangfoldigheden* i kultursporene. Hvis arkæologien formår at bruge sine kilder til at føre en samfundsrelevant forskning, er det berettiget at samfundet koster fysiske arealer og penge på dens fortsatte eksistens. En måde at sikre dette på er ved, at museerne prioriterer de *metoder* der bliver brugt under udgravningen, og de *spørgsmål* man stiller til sit kildemateriale i felten, således at udgravningerne giver *ny* viden (Jensen, C. K. *in press*).

Situationer som den med Dansk Industri viser, at det er nødvendigt at den øverste ledelse i dansk arkæologi melder ud, at faget arkæologi og beskyttelsen af de arkæologiske kilder er vigtig. Det gør man *ikke* ved at udtrykke den holdning, at det ikke er vigtigt at udgrave alt, men at *prioritere*, overfor politikere og fagets udøvere, museerne. Hvis arkæologien skal tage sin opgave på sig, nemlig med alle midler at finde frem til den mest sandsynlige fortolkning af fortidens samfund, er det afgørende, at vi bruger *alle* tilgængelige kilder. De kilder vi har, ligger i landskabet – lidt endnu. Derfor er det principielt magtpåliggende for arkæologien, at kilderne bevares når det står i rimeligt hensyn til samfundsudviklingen, og at de i alle andre tilfælde udgraves. Det er de arkæologiske institutioner, med Kulturarvsstyrelsen i spidsen, der må starte den offentlige debat om kultursporenes prioritet i arealanvendelsen.

Grundlaget for prioritering: statusrapporter

En af de ting, der mangler for at underbygge debatten, er flere statusrapporter over fortidsmindernes tilstand. Det ville give arkæologien bedre argumenter overfor politikerne, og det ville målrette forskningen på udgravningerne. Det ville også give os bud på, hvornår det er vigtigt at bevare frem for at udgrave. Specielt mangler der håndgribelige data for de dyrkningstruede anlægs tilstand (Thrane 2001). I modsætning til det indtryk, Kulturarvsstyrelsen forsøger at give²⁸,

er det kun køkkenmøddingrapporten og et påbegyndt ødekirkeprojekt, der har givet tal på destruktionen af disse anlægstyper. For alle andre perioders bo- og gravpladser foreligger der *ingen* samlede rapporter, der overfor politikere kan vise, hvor slemt det står til med kulturarven²⁹.

Igen må det pointeres, at det er særdeles væsentligt at kunne bevise påstanden om fortidsmindernes truede tilstand, for at have en chance for at skabe fokus på problemet. En væsentlig forklaring på naturfortalernes succes er jo netop, at de efter naturvidenskabelig sædvane har sørget for en grundigt dokumentation af naturens tilstand. De fleste styrelser udgiver mange rapporter som grundlag for deres eksistensberettigelse. Det er afgørende, hvis den nye Kulturarvsstyrelse skal markere sig i det politiske system, at den benytter sig af virkemidler som eksempelvis statusrapporter, til at skabe opmærksomhed om styrelsens opgaver. Der er imidlertid ikke meget der tyder på, at Kulturarvsstyrelsen overvejer at udarbejde flere rapporter i den nærmeste fremtid (se interview med Steen Hvass i Voss og Rostock 2002).

Hvis kulturmiljøet skal have politisk status, er det også nødvendigt at ratificere Maltakonventionen. Dette skulle være gjort i forbindelse med den ny museumslov, men er endnu ikke en realitet (se Voss og Rostock 2002). Beskyttelsen af naturområder og biodiversiteten har sandsynligvis kun været muligt gennem henvisning til internationale konventioner om eksempelvis Ramsarområder og EF-fuglehabitater.

Helhedsorienteret forvaltning

Med små og større ændringer af den gældende forvaltningspraksis kan man stile mod en mere helhedsorienteret arealforvaltning, hvor hensynet til de forhistoriske kulturmiljøer ses i en større sammenhængende miljøsikring.

Natur- og kulturbevaring

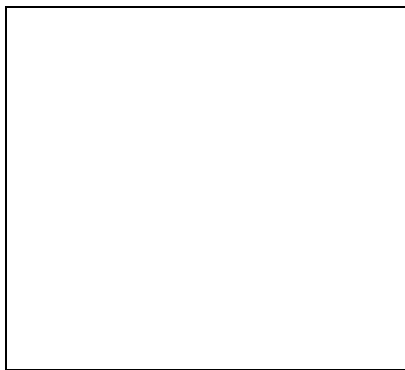
Det er muligt at integrere de tre miljødimensioner i hinanden, og betragte dem som en samlet miljøindsats i forvaltningen. Dette ønske har tidligere været fremsat af det nu nedlagte Arkæologiske Nævn³⁰. Det er også målsætningen bag det svenske Riksantikvarieämbetets TVÅRSprojekt i samarbejde med Boverket og Naturvårdsverket. I dette projekt er det blevet undersøgt, hvordan man kan bruge natur- og kulturmiljøbevaringens fælles vidensgrundlag i planlægningen. Strategierne bygger på miljøpolitikens og regeringens mål for de implicerede sektorer, som er videreudviklet gennem studier, interview og seminarer i forbindelse med projektet (Riksantikvarieämbetet 2003). Et dansk eksempel på, at naturinteresser og kulturfredningsinteresser *kan* arbejde sammen til begges fordel er et naturgenopretningsprojekt i Åmosen, hvor amtet i forbindelse med et Vandmiljøplan II projekt har inddraget kulturmiljøinteresserne, og derved sikret fortidssporene under overfladen ved at skabe et højt vandspejl (Jensen, L. og Olsen 2001). I denne sag er det altså lykkedes at kombinere de tre miljøhensyn: naturmiljøbeskyttelsen, forureningsbekæmpelsen og kulturmiljøbeskyttelsen.

Når vi betragter kulturspor som *miljø* kan vi referere til bæredygtighedsprincippet. Dette er sværere, når vi betragter kulturspor som *kulturarv*, hvor det er kulturmindernes symbolværdi, der bliver vigtigst, og kulturspor bliver betragtet som en slags kunstgenstande. Kulturarv er først og fremmest noget, der skal være offentligt tilgængelig, eksempelvis på et museum. Når vi betragter

kultursporene som miljø, kan vi til gengæld yde dem beskyttelse under planloven, i henhold til bæredygtighedsprincippet; og når vi er i en situation som i dag hvor fortidens spor er truede af udryddelse vil de kunne beskyttes mod de øvrige samfundsinteresser. Kulturspor som et videnskabeligt potentiale *er* ugenoprettelige ressourcer!

At tænke i helheder betyder at der er et *fælles mål* med at beskytte natur-, kultur- og miljøværdier i landskabet. For at kunne formulere et sådant fælles mål, er det nødvendigt at kultursporene betragtes som en landskabsressource. Tendensen i landskabsforvaltningen er i øjeblikket at begrænse indgreb, der medfører tab af ugenoprettelige værdier. Man kan godt acceptere, at en motorvej eller en spildevandsudledning i en årrække forstyrrer henholdsvis naturens omgivelser og vandmiljøets kredsløb, men det er vigtigt, at natur- og miljøværdierne på længere sigt kan reableres. Dette illustreres bedst ved, at grusgravning i en periode medfører forringet naturkvalitet, men når grusgraven efterfølgende genopfyldes, kan området i sidste ende få en højere naturværdi. Denne betragtning tager i dag sjældent hensyn til, at de arkæologiske (og i dette tilfælde også geologiske) ressourcer *ikke* kan genskabes. Hensynet til kultursporene i landskabet bør fremover veje tungt i den bæredygtige vægtskål. For at betragte kultursporene i landskabet som en ugenoprettelig ressource kræver det imidlertid, at man gør op med fortidsmindebegrebet i naturbeskyttelseslovens § 12. Så længe et fortidsminde, i og med det rummer en symbolsk værdi, kan reableres, kan destruktions af fortidsminder generelt ikke betragtes som et ugenopretteligt tab. Fortidsminderne og kulturarven som symboler kan genoprettes, men kulturmiljø som forhistoriske levn kan ikke!

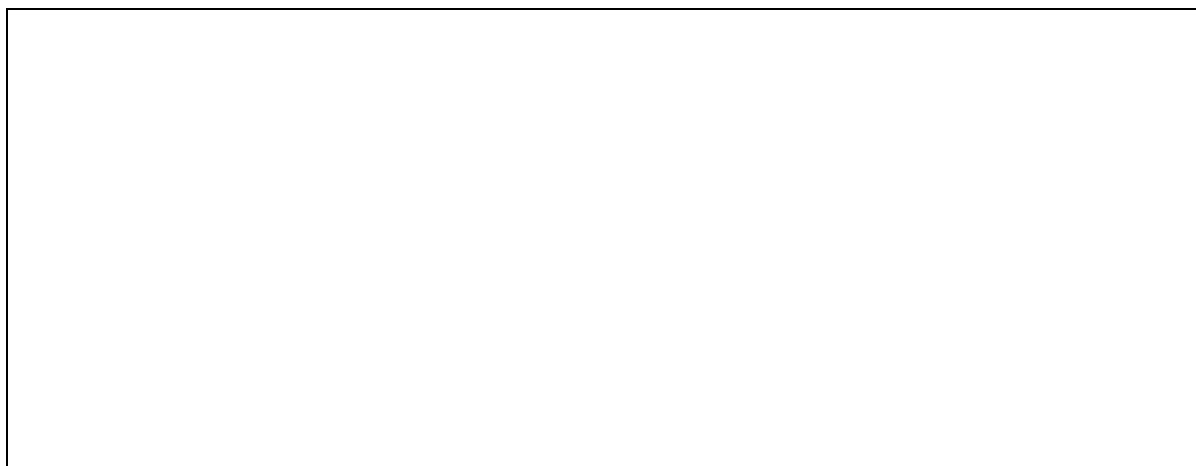
Helhedstænkning indenfor miljøsikringen kræver at der samarbejdes på alle niveauer mellem de instanser, der varetager interesserne. Dette kan illustreres som i figur 5, hvor de forskellige aktører er fælles om at drive hjulets akse; bevaring af miljøværdierne.

Figur 5: *Aktørerne arbejder sammen om at sikre ressourcerne i landskabet, herunder kulturværdier*

Også lovgivningsmæssigt kan der være meget at hente ved helhedstænkning. Ideen i regionplanlægning er at sammenkøre arealer med fælles interesser, og man bør i fremtiden i højere grad udpege områder, der har flere natur- og kulturbevaringsinteresser tilfælles, og tænke friluft- og rekreative interesser sammen. Dette kræver, at der sidder arkæologer, historikere og geologer med i de fora, der diskuterer naturkvalitet, naturbeskyttelsesområder, nationalparker ect. At tænke i helhedsforvaltning af miljøinteresser kræver også, at man ser på, hvilke trusler der er mod disse, og hvilke instanser der kan have en interesse i at bevare værdierne. Truslerne mod miljøet er ofte de samme, hvad enten det drejer sig om natur- eller kulturmiljøet: nemlig en udbygning af

lokalsamfundet med bolig- og industriområder. Disse indgreb i landskabet i form af byggegrunde, infrastruktur og råstofindvinding, betyder risiko for at natur- og kulturværdierne i landskabet forsvinder. Hvis det forvaltningsmæssige mål er en bæredygtig forvaltning af landskabets ressourcer, må disse indgreb forringe natur- og kulturressourcerne mindst muligt. Målet for natur- og kulturresourceforvaltningen er at bevare *mangfoldigheden*. Et landskab, der er rigt på natur og kulturspor indeholder en fysisk og mental variation i landskabet. Lokalsamfundet har med andre ord interesse i at opretholde en høj diversitet i landskabet, biologisk og kulturel, fordi det skaber et *varieret* landskab. Et sådant flerdimensionalt landskab (se Mahler et al. 1983) kan rumme rekreative muligheder for lokalbefolkningen og anspore til natur- og kulturturisme. Specielt hvad angår de skjulte fortidsminder, er det vigtigt at der sker en omfattende *formidling* af disse, hvis de skal indgå i en sådan sammenhæng. Dette system, hvor instanserne er gensidigt afhængige, og gennem virksom interaktion kan udnytte hinandens potentialer, kan illustreres som i figur 6.

Figur 6: Udbygning af lokalområderne betyder, at der skal tages hensyn til de landskabets ressourcer. Samtidig skaber natur- og kulturværdier i landskabet grobund for rekreative områder og kultur- og naturturisme, der gør lokalområdet mere attraktivt. Bevaring af kulturmiljøet kan således også ses som en forudsætning for vækst i lokalområderne.

Indenfor fredning er det optimale at frede helhedsorienteret, så fredningen dækker både natur og kulturspor. Dette er måske blevet sværere at gennemføre, nu hvor kulturinteresserne er flyttet fra Miljøministeriet. Men det *kan* lade sig gøre, hvis de, der indstiller til fredning, opfatter det som et helhedsprojekt. Det kræver, at Kulturarvsstyrelsen går i dialog med Skov- og Naturstyrelsen om fredningsmålsætninger og –procedurer. Det kræver også, at fagfolk kan arbejde sammen på amtsniveau. I praksis i dag vil det sige at museumsinspektører fra museerne og arkitekter og biologer fra amterne skal kunne kommunikere og tænke langsigtet – eventuelt i forbindelse med regionplanlægningen. Optimalt ville det være at have arbejdsgrupper, der indstillede til både natur- og kulturfredning og -miljøudpegning i amterne, eventuelt i stedet for de nuværende kulturmiljøråd.

Selvom man satser på en helhedsorienteret miljøforvaltning, er det vigtigt, at man er opmærksom på de specielle behov, netop de forhistoriske kulturmiljøer kræver. Det er altafgørende, at man formår at inddrage de *skjulte* fortidsminder i udpegningen og formidlingen af kulturmiljøer. Desuden bør man i forvaltningen finde metoder, hvorpå man kan bevare områder med endnu ikke erkendte kulturminder, hvis den forhistoriske mangfoldighed skal bevares i landskabet. Det er ligeledes vigtigt, at man tager hånd om en – for de skjulte kulturspor - mere alvorlig trussel end ændrede arealanvendelser med indgreb i landskabet, nemlig den intensiverede opdyrkning.

Hånd om dyrkningstruslen

I første del af specialet blev der gjort rede for at museumsloven, regionplanlægning under planloven samt naturfredningsloven indeholder mere eller mindre effektive virkemidler til at sikre fortidsminderne mod anlægstruslen. Derimod findes der ingen beskyttelse for de skjulte fortidsminder, der ligger i dyrket land. På arkæologikonferencen i marts 2000 blev det slået fast, at dyrkning er den største trussel mod de arkæologiske kilder. Godt to år senere konstateres det fra Kulturarvsstyrelsens side at:

"Ved pløjning skrælles der hvert år så tynde lag af fundpladsen at det kun undtagelsesvist bemærkes. Derfor er der ikke meget at gøre ved den almindelige dyrkning, men hvad angår dybdepløjning og andre jordbehandlingsmetoder, så er KUAS inde på at udbrede kendskabet til dyrkningsmetoder der kan skåne fortidsminderne under jordoverfladen." (Steen Hvass citeret fra Voss og Rostock 2002)

Kulturarvsstyrelsens holdning er tilsyneladende, at man ikke kan stille noget op mod den alvorlige trussel fra landmændenes daglige drift af jorden. Den resignerende holdning findes også blandt museumsansatte arkæologer:

"Da der ikke kan siges noget entydigt om deres [gravenes] placering i landskabet, er det umuligt specifikt at foretage opsøgende arbejde for at lokalisere anlæggene. Som en følge heraf er det urealistisk at udpege gravpladser, der kan beskyttes gennem fredningstiltag. Vi må altså konstatere, at oprydning og retningsaktioner er den eneste vej frem." (Mogens Bo Henriksen 2001; 84)

Selvom Kulturarvsstyrelsen, og enkelte arkæologer, tilsyneladende har givet op overfor bevaringen af det dyrkningstruede kildemateriale, betyder det imidlertid ikke, at der ikke kan (og skal) findes redskaber, der er i stand til at sikre størstedelen af de fortidige levn mod total destruktion.

En mulighed er at regulere landmændenes adfærd ved lov. Man kan eksempelvis forestille sig en lovbestemt maksimal pløjedybde eller plovsværstørrelse, eller restriktioner på hvor ofte, der må pløjjes på en mark. En sådan lovregulering udløser tit protester, som det er tilfældet eksempelvis ved naturbeskyttelseslovens beskyttelseszoner omkring vandløb. På trods af tendensen til at lodsejere modarbejder lovreguleringer på deres jord, viser de nyeste berejsninger at det først og fremmest er de tinglyst fredede fortidsminder, der har "overlevet" det sidste århundredes dyrkning.

Det er imidlertid ikke utænkeligt, at man vil komme langt med modstandernes standpunkt omkring naturbeskyttelsesloven fra 1937, der talte for, at det optimale var at benytte sig af frivillige aftaler

med landmændene. Som forvaltningen fungerer i øjeblikket, er der en gensidig mangel på respekt og forståelse for hinandens arbejdsområder, amterne og lodsejerne imellem (Holm 2002). Landbruget er allerede opmærksom på, at det at pløje dybt, ikke nødvendigvis er en økonomisk fordel (Reventlow 2001). Det er derfor muligt, at frivillige aftaler med udvalgte lodsejere vil kunne skabe en generelt større hensyntagen til de skjulte (og synlige) kulturlevn (Holm 2002; 14). Frivillige individuelle eller kollektive aftaler kunne sikre en skånsom dyrkning af markerne og samtidig sikre, at landmanden fik medbestemmelse og indflydelse på driftsformen. Indenfor naturforvaltningen er de frivillige aftaler igen ved at blive populære, og mange naturberigende projekter gennemføres fordi lodsejere ønsker mere natur på sin jord (Wulff et al. 2001; 4). Dette understreger, at det er vigtigt, at en eventuel lovregulering opfølges af en informationskampagne, der rækker ud over avisnotitser og foldere, der kan afhentes på biblioteket. Merete Holms undersøgelse (2002) peger på, at mundtlig information, givet kollektivt eller individuelt, har størst gennemslagskraft.

Et effektivt virkemiddel indenfor naturbeskyttelsen er et samspil mellem de amtslige ressourcer og økonomiske tilskud til miljøvenlige landbrugsordninger (MVJ) eller etableringen af vådområder med tilskud fra Vandmiljøplan II (Wulff et al. 2001; 4). Man kan forestille sig, at lignende aftaler og tilskudsordninger også omfattede kulturlevn i landskabet. En forudsætning er imidlertid nok, at man fastholder terminologien omkring kulturmiljø, og benytter sig af kulturmiljøets status som miljøpolitikens tredje dimension. I Norge og Sverige har man, i modsætning til i Danmark, valgt at satse på beskyttelsen og opretholdelsen af jordbrugets kulturmiljø ved at lade kulturmiljøet indgå som et ligeværdigt kriterium, når der uddeles jordbrugsstøtte – også fra EU. Dette gøres ud fra ideologien at landbruget ikke blot skal producere mad, men også miljø (Nordisk Ministerråd 1996). En tilskudsordning, der støtter skånsom dyrkning, vil både gavne miljøet og de skjulte fortidsminder – førstnævnte i form af sparet udledning af den diesel, der skulle have trukket plovskæret dybt gennem muldlaget, og i form af mindsket pesticidforbrug, sidstnævnte ved at stoppe den maskinelle og kemiske nedbrydning af kultursporene. I fremtiden bør bæredygtighed og miljøvenlighed også inkludere et hensyn til miljøpolitikens 3. dimension.

En anden mulighed for at sikre udvalgte lokaliteter er gennem ekspropriering og opkøb. Opkøb er naturligvis en økonomisk tungere post end frivillige aftaler og langsigtede tilskudsordninger, men behøves som nævnt i specialets del 1 ikke være dyrere end en arkæologisk udgravning af området. Mens tilskudsordninger og frivillige aftaler er med til at udvikle landbrugets metoder og værdier, er opkøb eller ekspropriering af landbrugsjord imidlertid med til at fastfryse landskabet i den form, det har nu. Helhedstænkning indebærer, at man sikrer at der sker en rimelig afvejning af fredede arealer, eller "museumslandskaber", mod "udviklingsarealer", hvor de forskellige arealinteresser afvejes. En samfundsmæssig bæredygtig løsning vil derfor være at tilskynde mere ekstensive driftsformer.

En sådan bæredygtig vision var ligeledes fremherskende på et seminar om "Landskabet år 2020", som blev holdt før årtusindskiftet. Her peges der på, at landbrugsarealet sandsynligvis vil reduceres kraftigt i løbet af 20-25 år og erstattes af blandt andet mere skov (Agger 2000; 20). I den forbindelse er det særdeles vigtigt, at arkæologiske interesser bliver hørt. Endvidere er visionen, at økologisk skov- og landbrug vil være en selvfølge, og erstatte den nuværende vækstfilosofi som grundlaget for bæredygtighedsbegrebet. Samtidig vil begreber som livskvalitet, naturindhold og individet i harmoni med landskabets potentielle ressourcer blive fremherskende (Hald-Mortensen

2000; 13). Hvis disse fremtidsvisioner holder³¹, er det mere end fornuftigt, at arkæologien blander sig i den samfundsdebat, der kommer til at bestemme indholdet af livskvaliteten, landskabets ressourcer og bæredygtighedsbegrebet.

Helhed i formidlingen og bevaringen af landskabet

Det kan virke utopisk, at så forskellige aktører som amter, kommuner, museer, og forskellige ministerier og styrelser skulle kunne samarbejde omkring det fælles mål, at bevare mangfoldigheden af kulturspor i landskabet. *Økomuseumsideen* rummer imidlertid et bevis for, at det *kan* lade sig gøre, at mange forskellige interesser bruger mange forskellige virkemidler til at nå et fælles mål, nemlig at formidle kulturhistorien i landskabet. Konceptet med økomuseer åbner for en alternativ måde hvorpå museerne kan varetage "historien i landskabet".

Økomuseet bygger på et fransk koncept fra 1970-erne. Økomuseerne har udviklet sig i mange retninger verden over siden det første fysiske museum, Le Creusot, kom op at køre i 1972 (Hudson 1992). Ideen er i grove træk at formidle i landskabet ved hjælp af omgivelser, bygninger, museer og lokalbefolkningen, støttet af eksperter. I Danmark findes tre økomuseer³², der alle har taget elementer fra det franske koncept, og tilpasset det de eksisterende muligheder. Søhøjlandets Økomuseum (Nielsen, B. 1997) er opstået ud fra en grundtanke om, at *alle* institutioner i lokalområdet kan have interesse i og bidrage til en formidling af landskabet. Økomuseet har en styregruppe bestående af repræsentanter fra lokale virksomheder og museer, og samarbejder både med Århus Amt og de tre kommuner, museet omfatter. Virkemidlerne til bevaring af lokaliteter indenfor området strækker sig fra rådgivning om udpegning af kulturmiljøområder i amtet, påvirkning af kommunens arealanvendelse over virksomheders frikøb af arealer, og inddragelse af lokale initiativer fra det lokale Danmarks Naturfredningsforening til det lokale "Kultursamvirket". Formidlingsformen er først og fremmest centralt opstillede introduktionsplancher med kort, der viser ud til et net af plancher og stisystemer i landskabet, men der bruges også foldere, guidede ture og plancheudstillinger. En central idé i konceptet er at henvise fra landskabet til museerne og omvendt (samtale med Bendt Nielsen 2003). En anden central idé i økomuseumstanken er, at landskabets geologi, natur- og kulturhistorie skal formidles samlet.

Økomuseumstanken rummer således muligheden for, at forhistoriske, historiske og socialhistoriske interesser kan ses i sammenhæng med geologiske- og biologiske interesser, og at disse kan kombineres med friluftsjakter og beskyttelsesinteresser. Eksemplet fra Søhøjlandets Økomuseum viser desuden, at det *er* muligt at nedbryde grænser i administrationen og brugen af landskabet. Hvis viljen er der, kan det lade sig gøre at arbejde på tværs af institutioner, og at inddrage lokalbefolkningen i disses projekter. Det kan også lade sig gøre at kombinere et utal af virkemidler for at opnå et fælles mål om at sikre og formidle de natur- og kulturhistoriske værdier i landskabet.

Hvis formidling og bevaring i landskabet skal gå hånd i hånd, er det nødvendigt, at museernes ansvar på dette område bliver eksplicit formuleret i museumsloven. Økomuseerne viser, at de traditionelle kulturhistoriske museer kan drage fordel af at tænke landskabet som en del af museet³³. Museerne bør i fremtiden være mere udadvendte, og fungere i landskabet – ikke kun som udgravere på redningsaktion, men som formidlere, bevarere, initiativtagere og kommunikationsrør mellem forvaltningen og lodsejerne.

Sammenfatning og udblik: Arv eller miljø?

Kulturarv! og kulturmiljø? i Danmark

Omkring 1937 fik arkæologien succes med fredning af fortidsminder. Ved udformningen af en egentlig museumslov i 1968 ændrede den arkæologiske forvaltning fokus, og satsede på udgravning i stedet for fredning – en praksis, der kan knyttes til udviklingstendensen i samtiden, hvor fortidens strukturer i landskabet nødvendigvis måtte vige pladsen i samfundsudviklingens ånd. Museumsloven bevirkede endvidere, at arkæologien fik så gode metoder og arbejdsvilkår, at fredning ikke for alvor var nødvendig.

I specialets første del blev det imidlertid vist, at arkæologien i dag har meget ringe vilkår for undersøgelse, i henhold til den nye museumslov. I og med der sker en fortsat intensivering i byggeaktivitet og landbrug, er det derfor igen relevant at forsøge at bevare forhistoriske lokaliteter. Paradoksalt nok har de amtslige arealplanlæggere alligevel fået et ringere fundament for forvaltningen af kulturmiljøet, efter at de arkæologiske interesser blev ført sammen under Kulturarvsstyrelsen. Det blev konkluderet, at der hersker en kompetenceforvirring mellem de institutioner, der beskæftiger sig med bevaringen af de kulturhistoriske spor i landskabet, hvilket specielt kommer til udtryk i at amterne udpeger kulturmiljøer for at sikre helheden i landskabet, mens Kulturarvsstyrelsen udpeger kulturarvsarealer for at sikre et spredt udvalg af det arkæologiske kildemateriale. I og med at der eksisterer et skarpt skel mellem opfattelsen af kultursporene som henholdsvis *kulturarv* og *kulturmiljø*, eksisterer der også en forståelseskluft mellem den amtslige forvaltning på den ene side og den ministerielle og museale forvaltning af kultursporene på den anden side.

På trods af de administrative konflikter er det dog nødvendigt, at der investeres flere samfundsressourcer i at bevare det forhistoriske kildemateriale, mens det stadig eksisterer som andet end et kuriosum! Imidlertid tilkendegav såvel daværende Rigsantikvar Steen Hvass (2001) som daværende kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen (se Jensen, C. K. 2001) at den nye museumslov ingen økonomiske konsekvenser havde, da den blev diskuteret i Folketinget. Et af arkæologiens største problemer har netop længe været, at der er en folkelig interesse i faget, men manglende politisk vilje til at investere penge i det arkæologiske forskningsgrundlag. Én af årsagerne kan være, at arkæologien har manglet samfundsrelevante argumenter for, hvorfor arkæologi er en væsentlig videnskab i det 21. århundrede.

Derfor blev begrundelserne for, hvorfor vi skal bevare de forhistoriske spor i landskabet, revurderet i specialets 2. del. Konklusionen var, at der *er* forskel på begreberne *kulturarv* og *kulturmiljø*, og selvom dette mentale skel er implicit, kommer det til udtryk gennem gængse argumenter for bevaring. Der er derfor et stort behov for at man i dansk arkæologi begynder at diskutere dette spørgsmål langt mere. Alene det, at vi nu har fået en *Kulturarvsstyrelse*, der varetager kulturarven i landskabet fremfor kulturmiljøet, viser, at der er behov for at diskutere arkæologiens egentlige rolle i samfundet. Denne diskussion af, *hvad* der skal bevares, bliver

yderligere relevant i det, at bæredygtighedsprincippet er forsøgt integreret i museumsloven, og man dermed sætter definition på fremtidige generationers værdier. Endnu mere vigtigt er det, når begreber som "væsentlige" og "bevaringsværdier" skal defineres nærmere og bruges i den praktiske forvaltning. Det er essentielt, at man skelner mellem *kulturarv* og *kulturmiljø*. Begge dele kan bevares i landskabet, men det er vigtigt, at man har gjort sig klart, hvilke kriterier, der begrunder at elementet skal bevares. Kulturmiljøbegrebet indeholder i såvel Danmark som Norge og Sverige et helhedsbegreb: det er sammenhængene i landskabet, man ønsker at bevare.

Det er vigtigt for bevaring af fortidsminderne, at vi betragter dem som relevante for nutidens samfund. Dette gøres blandt andet ved at erkende og være eksplicit omkring, at kulturmiljøet er en del af vores *brug* af landskabet, mere end det er en næsten hellig, urørlig, og i hvert fald fredet, *kulturarv*, som vi kan stilles til regnskab for om vi passer på. Fordi vi kan bruge kulturmiljøet og kulturlevnene til at reflektere over det liv, vi lever i dag; vores identitet, vores referencerammer, vores tilhørsforhold og vores miljøansvar, har det stor betydning, at vi sikrer disse værdier. Ved at give arkæologien en nutidig relevans bliver det acceptabelt, at bevaringen og undersøgelsen af det arkæologiske kildegrundlag kræver en økonomisk investering.

Konkluderende kan man sige, at administrationen af de forhistoriske spor i landskabet i dag dækkes af overskriften "kulturarv! og kulturmiljø?", hvor den ministerielle instans Kulturarvsstyrelsen opprioriterer bevaringen af kulturarven, mens opfattelsen af kulturlevnsbevaringen som en del af miljøbeskyttelsen sættes i baggrunden, og ordet "kulturmiljø" skrives ud af den ministerielle forvaltningspraksis.

Udgangspunktet for specialets tredje del var derfor, at der er brug for en faglig, ideologisk diskussion af, hvorvidt det er kulturarv eller kulturmiljø, vi vil bevare. Dernæst er der brug for at nedbryde grænsen mellem kulturarv- og kulturmiljøpolitikken, som den udmynter sig i dag. Det, der er behov for, er at der i stedet sker en *samlet* bevaringsindsats for de forsvindende kilder. Der er, overordnet set, brug for at have forskellige *niveauer* af bevaringstiltag, fra totalfredninger til områder, hvor kultursporene vægtes mod øvrig arealanvendelse. For at kunne bruge en sådan niveaudeling er det nødvendigt med en diskussion om, hvordan man *prioriterer* kultursporenes bevaringsbehov. En effektiv bevaring på alle niveauer kræver ikke mindst, at de ansvarlige institutioner *samarbejder* om bevaringstiltagene, og har et *fælles mål* med at sikre "kulturarven i landskabet".

For at minimere forvaltningskompetencerne er det med andre ord nødvendigt, at have et *helhedsorienteret* syn på forvaltningen af miljøinteresserne i landskabet. Et sådant helhedssyn ligger til grund for forvaltningen og formidlingen under økomuseumsbegrebet.

Kulturel mangfoldighed – fremtidens kulturmiljø og kulturarvspolitik

I specialet er det vist, at den gældende lovgivning omkring beskyttelsen af fortidsminder er ugenomsigtig. Dette bevirker især at den danske forvaltning, i modsætning til den svenske og norske, er præget af, at fortidsmindebeskyttelsen er delt mellem naturbeskyttelsesloven og museumsloven. Dette har haft størst betydning for de skjulte fortidsmindeinteresser, som der ikke er hverken tradition eller reel mulighed for at frede. Museumsloven lægger i sagens natur størst vægt på de museale opgaver, og det er endnu ikke formuleret eksplicit i denne lov, at disse også

omfatter bevaring og formidling i landskabet. Museumsloven appellerer ikke på samme måde som miljølovgivningerne til at blive inddraget i den amtslige arealforvaltning.

Der er ikke desto mindre stadig uudnyttede muligheder for bevaring af de skjulte fortidsminder i den eksisterende lovgivning. Der er dog to forudsætninger for en mere effektiv bevaring af kultursporene. Den første er, at man benytter helhedsforvaltning i praksis; at man indenfor den kulturhistoriske verden anerkender de muligheder, der ligger i arealforvaltningen, og omvendt, at amter og kommuner søger fagekspertise i Kulturarvsstyrelsen og ansætter kulturhistorikere i amterne. Det kræver endvidere, at museerne opfatter deres lovpligtige bevarings- og formidlingsrolle også in situ i landskabet. Dette bliver lettere, hvis formidling og bevaring tænkes sammen, så formidling kan fungere som ét ud af mange kriterier for bevaring, og man omvendt gennem formidling kan gøre opmærksom på, at kultursporene i landskabet skal bevares. Helhedstænkning i formidling af landskabets elementer rammer en bredere målgruppe, og giver et større udbud af rekreative interesseområder.

Dette kræver imidlertid at den anden forudsætning er på plads, nemlig at kulturbeskyttelsen har en formuleret fælles idelogi og et udtrykt mål for bevaringspolitikken. Ved hjælp af en sådan fælles målsætning er det lettere at køre den eksisterende forvaltningspraksis indenfor natur- og kulturmiljøet sammen. Helhedsperspektivet giver miljøbeskyttelsen langt større gennemslagskraft overfor økonomiske, kortsigtede samfundsinteresser. Fælles mål og midler vil også kunne bruges til at beskytte de arkæologiske lokaliteter overfor dyrkningstruslen. Det er særdeles nødvendigt at tage hånd om den trussel, det intensive landbrug er for fortidsminderne, hvis der i fremtiden overhovedet skal være behov for en bevarende lovgivning.

Kulturmiljøbegrebet åbner for, at man betragter sikring af kulturhistorien i landskabet som en del af den øvrige miljøpolitik; at kulturmiljøet er miljøsektorens tredje dimension. Ud fra denne synsvinkel kan man med rette stille spørgsmålet, om kulturlevnsbevaringen varetages bedst under dens nuværende placering i Kulturministeriet, eller om man bør arbejde for, at beføjelserne skal ligge sammen med den øvrige arealforvaltning i Miljøministeriet? Eller med andre ord, om ressortomlægningen virkelig *har* åbnet for en bedre beskyttelse af fortidsminderne. Sammenfattende kan man sige, at den arkæologiske videnskab og forvaltningen af kildematerialet hertil bør kende forskellen på arv og miljø, men at den praktiske administration af kultursporsbevaringen ikke skelner så skarpt mellem kulturmiljø og kulturarv, som det er tilfældet i dag.

Ganske vist hører forvaltning af de arkæologiske elementer i landskabet under miljøbegrebet, men den traditionelle formidling af forskningsresultaterne og arkivalsk opbevaring er to sider af arkæologien, der utvivlsomt skal ses i sammenhæng med de øvrige museale institutioner. Hvis arkæologien skal spille en væsentlig rolle som udfordrer af eksistentielle spørgsmål, er det vigtigt at kunne betragte den som en del af det moderne kulturliv; litteraturen og billedkunsten rummer mange af disse muligheder. På den anden side har ingen af disse institutioner behov for at have indflydelse på forvaltningen af arealressourcerne for at sikre deres kildegrundlag. Her står arkæologien i en ganske særegen situation, set i forhold til den øvrige kulturhistorie. Det er tydeligt, at specielt den svenske model, hvor Rigsantikvarembetet er en del af miljøsektoren, skaber ganske andre rammer for beskyttelsen af de forhistoriske spor. Det er derfor muligt, at placeringen af den arkæologiske administration under Kulturarvsstyrelsen bør revurderes.

Ressortomlægningen rummer imidlertid et væsentlig tiltag for en forbedret administrationspraksis, nemlig at de arkæologiske interesser er ført sammen under ét embede. Som en del af en styrelse, fremfor et Rigsantikvariat, bør der i fremtiden være mulighed for en helhedsorienteret politik, der kan styrke de kulturhistoriske institutioner generelt. Det er imidlertid mindst lige så vigtigt at der nedbrydes ministerielle grænser i forsøget på at bevare det arkæologiske vidensgrundlag.

På samme måde kan man spørge, hvorvidt faget arkæologi hører hjemme i en humanistisk eller en samfundsvidenskabelig kontekst. Når arkæologisk forskning først og fremmest bruges af den moderne kultur, ved at sætte vores samfundsstrukturer op mod fortidige, kan faget betragtes som en samfundsfaglig disciplin. Det samme er tilfældet, hvis faget i højere grad skal tage stilling til arealforvaltning og planlægning. Det må dog understreges, at det teoretiske fundament for studiet af de forhistoriske kulturer for størstedelen er baseret på humanistiske teorier. Det er imidlertid vigtigt, at arkæologi som fag også får en samfundsfaglig dimension, som det i dag også rummer en naturvidenskabelig. Helhedstænkning er igen et af kodeordene for den fremtidige opfattelse af arkæologien.

At helhedstænkning på alle niveauer er nødvendig indenfor beskyttelsen af den faste kulturarv er eksemplificeret ved, at der var behov for at redegøre for fremtidens politik på området i et tværfagligt udvalg. Den statslige udmelding om fremtidens bevaring af "kulturarven" kunne have været en nødvendig markering af, hvilke skridt, regeringen fremover bør tage, hvis den faste "kulturarv", og herunder specielt de skjulte fortidsminder, skal bevares længere end indenfor en kort fremtid. Med reference til de i specialet behandlede problemstillinger er der nedenfor udformet et bud på en aktuel og effektiv bevarende kulturarvspolitik (figur 7):

Man bør i fremtiden tilsigte:

- at den statslige bevaringspolitik bør koncentrere sig om *at sikre mangfoldigheden af kulturværdier* og om kulturhistoriske helheder frem for enkeltelementer *fordi viden om fortiden skaber refleksion over tradition, tilhørsforhold, identitet, nationalitet, og fordi det vækker nysgerrighed og vidensbegær*
- at den faste kulturarv, *såvel den synlige som den skjulte, skal gøres synlig i landskabet* og så vidt mulig tilgængelig for offentligheden. Ministerierne og de statslige institutioner har en særlig forpligtelse til at deltage i formidlingen af kulturarven, bl.a. ved at stille de elektroniske registre til rådighed på internettet, *og ved formidling af kulturspor og helheder i landskabet, fordi det kan skabe variation i omgivelserne, og vise at forandring er en del af kulturelle udtryk, og at mennesker på forskellig måde kan bruge naturens ressourcer*
- at viden er grundlaget for prioritering af, hvilke dele af den faste kulturarv der skal bevares for eftertiden. Etablering af tværfaglige forskningsnetværk og opbygning af viden på tværs af ministerier og institutioner er derfor vigtige opgaver i de kommende år. *Der skal udarbejdes rapporter om kulturarvens tilstand, og der skal etableres et forskningsudvalg, der kan rådgive museer og forvaltere i prioriteringen. Der skal være fælles mål for bevaringen af de kulturhistoriske spor i landskabet, så man kan arbejde sammen på tværs af ministerier og institutioner om bevaring af kulturarven*
- at bevaringshensyn skal *opprioriteres, og den nutidige anvendelse skal tage hensyn til ugenopretteligheden af kulturarven. Ved ændret arealanvendelse skal den ugenoprettelige kulturarvsressource vægtes i forhold til anlægsprojektets samfundsmæssige betydning, og dets betydning på sigt. Opvejningen mellem de kulturhistoriske spor på den ene side og den moderne byggemodning og infrastruktur på den anden side skal betragtes ud fra et langtidsperspektiv*

Figur 7: Forfatterens bud på en fremtidig statslig bevaringspolitik. Baseret på udmeldingen fra det tværministerielle udvalg (Kulturministeriet 2002), se figur 4, med forfatterens ændringer i kursiv.

På længere sigt kan man forbedre fortidsmindebeskyttelsen gennem lovrevision. En mulig løsning er således at udvide naturbeskyttelsesloven til en decideret Lov om natur- og kulturbeskyttelse. Dette ville bringe kulturmiljøet på niveau med miljøbeskyttelsens øvrige to grene, og i øvrigt fremme helhedstænkning i arealforvaltningen. I praksis ville det dog først og fremmest betyde en bedre punktbeskyttelse af de kulturhistoriske interesser i landskabet.

En anden mulighed er at skabe en "Lov om kulturlevnsbeskyttelse" og derved, i lighed med praksis i Norge og Sverige, at samle fortidsmindebeskyttelsen i én kulturminde og –miljø lov. Naturbeskyttelseslovens kulturfredningsbestemmelser kunne blive integreret i en sådan lov, ligesom planlovens bestemmelser om hensyn til miljøet kunne udspecificeres omkring kulturmiljøet. Dette ville skabe større overensstemmelse mellem forvaltningen af den synlige og skjulte kulturarv, og gøre det principielle skel mellem fredningsværdige og udgravningsværdige kulturspor mindre. I øvrigt ville en ny lov skabe behov for, at man definerede fælles ideologiske formål med lovens virke. En samlet "kulturlevnslov" ville signalere, at det ikke blot er museernes ansvar at bevare de historiske kilder i landskabet, men at samfundet generelt har en interesse heri, og bør tage hensyn til disse. Det ville måske øge chancen for, at de regionale og lokale planlæggere opprioriterer kulturmiljøbeskyttelsen i forvaltningen af arealinteresserne.

Efterskrift

Når man sidder med et færdigskrevet speciale i hånden, er der som oftest flere spørgsmål tilbage, end man lagde ud med at ville besvare. Efter tre års studier af begreberne kultur og miljø er der mange emner, der kunne behandles i et speciale. Ét er varetagelsen af kulturmiljøer i den amtslige forvaltning, som stadig kan siges at være på et ufærdigt stadie. Formidlingen af forhistorien i landskabet som kulturmiljø eller under et økomuseum er et anet højaktuelt emne. Et tredje er at analysere de forskellige natur- og kultursyn, der hersker i befolkningen, i den administrative sektor og blandt arkæologer. Et fjerde er vores ureflekterede brug og misbrug af begrebet kultur. Desuden bør selve udøvelsen og prioriteringen af feltarkæologien tages til revision.

Indenfor kulturmiljø ville det have været oplagt at fordybe sig i det potentiale, der ligger i formidlingen af disse – såvel på det pædagogiske som på det oplevelsesmæssige og det turistmæssige plan. Et oplagt udgangspunkt ville have været kulturmiljøprojektet ved Alstrup Krat, samt en nærmere diskussion af økomuseumsideens relevans. En ting, der er gået let henover, er en uddybning af de forslag til den fremtidige forvaltning, der er beskrevet i del 3. Merete Holm har for nylig foretaget en meget relevant diskussion omkring lodsejere og fortidsminder, og samme emne kunne sagtens uddybes i forhold til hhv. kulturmiljø- og kulturarvsarealudpegningerne. At vi i fremtiden skaber et positivt samarbejde med landbruget er altafgørende for bevaringen af det dyrkningstruede materiale. Det kunne også være utrolig interessant at lave en sammenlignende analyse af forvaltningspolitikken indenfor henholdsvis natur- og kulturforvaltningen, for derigennem at se på forvaltningen af kulturarven i landskabet fra en ny vinkel. Sidst, men bestemt ikke mindst, kunne diskussionen om arkæologiens begrebsbrug være ført langt videre. Området omkring brug af nationalt funderede begreber i dansk arkæologi er kun netop berørt i dette speciale, og kunne sagtens kræve en afhandling i sig selv. Det er afgørende vigtigt, at vi som arkæologer begynder at redefinere vores rolle i det nutidige samfund, og komme med nye begreber og bud på, hvordan vi kan bidrage til identitetsspørgsmål, hvis arkæologien fortsat skal have eksistensberettigelse i de kommende år.

Tak til Claus for de mange faglige drøftelser. Uden din opbakning gennem og forståelse for specialeprocessen kunne jeg ikke have afleveret indenfor normeret tid. Tak til Poul Henning Jensen, Keld Dalsgaard Larsen og Bendt Nielsen for at have givet et godt og inspirerende indblik i kulturmiljøets verden og i formidlingen af landskabet.

Kildehenvisninger

Litteratur

- Agger, Peder 2000: Om det agrare landskab og den globale urbanisering, i; Anne Ørum-Nielsen (red): *Landskabet år 2020. Om påvirkninger som former det åbne land. Om nytte og brug. Om noget der er for dyrebart at miste*. Svendborg. s. 19-25.
- Albrechtsen, Svend Erik 2000: Bunkeren "Dora", i: Hvass, Steen og Det Arkæologiske Nævn 2000 (red): *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen*. Festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II, 16. april 2000. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab og Jysk Arkæologisk Selskab. København.
- Andersen, Niels H. 1977: Arkæologi langs den østjyske motorvej. Skanderborg – Århus. *KUML* 1976, s. 199-219.
- Andersen, Niels H. 2001: Status over storstensgrave, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 53-65.
- Andersen, Søren H. 2001: Køkkenmøddingerne – Ældre stenalders kystboplads, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 25-41.
- Arler, Finn 2000: Ude fra Danmarks haver. Aspekter af naturkvalitet, i: Anne Ørum-Nielsen (red.) *Landskabet år 2020. Om påvirkninger som former det åbne land. Om nytte og brug. Om noget der er for dyrebart at miste*. Svendborg.
- Asingh, Pauline 2001: Højfolkenes Jammersminder, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 41-53.
- Auken, Svend 1999: Forord, i: Anette Schou (red.) *Kulturhistorien i planlægningen. Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionplanlægningen*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.
- Basse, Ellen Margrethe 2000: Kapitel 1: Miljørettens udvikling og retlige grundlag, i: Miljøretten. Almindelige emner, bind 1 i Ellen Margrethe Basse (red) *Miljøretten I-V*.
- Bech, Jens 2003: *Fra fortidsminder til kulturmiljø – hvad Alstrup Krat og Hohøj gemte*. Kulturministeriet, Kulturarvsstyrelsen og Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Kulturhistorisk Museum, Randers, Aarhus Universitet, Geologisk Institut, og Nationalmuseet.
- Berglund, Björn E. (red.) 1991: The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project. *Ecological Bulletins* no. 41. København.
- Bertilsson, Ulf 2002: Väger och världsarv – exemplet Tanum, i: *Kulturmiljövård* 1/02. Udgivet af Riksantikvarieämbetet. Stockholm, s. 8-16.

Bjerrum, Mette 2001: Overraskelser – fundet af de første bronzealderhuse på Randerseggen. *Årbog for Kulturhistorisk Museum, Randers*, s. 9-16.

Bjerrum, Mette *in press*: Omvisning på Svejstrup Hede. Om alternativ kulturhistorisk formidling i en forsvunden jernalderlandsby. *Årbog for Kulturhistorisk Museum, Randers*.

Bjerrum, Mette, Kristine Maraldo og Thomas Peitersen 2001: *Baltic Gate. En tværfaglig analyse af interessekonflikter i kystzonen*. Udgivet af Miljølære, Århus Universitet.

Carlsson, Dan 1979: *Kulturlandskapets utveckling på Gotland. En studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern*. Visby.

Carlsson, Dan 1986: Kulturlandskabet i den fysiske planeringen. Exemplet Gotland, i: Niels Hørlück Jessen, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red): *Bebyggelsehistorie og fysisk planlægning. Beretning fra 11. bebyggelsehistoriske symposium ved Odense Universitet, 6.-8. nov. 1985*. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 35. Odense, s. 50-63

Clausen, Kim 2001: Børnekultur, naturskolen og økomuseet, i: *FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer 2001*, s. 101-109.

Crumlin-Pedersen, Ole, Erland Porsmose og Henrik Thrane (red) 1996: *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*. Odense.

Ejstrud, Bo 2001: *Med arkæologiske midler. Teori, metoder og praksis i anvendelsen af indikative modeller i dansk arkæologi*. Ph.d.-afhandling, Århus Universitet.

Ejstrud, Bo og Claus Kjeld Jensen 2000: *Vendehøj – landsby og gravplads*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 35. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.

Engberg, Niels 2001: Højt at ligge, dybt der skæres – Om middelalderens borgruiner og ødekirker i dyrkningslandskabet, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 91-99.

Etting, Vivian (red.) 1995: *På opdagelse i kulturlandskabet*. Udgivet i samarbejde med Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.

Etting, Vivian 1998: *Hvad skal vi med kulturmiljøet?* Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.

Etting, Vivian 1999: *Historien i landskabet*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.

Fabech, Charlotte, Steen Hvass, Ulf Näsman og Jytte Ringtved 1999: "Settlement and Landscape" – a presentation of a research programme and a conference, i: *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg.

Fabech, Charlotte og Jytte Ringtved 2000: Gemt, glemt, men endnu ikke forsvundet. Forhistorien i landskabet, i: Per Grau Møller, Poul Holm og Linda Rasmussen (red): *Aktører i landskabet. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 232*. Odense Universitetsforlag, Odense, s.137-167.

- Featherstone, Mike 1995: Introduction: Globalizing Complexity, i: Undoing Culture. Globalization, Postmodernism and Modernity. Sage Publications. London.
- Fiedel, Reno 1999: Danske fortidsminders tilstand gennem århundreder – forsøgt belyst ved en undersøgelse i Vester Tørslev sogn, i: *Kulturhistorisk Museum Randers Årbog* 1999, s. 114-138.
- Gerner Nielsen, Elsebeth 2001: Status og fremtid for dansk arkæologi, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 9-11.
- Grau Møller, Per 2000: Landskab og kulturel bæredygtighed, i: Per Grau Møller, Poul Holm og Linda Rasmussen (red): *Aktører i landskabet. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 232*. Odense Universitetsforlag, Odense, s. 77-91.
- Grau Møller, Per og Erland Porsmose 1997: *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Natursstyrelsen. Udarbejdet under projektet Kulturhistorien i planlægningen.
- Grønnegård Jeppesen, Torben og Henrik Thrane 1978: Ebberup-vejen, arkæologi på et vejprojekt. *Fynske Minder* 1978, s. 17-43.
- Gyrsting, Leif og Claus Helweg Ovesen (red) 1984: *Plejebogen – en håndbog i pleje af naturområder og kulturlandskaber*. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen.
- Halding, Helle 2001: Luk hullerne! – Et arkæologisk essay, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 11-19.
- Hald-Mortensen, Poul 2000: En ændret livsstils følger for landskab og natur. Et tilbageblik fra år 2020, i: Anne Ørum-Nielsen (red): *Landskabet år 2020. Om påvirkninger som former det åbne land. Om nytte og brug. Om noget der er for dyrebart at miste*. Svendborg s. 7-17.
- Harritz, Poul Henrik 2000: Landskabelse. Hvem skaber det åbne land, og hvordan sikres en helhedsorienteret udvikling? i: Anne Ørum-Nielsen (red.) *Landskabet år 2020. Om påvirkninger som former det åbne land. Om nytte og brug. Om noget der er for dyrebart at miste*. Svendborg, s. 27-35.
- Henriksen, Mogens Bo 2001: Fynske jernaldergrave – en udryddelsestruet gruppe af fortidsminder, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 75-85.
- Hertz, J. og S. Nielsen (red) 1994: *5000 år under motorvejen*. Udgivet af Vejdirektoratet og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.
- Hjorth Rasmussen, Alan 2001: *Dit Kulturmiljø... Tag vare på Kulturmiljøet i Roskilde Amt*. Udgivet af Kulturmiljørådet i Roskilde Amt. Jyllinge.
- Holm, Merete 2002: *Fortidsminder i det dyrkede land – en undersøgelse af landmænds holdning til kulturmiljøet samt en vurdering af, hvorledes de informeres om fortidsminderne*. Upubliceret kandidatspeciale ved Forhistorisk Arkæologi, Århus Universitet.

Holtén-Andersen, John et al. (red) 1998: *Natur og Miljø 1997. Påvirkninger og tilstand*. Danmarks Miljøundersøgelser. Faglig rapport nr. 224.

Hougaard Rasmussen, Gert, Lilly Ravn og Kirsten Rykind-Eriksen 1999: *Kulturhistoriske beskyttelsesområder i Vejle Amt, 1997 inklusiv Supplement 2002*. Vejle Amt, Teknik og Miljø. Vejle.

Hudson, Kenneth 1992: The Dream and the Reality. Kenneth Hudson discusses 20 years of ecomuseums and ecomuseology, i; *Museums Journal*. April 1992.

Hvass, Steen 2001: Forord, samt: Afrunding af konferencen, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 7-9 samt 137-138.

Hvass, Steen 2002: Forord, i: Kulturministeriet 2002: *Rapport fra det tværministerielle udvalg om den statslige politik for den faste kulturarv*. Kulturministeriet september 2002, København.

Hvass, Steen og Det Arkæologiske Nævn 2000 (red): *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen*. Festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II, 16. april 2000. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab og Jysk Arkæologisk Selskab. København.

Hylland Eriksen, Thomas 1996: *Kampen om fortiden. Et essay om myter, identitet og politikk*. Aschehoug. Oslo.

Hylland Eriksen, Thomas 1999: Globalization and the politics of identity. *UN Chronicle*, autumn 1999. <http://www.no/~geirthe/UNChron.html>

Højring, Katrine og Ole Hjorth Caspersen 2001: Indikatorer for kulturmiljø og landskab under forandring. *Park- og Landskabsserien nr. 33*. Skov- og Landskab (FSL), Hørsholm.

Hørlück Jessen, Niels, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red) 1986: *Bebyggelsehistorie og fysisk planlægning. Beretning fra 11. bebyggelsehistoriske symposium ved Odense Universitet, 6.-8. nov. 1985*. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 35. Odense

Jakobsen, J. A. 1978: Motorvejsarkæologi – kontrol for bebyggelsehistoriske undersøgelser? i Henrik Thrane (red): *Bebyggelsehistorisk metode og teknik. Beretning fra et symposium maj 1978*. Skrifter fra Historisk Institut Odense Universitet nr. 23.

Jensen, Bernard Eric 2000: Historie som erindring – på sporet af menigmands historiebrug, i: Bernard Eric Jensen (red) *At bruge historie – i en sen-/postmoderne tid*. Roskilde, s. 197-227.

Jensen, Claus Kjeld 2001: Rykker vi stadig frem? Dansk arkæologi mellem nostalgi og realisme. *KUML 2001*.

Jensen, Claus Kjeld *in press*: Om at prioritere. Artikel i næste nummer af Arkæologisk Forum, udgivet af FaF.

Jensen, Lis (red) og Anja Olsen 2001: *Inspiration til det fremtidige arbejde med kulturmiljøer i planlægningen*. Kulturhistorien i landskabet. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.

Jensen, Stig 1998: *Marsk, land og bebyggelse. Ribegnen gennem 10.000 år*. Bind 1, tekst. Den antikvariske samling skriftrække bind 1:A. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXV, Århus.

Johansen, Erik 2001: Dansk arkæologi og lovgivning, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 117-121.

Jørgensen, Lars 1995: Stormandsæder og skattefund i 3.-12. århundrede. *Fortid og Nutid* 1995 s. 83-110.

Jørgensen, Lars 2001: En tabt fortid eller beskyttet kulturarv? – de truede bebyggelsesspor fra jernalder og vikingetid, 500 f.Kr. – 1000 e.Kr., i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 65-75.

Knudsen, Anne 2000: Steen Hvass og Det Arkæologiske Nævn (red.): *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen*. Anmeldelse bragt i *Weekendavisen* den 31. maj – 8. juni 2000 samt *KUML* 2000, s. 359-360.

Krogh Andersen, Marianne 2003: Mug i nationalarven. Artikel i *Weekendavisen* 14.-20. februar 2003.

Kulturarvsstyrelsen 2002: Skrivelse til samtlige museer med arkæologisk ansvarsområde vedrørende *Kulturarvsarealer i Danmark. Landsdækkende kortlægning af arkæologiske kulturarvsarealer af national betydning (museumslovens kapitel 8 § 23 stk. 4)* af 3. oktober 2002. A.221/02.

Kulturarvsstyrelsen 2003a: Konklusion fra det tværministerielle udvalg om den statslige politik for den faste kulturarv fra Kulturarvsstyrelsens hjemmeside, www.kuas.dk/aktuelt/rapport, 3. februar 2003.

Kulturarvsstyrelsen 2003b: *Bedre dialog om udgravninger*. Nyhedsbrev, februar 2003. www.kuas.dk/aktuelt/index.htm

Kulturarvsstyrelsen 2003c: *Nyt økomuseum overskrider grænser*. Nyhedsbrev, marts 2003. www.kuas.dk/aktuelt/index.htm

Kulturministeriet 2002: *Rapport fra det tværministerielle udvalg om den statslige politik for den faste kulturarv*. Kulturministeriet september 2002, København.

Lewan, Nils 1986: Ystadsprojektet – Det långa perspektivet och det kortare, i: Niels Hørlück Jessen, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red): *Bebyggelseshistorie og fysisk planlægning. Beretning fra 11. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet, 6.-8. nov. 1985*. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 35. Odense, s. 54-65.

Ludvigsen, Peter 2000: *Identitet og museumslov*. Kronik i Politiken den 1. februar 2000. Også udgivet som net-artikel på <http://www.teknik-og-kultur.dk/8-32.htm>. den 27. februar 2000.

Madsen, Per Kristian 2001: Nu brænder arkivet – om byarkæologiens betrængte tilstand, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 99-105.

Mahler, Ditlev, Carsten Paludan-Müller og Steffen Stummann Hansen 1983: *Om arkæologi. Forskning, formidling, forvaltning – for hvem?* Hans Reitzels Forlag. København.

- McManus, Paulette M. 1994: Families in museums, i: Miles, Roger og Lauro Zavala (red.): *The educational Role of the Museum*. Routledge, s. 157-161.
- Meldgaard, Inge 1992: Udstillinger uden tekst. *Dansk Tidsskrift for Museumsformidling* 12.
- Michaelsen, Karsten Kjer 2002: Den arkæologiske nutid og fremtid – et gravende museums synsvinkel, i: Per Grau Møller et al.(red): *Foranderlige landskaber. Miljøforskning*. Nyhedsbrev for Det Strategiske Miljøforskningsprogram. Nr. 50, juni 2002. Århus.
- Nielsen, Bendt 1997: *Søhøjlandets Økomuseum – et idéoplæg*. Februar 1997. Formidlingsenhed Ry, Ry.
- Nielsen, Ingrid 1986: Projekt middelalderbyen og fysisk planlægning, i: Niels Hørlück Jessen, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red): *Bebyggelseshistorie og fysisk planlægning. Beretning fra 11. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet, 6.-8. nov. 1985*. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 35. Odense, s. 43-49.
- Nielsen, Ingrid (red)1987a: *Bevar din arv*. Skov- og Naturstyrelsen.
- Nielsen, Ingrid 1987b: Bevaringsarbejdet i andre lande, i: Ingrid Nielsen (red) *Bevar din arv*. Skov- og Naturstyrelsen.
- Nielsen, Viggo 1986: Kulturlandskabet i forandring – forskning og lovgivning, i: Niels Hørlück Jessen, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red): *Bebyggelseshistorie og fysisk planlægning. Beretning fra 11. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet, 6.-8. nov. 1985*. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 35. Odense, s. 126-133.
- Nordisk Ministerråd 1996: Kulturmiljøet i landskabet. Handlingsplan for den 3. dimension i det nordiske miljø samarbejde i: Vivian Etting og Page Leroy-Cruce (red): *Nord 1996:36*. København.
- Nordisk Ministerråd 1997: Forvaltning af kulturmiljøet i Norden – bilag til handlingsplan for den 3. dimension i det nordiske miljø samarbejde, i: *TemaNord 1997:502*. København.
- Paludan-Müller, Carsten 2000: Historien omkring os – arv og miljø, i: Bernard Eric Jensen (red) *At bruge historie – i en sen-/postmoderne tid*. Roskilde, s. 91-103
- Paludan-Müller, Carsten 2001: Fortiden i landskabet, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 121-125.
- Pedersen, Anette 2002: *Arkæologiens udstillingsvindue. Hvilket billede skabes af forhistorien i eksisterende udstillinger, og i hvilken grad er der overensstemmelse mellem den museale formidlings værdigrundlag og værdigrundlaget i samfundet i øvrigt?* Upubliceret speciale, Forhistorisk Arkæologi, Århus Universitet.
- Plauborg, Hans 2000: Potteskår siger ikke av. Artikel i *Information og debat* d. 29. maj 2000.
- Nørgård Jørgensen, Anne og John Pind (red) 2001: *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København.

Reventlow, Niels Juul 2001: Kommentar i debat, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København.

Ribe Amt 2001: *Forslag til Regionplan 2012*.

Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red) 1987: *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*, udgivet af Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber.

Riksantikvarieämbetet 2003: Emner: "Kulturmiljövård", "Kulturarvet i samhället", "Riksintressen", "MKB med kulturvärde", "Riktlinjer för god fornvård" og "TVÄRSprojektet" fra Riksantikvarieämbetets hjemmeside www.raa.se, 23. marts. 2003.

Ringtved, Jytte 2002: Kulturmiljøer, skjulte fortidsminder og landskabets forhistorie, i: Per Grau Møller et al.(red) *Foranderlige landskaber. Miljøforskning*. Nyhedsbrev for Det Strategiske Miljøforskningsprogram. Nr. 50, juni 2002. Århus.

Roskilde Amt 2001a: *Regionplan 2001 for Roskilde Amt. Redegørelse*. Redigeret af Roskilde Amt, udgivet af Hovedstadens Udviklingsråd.

Roskilde Amt 2001b: *Regionplan 2001 for Roskilde Amt. Retningslinier*. Redigeret af Roskilde Amt, udgivet af Hovedstadens Udviklingsråd.

Skov- og Naturstyrelsen 2002: *Danmarks Nationale Skovprogram*. Rapport fra Skov- og Naturstyrelsen, Miljøministeriet.

Skaarup, Jørgen 2001: Mellem pæleorm og sandpumpere – Undervandsarkæologien under pres, i: Anne Nørgård Jørgensen og John Pind (red): *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. Udgivet af rigsantikvaren og Det arkæologiske Nævn. København, s. 85-91.

Stjernquist, Berta 1986: Forskningsprojektet arkeologi och samhälle. Fornlämningars och byggnadsminnens behandling i samhällsplaneringen, i: Niels Hørlück Jessen, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red): *Bebyggelseshistorie og fysisk planlægning. Beretning fra 11. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet, 6.-8. nov. 1985*. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 35. Odense, s. 11-19.

Thrane, Henrik 2001: Oldskriftselsskabet og dansk arkæologi ved indgangen til det nye århundrede. Foredrag ved selskabets 175 jubilæum d. 20 januar 2000, i: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1999 (2001), s. 265-274.

Vasström, Annette, Helle Leilund og Birgit Vorre 2000: Danmarkshistorier – på Nationalmuseet, i: Bernard Eric Jensen (red) *At bruge historie – i en sen-/postmoderne tid*. Roskilde, s. 133-159.

Vejle Amt 2001: *Regionplan 2001-2013*. Vejle Amt.

Voss, Olfert og Jette Rostock 2002: Den arkæologiske kulturarv skal sikres – røster i debatten omkring spørgsmålet: hvordan? *Arkæologisk Forum* 7, november 2002. Udgivet af Foreningen af Fagarkæologer, FaF.

Watt, Margrethe 1997: Overfladerecognoscering af jernalderboplads. Nogle kildekritiske betragtninger over samarbejdet mellem arkæologer og detektoramatører, i: Callmer, J. og E. Rosengren (red) "...Gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska*

miljøer i Skandinavien. Rapport från ett seminarium i Falkenberg 1995. Slöingeproketet 1.
Hallands Läns museers Skriftserie no 9 / GOTARC C. Arkæologiska Skrifter no 17, s. 131-145.

Watt, Margrethe 1998: Bopladsder med bevarede kulturlag og deres betydning for studiet af bosættelsesmønstre og centerdannelse i jernalderen. Eksempler og erfaringer fra Bornholm, i: Larsson, L. og B. Hårdh (red): *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8, no. 28.

Wiell, Stine 2000: Kampen om oldtiden – nationale oldsager siden 1864 / Der Kampf um die Vorgeschichte – nationale Altertümer seit 1864. *Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt*, 7. Aabenraa.

Witt, Torben 1998: Kulturarv – hvad taler vi om? *Nordisk Museologi 1998-1*, s. 17-24

Wulff et al. 2001:

Østigård, Terje 2001: *Norge uten Nordmenn. En antinasjonalistisk arkeologi*. Spartacus, Oslo.

Århus Amt 2001a: *Regionplan 2001*. Redigeret af Natur og Miljø, Århus Amt.

Århus Amt 2001b: *Kulturhistorisk redegørelse 2001*. Udgivet af Århus Amt, Natur og Miljø.

Hjemmesider

Kulturarvsstyrelsen; www.kuas.dk

Med links til museumsloven, naturbeskyttelsesloven ect., og *Rapport fra det tværministerielle udvalg om den statslige politik for den faste kulturarv samt Før landskabets erindring slukkes*.

Rigsantikvaren, Norge; www.ra.no

Med links til kulturminneloven og rapporten *Alle tiders kulturminner*.

Riksantikvarieämbetet, Sverige; www.raa.se

Med links til lovsamlinger og rapporten *Det dynamiske kulturarvet*.

Skov- og Naturstyrelsen; www.sns.dk

Aktuelt om skovrejsning, naturgenopretning, natursyn ect.

Love og bekendtgørelser

Bekendtgørelse om henlæggelse af opgaver og beføjelser til Kulturarvsstyrelsen

Bekendtgørelse nr. 954 af 27. november 2002

Museumsloven.

Lov nr. 473 af 7. juni 2001

Gamle museumslov (ikke gældende).

Lov om museer m.v. Lovbekendtgørelse nr. 739 af 17. juli 2000

Naturbeskyttelsesloven (Lov om naturbeskyttelse).

Som ændret ved bekendtgørelse af lov om naturbeskyttelse nr. 85 af 4. november 2002

Lov om regionale faglige kulturmiljøråd
Lov nr. 429 af 10. juni 1997, som ændret ved lov nr. 480 af 7. juni 2001

Planloven.
Bekendtgørelse af lov om planlægning nr. 518 af 11. juni 2000

Vejledning om vurdering af visse offentlige og private anlægs indvirkning på miljøet. VVM. 1. udkast, februar 2000. Udarbejdet af Landsplanafdelingen.

Norge:
Kulturminneloven (Lov om kulturminner).
Lov af 9. juni 1978, som ændret af 3. marts 2000.

Kulturminner og kulturmiljøer, plan- og bygningsloven, vejledning.
Udarbejdet af Rigsantikvaren.

Sverige:
Museumsloven (Kulturminneloven).
Lov nr. 1988:950, som ændret ved lov nr. 2002:1090

Interviews

Samtalerne er foregået ansigt til ansigt mellem nedenstående og Mette Bjerrum samt Merete Holm. Alle samtaler har taget udgangspunkt i en række spørgsmål formuleret af interview'erne. Der er taget notater under dialogen. Disse er forsøgt nedskrevet ved brug af den interview'edes egne ordvalg.

Jensen, Poul Henning 2002: Samtalen foregik d. 5.4.2002 på Århus Amtsgård, hvor Poul Henning Jensen arbejder som kulturforvalter i Åbent land kontoret. Poul Henning Jensen er uddannet kunsthistoriker og arkitekt.

Larsen, Keld Dalsgaard 2002: Samtalen foregik d. 6.5.2002 på Silkeborg Museum, hvor Kjeld Dalsgaard arbejder som museumsinspektør. Han er udpeget som formand for Kulturmiljørådet i Århus Amt, hvor han har siddet siden 1999 og dermed har været med til at påvike Kulturhistorisk redegørelse 2001.

Nielsen, Bendt 2002: Samtalen foregik d. 12.4.2002 på Bendt Nielsens kontor i Ry. Bendt Nielsen arbejder som hovedkoordinator i Søhøjlandets Økomuseum, og har været med til at starte økomuseet op. Han er uddannet først og fremmest landskabsarkitekt.

English summary

Heritage or environment?

Reflections on how and why we preserve the archaeological record

In March 2000 a conference was held at the Danish National Museum, concerning the archaeological record. The results were disturbing: within 10-15 years the cultural remains under soil will disappear due to agricultural use of land, and spatial development within landscape planning. In an attempt to consider how we can avoid the total destruction of the archaeological material yet to be found, the author studied "culture and environment", taking courses such as "Environmental studies", "Cultural theory" and "Communicating the history in the landscape" (formidling af landskabet).

The paper gives an introduction to the state of the archeological record today, and to the management of the cultural remains, both the visible and those under soil. It shows how the administration is divided between cultural remains being considered as environment on the one hand, and on the other as heritage. The Ministerial Department of Heritage ("Kulturarvsstyrelsen") referring to the law about museums and archeological investigations ("museumsloven") sees the archaeological remains as heritage, while the regional planners considers the archaeological and historical record to be an issue of environmental protection. This means that the different parts cannot cooperate trying to preserve the archaeological record.

The second part of the paper, therefore, discusses which arguments are used explaining our need to preserve data for archaeological studies. Most often it is stated, that history forms our identity, and that we have a responsibility to respect the heir from our ancestors. This last statement points back to the use of archaeology while constructing the nation of Denmark. In the same way, the concept of identity is equalized with national identity. The question is, however, if archeology should still be used in the building of nations. If not, it is most important that archaeologists consider their use of terms like the above. The author concludes, that archaeology can instead question people's nationality or regional identity. The marks of past cultures in the landscape can be mental transformers, that links the present use of the term "Danish culture" with the conception of this culture to have existed for thousand of years – yet the Vikings, e.g., had way different moral, ethic and aesthetic perceptions than we do today. Understanding that very different cultures have been formed in this area, that we now concenter being Danish, people are likely to widen their understanding of what culture is, and that cultural variation have very little to do with race or nationality or geographic placement.

Archaeology having a postmodern relevance, we need to secure the existence of the archeological record. In the last part of the paper, a new concept within the management of the archaeological record is considered. First, it is necessary that archaeologist is aware that the archeological record is not to be considered only as heritage. While the archeological record is an environmental resource, archeological heritage should be considered as tradition. Second, it is essential that the management of cultural heritage is integrated with pollution securement and nature protection. Doing this, the different heritage and environment managers can cooperate securing the existence of the archeological record.

Noter

¹ Projektet var knyttet til projektdeltagere fra Forhistorisk Arkæologi på Moesgård under Foranderlige Landskaber. Arkivgennemgangen skulle munde ud i en sammenfattende beskrivelse af det forhistoriske arkivmateriales karakter, indenfor det østjyske undersøgelsesområde omkring Tåstrup Sø. Arkivgennemgangen blev foretaget i december 2000. Den omfattede mere end de 1182 registreringer, der er i DKC for undersøgelsesområdet. Sammenfatningen skulle have være publiceret i en kulturhistorisk bog under Foranderlige Landskaber, men aktuelt ser den ikke ud til at udkomme. I projektet blev samtlige arkiver i 57 sogne fra ansvarsområder, der hører under Moesgård, Skanderborg, Randers og Silkeborg gennemlæst, og oplysninger om hver sag blev skemaført. Det skal tilføjes, at hvis en museumsjournal omhandlede både boplads og gravplads er disse behandlet som to registreringer.

² Tilsvarende oplysninger er foretaget for Det Arkæologiske Nævn på sortmuldspladserne på Bornholm. Resultaterne fra disse undersøgelser er brugt af Lars Jørgensen (2001), men er ikke fremlagt i sin helhed.

³ Sommeren 2001 var jeg projektansat ved Viborg Amt, hvor jeg behandlede omkring 80 skadesanmeldelser fra Skov- og Naturstyrelsens berejningskampagner fra slutningen af 1990-erne. Her erfarede jeg, hvordan mange pløjes helt ind til højfoden.

⁴ se eksempelvis de mange artikler og redegørelser om skovrejsning på Skov- og Naturstyrelsens hjemmeside www.sns.dk

⁵ Det manglende kendskab til forvaltning på amtsniveau har desuden betydet en dårlig kommunikation mellem arkæologer og amtslige medarbejdere. Dette oplevede jeg ved et møde for amtets museumsansatte, afholdt af Århus Amts Kulturmiljøråd. Mødet blev holdt den 31. oktober 2000 med temaet "regionplan, kulturmiljøet og museerne", og formålet var at få museerne til at give bud på hvordan man kunne inddrage og prioritere de arkæologiske og historiske lokaliteter i Regionplan 2001. Amtets ideologi og sprog var et helt andet end arkæologernes og historikernes, og man talte derfor forbi hinanden.

⁶ Dette tal er anslået ud fra Jørgensen 2001, se figur 2.

⁷ Dette ses i litteraturhenvisningerne i Fabech et al.'s (1999; 24) opgørelse over kulturarvsforvaltningen og det arkæologiske landskab. Her nævnes som vigtige bidrag Torsten Madsen 1982: Settlement systems of early agricultural societies in East Jutland, Denmark: a regional study of change. *Journal of anthropological archaeology* 1, 197-236 og Charlotte Fabech og Jytte Ringtved (red.) 1991: *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 27 og samme 1995: Magtens geografi i Sydskandinavien, i: Heid Gjølstein Resi (red): *Produksjon og samfunn. Om erhverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusind e.Kr.* Universitetets Oldsaksamling. Varia 30, 11-37 og Lars Jørgensen 1995a: The warrior aristocracy of Gudme? The emergence of landed aristocracy in Late Iron Age Denmark, i: Heid Gjølstein Resi (red): *Produksjon og samfunn. Om erhverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusind e.Kr.* Universitetets Oldsaksamling. Varia 30, 205-225 og samme 1995b: Stormandsæder og skattefund i 3.-12. århundrede. *Fortid og nutid* 1995/2, 83-110 samt Crumlin-Pedersen et al. 1996. Med undtagelse af den sidstnævnte beskæftiger ingen af disse udgivelser med en forståelse af sammenhængen mellem lokaliteter, monumenter og landskabet!

⁸ Dette understreges af, at Merete Holm på Kulturhistorisk Museum, Randers i øjeblikket udpeger kulturarvsarealer med Regionplanen i hånden.

⁹ Hvass og Det Arkæologiske Nævn 2000: *Vor Skjulte Kulturarv*.

¹⁰ Dette fremgår tydeligt af Kulturarvsstyrelsens hjemmeside.

¹¹ Jævnfør eksempelvis Ramsar-områder.

¹² Denne anskuelse er for nyligt fremlagt af Direktør for Nationalmuseet Carsten U. Larsen, se Voss og Rostock 2002. For en diskussion af dette dogme, se Jensen, C. K. *in press*.

¹³ Peter Ludvigsen nævner Den islamiske samling i København og Moesgårds tidligere Afghanistan-udstilling.

¹⁴ Brundtlandrapporten er udgivet af Verdenskommisionen for miljø og udvikling i 1987, og de fleste af de miljøprincipper, der indgår i forvaltningen, er hentet herfra – eksempelvis princippet om bæredygtighed.

¹⁵ I forbindelse med et besøg ved Alstrup Krat og Hohøj den 11. april 2002 noterede jeg, at antallet af besøgende var "overraskende stort" idet der var mindst fem grupper af besøgende ved Hohøj i løbet af de 15 minutter, vi opholdt os der. Samme dag var antallet af besøgende på Kulturhistorisk Museum, Randers 2

¹⁶ Dette blev nævnt ved lanceringen af *Fra fortidsminder til kulturmiljø* (Bech 2003) den 14 marts i år.

¹⁷ Dette har jeg oplevet på en ekskursion "i" økomuseet med Museologi.

¹⁸ Naturvernloven kan i mindre omfang bruges til at bevare kulturmiljøer i forbindelse med nationalparker (Riksantikvaren 2003).

¹⁹ De automatisk fredede kulturminner er udspecificeret under kategorierne bopladser, værkstedspladser, agerbrug, veje, forsvarsværker, tingsteder / kultpladser, helleristningssten / runesten, bautasten, stensætninger og grave) (§ 2). Disse spor er *automatisk* fredede i henhold til loven (§ 3 - 4). Lovparagraffen kan sammenlignes med den danske naturbeskyttelseslov § 12, som automatisk freder de synlige fortidsminder, blot omfatter den norske lov også de skjulte kulturspor samt de fortidsminder, der endnu ikke er erkendte eller registrerede.

²⁰ Fortidsminder er udspecificeret under kategorierne grave, sten med indristninger, kors, samlingspladser, bopladser, borg- og kirkeruiner, veje og skibsvrag.

²¹ Dette var eksempelvis tilfældet på Viborg Amt i det tidsrum, jeg var projektansat, og ses også indirekte i at sagbehandlerne sjældent varetager begge områder, se Holm 2002.

²² På hjemmesiden bruges ordet kulturmiljø kun til at forklare, at det nu kaldes kulturarven i landskabet, og i forbindelse med byerne kulturmiljø. Jævnfør desuden skrivelsen til museerne omkring Kulturarvsstyrelsens kompetenceområder, udpegningen af kulturarvsarealer, samt den bebudede ændring af kulturmiljørådene til at indgå i "kulturarvsråd".

²³ Min opmærksomhed på denne problemstilling skyldes Jens Bechs tale i anledningen af udgivelsen af *Fra fortidsminder til kulturmiljø* (Bech 2003) den 14 marts i år.

²⁴ Dette blev bekræftet den 14 marts i år ved receptionen i anledning af udgivelsen af *Fra fortidsminder til kulturmiljø* (Bech 2003). Indirekte ved at direktør for Kulturarvsstyrelsen Steen Hvass i sin tale undlod at bruge ordet *kulturmiljø*, på nær i forbindelse med bogens titel. Dette stod i skarp modsætning til talerne holdt af forfatteren af bogen samt Skov- og Naturstyrelsens repræsentant Jens Bjerregård Christensen, der begge gentagne gange omtalte kulturmiljøet. Den direkte bekræftelse var i form af Jens Bechs bekymring for, hvem der i fremtiden vil varetage kulturmiljøprojekter, når Skov- og Naturstyrelsen ikke er forpligtiget hertil, og Kulturarvsstyrelsen ikke udviser tegn på at tage sig af helhederne i landskabet. Det kan også ses ved en gennemsøgning af styrelsens hjemmeside, hvor ordet "kulturmiljø" kun forekommer i enkelte sammenhænge, i modsætning til den flittige brug af ordet på de norske og svenske rigsantikvarers hjemmesider.

²⁵ Dette kom frem på det omtalte møde mellem Århus Amts kulturmiljøråd og museerne.

²⁶ Lars Jørgensen har i forbindelse med yngre jernalder bebyggelserne ved Tissø og Lejre påpeget en kontinuitet til de senere herregårde i området (Jørgensen 1995).

²⁷ Eksempler kan være Tissø, ringborgene, de arkæologiske fund i Lejre og Kanhavekanalen.

²⁸ Jævnfør Steen Hvass udtalelser i Voss og Rostock 2002

²⁹ Materialet til en rapport om Borholmske sortmuldspladser udarbejdet af Margrethe Watt foreligger, men er ikke offentliggjort.

³⁰ Tom Christensen udtalte i forbindelse med en temadag om "antikvarisk lovgivning og landskabsplanlægning" den 11. april 2000 at nævnet ønskede at kulturhistorien i højere grad blev en del af planlægningen, blandt andet gennem et helhedssyn på natur- og kulturbeskyttelse.

³¹ Peder Aggers vision støtter sig til en undersøgelse om den forventede arealanvendelse i Danmark 1995-2025 som er foretaget af Forskningscenter for Skov- og Landskab.

³² Skjern-Evad i Vestjylland, Samsø og Søhøjlandets i Skanderborg – Ry området.

³³ Også Kulturarvsstyrelsen har netop støttet et økomuseumsprojekt i Sønderjylland (Kulturarvsstyrelsen 2003c).

Bilag

1: Eksempler på kulturmiljøbeskrivelser

To eksempler på typiske, korte beskrivelser af kulturmiljøer. Fra Mariager Kommune, Århus Amt (Regionplan 2001):

719-01-08

Assens Mark. Stor og tæt koncentration af gravhøje

eller,

719-01-12

Nebstrup. Høje, grave og stenalderbopladsler.

2: Uddrag af Lov om Naturbeskyttelse

Kapitel 2. Generelle beskyttelsesbestemmelser

§ 12. Der må ikke foretages ændring i tilstanden af fortidsminder. Der må heller ikke foretages udstykning, matrikulering eller arealoverførsel, der fastlægger skel gennem fortidsminder.

Stk. 2. De typer af fortidsminder, der er omfattet af beskyttelsen efter stk. 1, er optaget i bilaget til loven.

Stk. 3. I bilaget til loven er fastsat, at visse typer af fortidsminder kun er omfattet af forbudet i stk. 1, når ejeren har modtaget en meddelelse fra miljøministeren om deres tilstedeværelse. For fortidsminder under terræn eller under bygninger kan miljøministeren i forbindelse med meddelelsen bestemme, at beskyttelsen efter stk. 1 udstrækkes til ejendomsskellet.

Stk. 4. Miljøministeren oplyser på begæring, hvilke beskyttede fortidsminder der findes på en ejendom, og hvilken udstrækning de har.

Stk. 5. Miljøministeren kan lade en meddelelse efter stk. 3 om tilstedeværelsen af et fortidsminde tinglyse på ejendommen.

§ 13. På fortidsminder og inden for en afstand af 2 m fra dem må der ikke foretages jordbehandling, gødes eller plantes. Der må heller ikke anvendes metaldetektor.

Beskyttelseslinier

§ 18. Der må ikke foretages ændring i tilstanden af arealet inden for 100 m fra fortidsminder, der er beskyttet efter bestemmelserne i § 12. Der må ikke etableres hegn, placeres campingvogne og lignende.

Stk. 2. Forbudet i stk. 1 gælder ikke for

- 1) landbrugsmæssig drift bortset fra tilplantning,
- 2) gentilplantning af skovarealer, der ligger uden for det areal, der er nævnt i § 13, og beplantning i eksisterende haver og
- 3) sædvanlig hegning på jordbrugsejendomme.

Stk. 3. Stk. 1 gælder ikke for de typer af fortidsminder, der er nævnt i kapitel 1, nr. 10, og i kapitel 3 i bilaget til loven.

Kapitel 6. Fredning

§ 33. Fredningsnævnet kan til varetagelse af de formål, der er nævnt i § 1, gennemføre fredning af landarealer og ferske vande efter reglerne i dette kapitel.

Stk. 3. En fredningssag kan rejses af miljøministeren, amtsrådet, kommunalbestyrelsen eller Danmarks Naturfredningsforening.

Stk. 5. For det tab, som en fredning påfører en ejer, bruger eller indehaver af en anden rettighed over en fredet ejendom, ydes der erstatning efter reglerne i § 39.

Bilag til lov om naturbeskyttelse

Kapitel 1: Følgende fortidsmindetyper er omfattet af beskyttelsen i henhold til lovens § 12, hvis de er synlige i terrænet:

1. Høje, røser.
2. Stengrave, dysser, jættestuer.
3. Skibssætninger.
4. Ubebyggede voldsteder og værfter.
5. Forsvarsanlæg.
6. Ødekirkegårde.
7. Ruiner.
8. Runesten, bautasten.
9. Sten med helleristninger.
10. Kors, milepæle, vildtbanesten og lignende.

Fortidsminder, der er omfattet af kapitel 1, har beskyttelseslinje i henhold til lovens § 18, stk. 1, bortset fra nr. 10. Kors, milepæle, vildtbanesten og lignende.

Kapitel 2: Følgende fortidsmindetyper er kun omfattet af beskyttelsen i henhold til lovens § 12, når ejeren har modtaget meddelelse om deres tilstedeværelse:

1. Mølleanlæg.
2. Dæmninger.
3. Bro- og vejanlæg.
4. Stenvolde, stenrækker.
5. Bebyggede voldsteder og værfter.
6. Helligkilder.
7. Kanaler.
8. Anlæg ved eller i søer, åer og moser.
9. Bopladser.

Fortidsminder, der er omfattet af kapitel 2, har beskyttelseslinje i henhold til lovens § 18, stk. 1.

Kapitel 3: Følgende fortidsmindetyper er kun omfattet af beskyttelsen i henhold til lovens § 12, når ejeren har modtaget meddelelse om deres tilstedeværelse:

1. Fortidsminder omfattet af kapitel 1, som ikke er synlige i terrænet.
2. Sten og træer, hvortil der er knyttet folketro, historisk overlevering eller kulturhistorisk tradition.
3. Kriegergrave.
4. Mindesmærker.
5. Sten- og jorddiger.
6. Agerspor.
7. Fangstgruber.
8. Sten- og grenkast.

Fortidsminder, der er omfattet af kapitel 3, har ikke beskyttelseslinje i henhold til lovens § 18, stk. 1, jf. § 18, stk. 3.